

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

**ΔΥΝΑΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ
(1915-1917)**

**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ
ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ (1918-1919)**

**ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΕΣ
ΣΧΕΣΕΙΣ (1870-1913)**

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ
ΡΩΣΙΑΣ - ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ**

**Η ΣΦΑΓΗ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ
ΔΟΜΕΝΙΚΟ (1943)**

ΑΤΤΙΛΑΣ

**ΕΛΛΗΝΕΣ
ΣΤΟ ΧΟΛΙΓΟΥΝΤ**

ΜΑΝΟΥΗΛ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΠΟΥ ΔΙΝΕΙ ΑΞΙΑ

4 Seasons™

100% Ακρυλικό Χρώμα Εξαιρετικής Ποιότητας για Εξωτερική Χρήση

Αντοχή για κάθε εποχή!

Καινοτόμο, πιστοποιημένο ψυχρό χρώμα, που εξασφαλίζει υψηλή αντοχή σε σκόνη και ρύπους, προστατεύοντας ταυτόχρονα από μικρορωγμές και υγρασία.

Το 4 Seasons™ διατίθεται σε χιλιάδες αποχρώσεις και στις 185 μοναδικές, ανθεκτικές αποχρώσεις της βεντάλιας KRAFT Reflective Collection. Οι αποχρώσεις KRAFT Reflective Collection είναι ειδικά σχεδιασμένες να ανακλούν μεγάλο μέρος της ηλιακής ακτινοβολίας, παραμένοντας αναλλοίωτες στον χρόνο και μειώνοντας παράλληλα τη θερμική επιβάρυνση στην επιφάνεια. Είναι οι μόνες και οι πρώτες στην αγορά για τις οποίες αναφέρεται η τιμή ανακλαστικότητας στην ηλιακή ακτινοβολία TSR (Total Solar Reflectance)*.

*Η τιμή TSR έχει μετρηθεί από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο σύμφωνα με διεθνή πρότυπα μέτρησης, για κάθε απόχρωση της βεντάλιας KRAFT Reflective Collection.

KRAFTPAINTS.COM

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ τον Αύγουστο του 1914 δεν έγινε δεκτή από τον βασιλιά Κωνσταντίνο, αλλά αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη πράξη του Δικασμού στην Ελλάδα. Η παραμονή ωστόσο της χώρας στην ουδετερότητα καθ' όλο το 1914 δεν οφειλόταν μόνο στην άρνηση του Κωνσταντίνου να κηρύξει τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις, αλλά και στην αρχική απροθυμία των συμμάχων της Αντάντ να δεχτούν την Ελλάδα ως σύμμαχο και πολεμικό εταίρο.

Οι βαθύτερες αιτίες της διαμάχης του Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο στη σύγκρουση της «μοναρχικής» και της «εθνικής» Αρχής, οι οποίες νοηματοδοτούσαν με διαφορετικό τρόπο την έννοια του εθνικού συμφέροντος, υπέκρυπταν μία βαθύτερη διαφορά στις αντιλήψεις της κάθε πλευράς ως προς την ενδεδειγμένη πολιτειακή μορφή του κράτους και την πραγματική πηγή της εξουσίας. Μολονότι ο Εθνικός Δικασμός έδειχνε αρχικά να συνιστά μια διαμάχη περί της ακολουθητέας εξωτερικής πολιτικής, σύντομα άγγιξε τον πυρήνα της λειτουργίας του κράτους, προβάλλοντας ένα θεμελιώδες ερώτημα: Πού εδράζεται η κυριαρχία της πολιτείας, στη λαϊκή κυριαρχία ή στη βασιλική εξουσία; Ποιος, εντέλει, είναι ο φορέας και η πηγή της κυριαρχίας, ο λαός ή το Στέμμα; Κατά συνέπεια, η μείζων αυτή διαίρεση αφορούσε ευρύτερα πολιτικά και συνταγματικά ζητήματα, γι' αυτό πυροδότησε μία οξύτατη πολιτική και πολιτειακή κρίση.

Ο Κωνσταντίνος αποτελεί μία αμφιλεγόμενη ιστορική προσωπικότητα. Τιμήθηκε όσο κανένας άλλος βασιλιάς των Ελλήνων και λατρεύτηκε κυριολεκτικά σαν ημίθεος. Καρπώθηκε αποκλειστικά όλες τις δάφνες των δύο Βαλκανικών πολέμων και το πρόσωπό του ταυτίστηκε με τη Μεγάλη Ιδέα. Ωστόσο η δυναστική πολιτική του στα θυελλώδη χρόνια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου έθεσε τη χώρα του σε μέγιστους κινδύνους. Το 1915-1917 η Ελλάδα κινδύνευσε με εδα-

φικό διαμελισμό από εχθρούς και φίλους και απώλεσε μια μοναδική μεγάλη ευκαιρία να διπλασιάσει εκ νέου την επικράτειά της.

Η δυναστική πολιτική του Κωνσταντίνου παραμένει γρίφος για τους περισσότερους Έλληνες. Η οργισμένη «διακήρυξις» του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1915 περιέπλεξε ακόμη περισσότερο τα πολιτικά πράγματα, χωρίς να διαλευκάνει τις βουλές του μονάρχη. Έτσι, ο Εθνικός Δικασμός εξελίχθηκε σε μία εσωτερική διαμάχη που είχε σχέση μάλλον με τα πολιτειακά φρονήματα των Ελλήνων πολιτών απέναντι στο Στέμμα παρά με τον εξελισσόμενο ευρωπαϊκό πόλεμο.

Το τραγικότερο απ' όλα ήταν ότι τα δυναστικά συμφέροντα του ελληνικού Στέμματος βρίσκονταν σε αντίθεση με τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας, καθώς παραγνώριζαν πλήρως τη γεωπολιτική του ελληνικού χώρου. Η δυναστική πολιτική του Κωνσταντίνου προκάλεσε κρίση εθνικής ολοκλήρωσης και κρίση εθνικής συνείδησης στη διχασμένη χώρα, και ευθύνεται για την επικράτηση θεωριών συνωμοσίας στην πολιτική κουλτούρα των Νεοελλήνων. Τελικά, εξαιτίας των καταστροφικών αποτελεσμάτων της, απελευθέρωσε ριζοσπαστικές πολιτικές δυνάμεις οι οποίες κλόνισαν τόσο τον ίδιο (που εκθρονίστηκε το 1917 και το 1922), όσο και τη δυναστεία του (που κηρύχθηκε έκπτωτη το 1924).

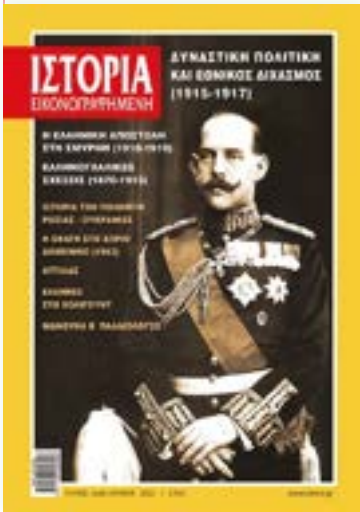
Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η έννοια «δυναστικός» εδώ δεν σημαίνει δεσποτικός ή τυραννικός, και δεν πρέπει να ταυτιστεί με την απολυταρχία, αλλά σύμφωνος με τα συμφέροντα της βασιλεύουσας δυναστείας και όχι του (ελληνικού εν προκειμένω) έθνους.

Διονύσιος Ν. Μουσμούτης

Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 648 / ΙΟΥΝΙΟΣ 2022

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Αρχείο περιοδικού

Ιστορία Εικονογραφημένη

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμίουτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΕΣ: Νίκος Νικολούδης, Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Γιάννης Ράγκος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου
ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν.·

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας·

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο·

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης
Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου·

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου·

Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών·

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας
Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών·

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης
Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Αναστασία Παπασταθοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | conkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Κώστας Καράμπελας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:

Reuters Photo

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάρχει στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

- 6 Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

- 81 Το «Ελληνικό» Χόλιγουντ
ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 20 Αττίλας, Η μάστιγα του Θεού
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΚΟΤΣΙΛΗ

- 96 Η σφαγή στο χωριό Δομένικο
(1943)
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

- 32 Δυναστική πολιτική και
Εθνικός Διχασμός (1915-1917)
ΤΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ

- 108 Η ιστορία των πολέμων της
Ουκρανίας και της Ρωσίας
ΤΟΥ ΤΑΡΛΣ ΕΜΕΡΣΟΝ

- 46 Οι ελληνογαλλικές σχέσεις
της περιόδου 1870-1913
ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

- 59 Οι δραστηριότητες της
Ελληνικής Αποστολής
την περίοδο της ανακωχής
στη Σμύρνη (1918-1919)
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΚΡΗ

- 116 Ματαρόρα, Ιστορία και μύθος
(Μέρος Α΄)
ΤΗΣ ΔΑΝΑΗΣ ΑΝΤΩΝΑΚΟΥ

- 72 Νικόλαος Χαλικιόπουλος
Μάντζαρος (1795-1872)
ΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΑΡΤΙΝΗ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

- 120 Το Χθες
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

- 122 Επικαιρότητα
ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

- 124 Βιβλία
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

- 128 Σταυρόλεξο
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ
-

647 / ΜΑΪΟΣ 2022

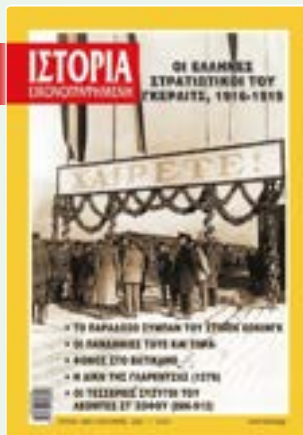
646 / ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2022

645 / ΜΑΡΤΙΟΣ 2022

644 / ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2022

643 / ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2022

642 / ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2021

**Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας**

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 25%** ΕΝΤΥΠΗ
41% ΨΗΦΙΑΚΗ
- ▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**
- ▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ	50 €	25
ΚΥΠΡΟΣ	100 €	50
ΕΥΡΩΠΗ	110 €	55
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	120 €	60

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 35€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΗ
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ **10%**

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΜΑΝΟΥΗΛ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

Στις 13 Απριλίου 1204 οι σταυροφόροι της Δ΄ σταυροφορίας κυρίευσαν την Κωνσταντινούπολη και διέλυσαν το βυζαντινό κράτος. Η βασιλεύουσα απελευθερώθηκε έπειτα από 57 χρόνια φραγκικής κατοχής, στις 25 Ιουλίου 1261, όταν στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας βασίλευε ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος. Αυτή την εποχή ο καίσαρας Αλέξιος Στρα-

Ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος με την Ελένη Δραγάτση και τα τρία μεγαλύτερα παιδιά τους (Ιωάννη, Θεόδωρο και Ανδρόνικο), (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

τηγόπουλος είχε σταλεί για να επιθεωρήσει τα σύνορα της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας με τους Βούλγαρους. Πληροφορήθηκε όμως ότι η άμυνα της Κωνσταντινούπολης ήταν μηδαμινή και αποφάσισε να την ανακαταλάβει από τους Φράγκους. Έναν μήνα αργότερα ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος στέφθηκε αυτοκράτορας του βυζαντινού κράτους στην Αγία Σοφία. Η δυναστεία των Παλαιολόγων έμελλε να είναι η τελευταία δυναστεία που βασίλευσε στο Βυζάντιο πριν η Πόλη πέσει στα χέρια των Τούρκων την αποφράδα ημέρα της 29ης Μαΐου 1453.

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ανακτήθηκε από τους Φράγκους το 1261, χωρίς όμως η Βυζαντινή Αυτοκρατορία να ανακάμψει. Η δυναστεία των Παλαιολόγων παρέτεινε τη ζωή της μέχρι το 1453, αλλά δεν κατάφερε να αποκαταστήσει την παλαιά αίγλη και ισχύ της. Καθ' όλη τη βασιλεία της δυναστείας των Παλαιολόγων η πάλαι ποτέ Βυζαντινή Αυτοκρατορία, όντας εδαφικά ισχνή, χαροπάλευε αντιμετώπιζοντας τόσο τους εξωτερικούς όσο και τους εσωτερικούς εχθρούς της. Η διχόνοια και ο διχασμός που ξέσπασε στους κόλπους της υπέσκαψε τα θεμέλιά της. Η σήψη μέσα στο Βυζάντιο ήταν φανερή. Η πολιτική και εκκλησιαστική ηγεσία προσπαθούσε να βρει τρόπους να συνεργαστεί με τους Φράγκους προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο οθωμανικός κίνδυνος. Το εγχείρημα ήταν πολύ δύσκολο, γιατί η συνεργασία προϋπέθετε την ένωση των Εκκλησιών. Οι Παλαιολόγοι αποκλήθηκαν ενωτικοί διότι, διαβλέποντας τον οθωμανικό κίνδυνο,

Απεικόνιση του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου (1350-1425) σε χειρόγραφο του 15ου αιώνα (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας).

επιζητούσαν την Ένωση ακόμη και αν η Ανατολική Εκκλησία υποχωρούσε στις αξιώσεις της Δυτικής. Υπήρχε όμως μια γενική αντιπάθεια σημαντικής μερίδας του πληθυσμού για τους Φράγκους. Πολλοί, ως «ανθενωτικοί», υποστήριζαν ότι «κρειττότερον εστίν ειδέναι εν μέση τη πόλει φακιόλιον βασιλεύον Τούρκων ή καλύπτραν λατινικήν». Με άλλα λόγια, αρκετοί προτιμούσαν το τουρκικό σαρίκι από την παπική τιάρα.

Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος απεβίωσε το 1341 χωρίς να ορίσει διάδοχο στον αυτοκρατορικό θρόνο. Ο ανήλικος γιος του Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, πατέρας του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου, δεν είχε στεφθεί συναυτοκράτορας, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μεγάλο πολιτικό πρόβλημα, το

οποίο επιχείρησαν να εκμεταλλευτούν η αυτοκράτειρα και χήρα του Ανδρόνικου Γ΄, Άννα της Σαβοΐας, ο πατριάρχης Ιωάννης Καλέκας και ο στρατηγός Αλέξιος Απόκαυκος. Ξέσπασαν λοιπόν εμφύλιοι σπαραγμοί και παιχνίδια εξουσίας μέχρις εσχάτων. Οι αντίπαλες παρατάξεις, στο πλαίσιο της ανεύρεσης οικονομικών πόρων για την επικράτησή τους, δεν δίστασαν να ζητήσουν ακόμη και τη βοήθεια των Τούρκων για να επιλύσουν ένα αποκλειστικά εσωτερικό ζήτημα του Βυζαντίου. Ξοδεύτηκε όλος ο χρυσός της αυτοκρατορίας. Ακόμη και τα αυτοκρατορικά κοσμήματα δόθηκαν ενέχυρο σε ενεχυροδανειστήριο της Βενετίας. Αυτός ο εμφύλιος σπαραγμός τελείωσε το 1347, όταν αυτοκράτορας ανακηρύχθηκε ο Ιωάννης Ε΄, με συναυτοκράτορα τον

Τοιχογραφία του 14ου αιώνα στην οποία απεικονίζεται ο δικέφαλος αετός με το μονόγραμμα (συμπλήρωμα) των Παλαιολόγων στο κέντρο. ΔΕΞΙΑ: Το λεγόμενο «βασιλικό φλάμουλο» με τα 4 πυρέκβολα επί Παλαιολόγων στα μέσα του 14ου αιώνα. Μικρογραφία από το χειρόγραφο *Χρονικό της τετάρτης Σταυροφορίας και της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου* (14ος αιώνας).

Ιωάννη ΣΤ΄ Κατακουζηνό, που ήταν πιστός τόσο στον Ανδρόνικο Γ΄, όσο και στον γιο του, Ιωάννη Ε΄. Ο Ιωάννης Κατακουζηνός έμεινε στον θρόνο από το 1347 μέχρι το 1354, οπότε και παραιτήθηκε. Ήταν ένας άξιος αυτοκράτορας, που κράτησε τα ηνία του κράτους σε χαλεπούς καιρούς. Προσπάθησε να περσιώσει, ότι μπορούσε, δεν αμφισβήτησε την πρωτοκαθεδρία του Ιωάννη Ε΄, αλλά βρισκόταν μονίμως κατηγορούμενος από όσους τον επιβουλευόνταν για έλλειψη αφοσίωσης σε αυτόν. Όταν εγκατέλειψε τον αυτοκρατορικό θρόνο εκάρη μοναχός και πήγε στον Μυστρά, όπου απεβίωσε το 1383.

Το 1373, με πρωτοβουλία του πάπα Γρηγορίου Α΄, διοργανώθηκε στη Θήβα μια σύνοδος για να αντιμετωπιστεί ο

επερχόμενος τουρκικός κίνδυνος. Δυστυχώς η σύνοδος απέτυχε, διότι παραιτήθηκαν μόνο οι ηγέτες των φραγκοκρατούμενων ηγεμονιών της Ελλάδας και όχι οι προσκληθέντες ηγέτες των χριστιανικών κρατών της Ευρώπης.

Την ίδια χρονιά, το 1373, ο γιος του Ιωάννη Ε΄, Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος, έκανε αποτυχημένο πραξικόπημα. Ο αυτοκράτορας, ως σύμμαχος και υποτελής στον σουλτάνο Μουράτ, βρισκόταν την εποχή εκείνη μαζί του σε μια τουρκική εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Ο πραξικοπηματίας είχε στην απόπειρά του τη στήριξη του γιου του Τούρκου σουλτάνου, ο οποίος επιβουλευόταν επίσης τον θρόνο του πατέρα του. Το πραξικόπημα απέτυχε, ο Ανδρόνικος Δ΄ συνελήφθη μαζί με τον γιο του, Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγο, φυ-

Απεικόνιση του Ανδρόνικου Δ΄ Παλαιολόγου σε χειρόγραφο του 15ου αιώνα. ΔΕΞΙΑ: Ο Ιωάννης ΣΤ΄ Κατακουζηνός (π. 1292 - 15 Ιουνίου 1383) έμεινε στο θρόνο από το 1341 μέχρι την εκούσια παραίτησή του το 1354. Μικρογραφία σε χειρόγραφο του 14ου αιώνα, (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

λακίστηκε και τυφλώθηκε. Παράλληλα, ως ποινή του αφαιρέθηκε το κληρονομικό δικαίωμα διαδοχής, το οποίο προσφέρθηκε στον μικρότερο γιο του αυτοκράτορα, Μανουήλ Β΄. Δύο χρόνια αργότερα η όραση του Ανδρόνικου Δ΄ επανήλθε μερικώς, οπότε απέδρασε και ζήτησε τη βοήθεια των Γενουατών και των Τούρκων, με την οποία το 1376 έκανε νέο, αλλά αυτή τη φορά επιτυχημένο πραξικόπημα. Σε αντάλλαγμα παραχώρησε την Τένεδο στους Γενουάτες και την Καλλίπολη στον σουλτάνο. Συνέλαβε και φυλάκισε τον πατέρα του, Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, αλλά και τον αδελφό του, Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο. Το 1379 αμφότεροι απελευθερώθηκαν από τους Βενετούς, που διάκειντο εχθρικά προς τον Ανδρόνικο Δ΄ λόγω των φιλικών σχέσεων που είχε με τους Γενουάτες. Οι Βενετοί δεν είδαν με καλό μάτι τον έλεγχο του Ελλη-

σπόντου από τους Γενουάτες και τους κήρυξαν τον πόλεμο. Τον Απρίλιο του 1381 υπεγράφη ειρήνη, στους όρους της οποίας ήταν η επάνοδος του Ιωάννη του Ε΄ στον θρόνο. Η Τένεδος θα γινόταν αποστρατικοποιημένη περιοχή, τα οχυρά του νησιού θα γκρεμίζονταν και οι κάτοικοί του θα μεταφέρονταν στην Κρήτη και στην Εύβοια.

Παρά τη συμφωνία όμως, οι Βενετοί συνέχισαν να χρησιμοποιούν την Τένεδο ως ναυτική βάση. Ο Ανδρόνικος Δ΄ ανακηρύχθηκε συναυτοκράτορας και του παραχωρήθηκε μια περιοχή στη Σηλυβρία της ανατολικής Θράκης, στην ακτή της Προποντίδας. Στην ίδια συμφωνία αναγνωρίστηκε η κληρονομική διαδοχή στον θρόνο του Βυζαντίου στον γιο του, Ιωάννη Ζ΄, η οποία όμως δεν τηρήθηκε. Ο Μανουήλ Β΄ αποκλείστηκε από τη διαδοχή, ενώ ο μικρότερος αδελφός του

Απεικόνιση του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου σε τοιχογραφία του Μπενότσο Γκοτσόλι στο Ανάκτορο των Μεδίκων στη Φλωρεντία (15ος αιώνας). ΔΕΞΙΑ: Πορτρέτο του σουλτάνου Βαγιαζήτ Α΄ (1354-1403), έργο αγνώστου ζωγράφου (18ος αιώνας).

έγινε δεσπότης στο Δεσποτάτο του Μυστρά. Οι πραγματικοί κερδισμένοι όμως από τη διένεξη για τον αυτοκρατορικό θρόνο ήταν οι Τούρκοι, αφού ο θρόνος θεωρούνταν παίγνιο στις ορέξεις των σουλτάνων, που ανέβαζαν και κατέβαζαν όποιον επιθυμούσαν και με τους όρους υποτέλειας που κάθε φορά επέβαλλαν. Το 1383 ο Μανουήλ Β΄ αναχώρησε με μικρό εκστρατευτικό σώμα και έθεσε υπό τον έλεγχό του τη Θεσσαλονίκη, μεγαλώνοντας τη διοικητική πολυδιάσπαση του εναπομείναντος Βυζαντίου. Ενίσχυσε τον στρατό του με νέους της περιοχής, απελευθέρωσε τις γειτονικές πόλεις και ενίσχυσε τη φρουρά των Σερρών. Στη συνέχεια κατανίκησε ένα απόσπασμα του τουρκικού στρατού. Οι επιτυχίες αυτές θορόβησαν τον σουλτάνο Μουράτ Α΄, ο οποίος έστειλε μεγάλη τουρκική δύναμη με αρχηγό τον Χαϊρεντίν πασά.

Η Θεσσαλονίκη πολιορκήθηκε επί τέσσερα έτη. Για να τονώσει το ηθικό των πολιορκημένων ο Μανουήλ Β΄ τους απήλυθε λόγο, ο οποίος ονομάστηκε «συμβουλευτικός». Στον λόγο αυτό ανέφερε τα ηρωικά επιτεύγματα των αρχαίων Ελλήνων, τα οποία έπρεπε να μιμηθούν

τώρα οι Θεσσαλονικείς. Ήταν όμως απελπιστικά μόνος του. Οι Θεσσαλονικείς υπέφεραν από έλλειψη τροφίμων. Ζήτησε από τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης, Ισίδωρο Γλαβά, την εκκλησιαστική περιουσία για να αγοραστούν τρόφιμα και να σταλούν διά θαλάσσης στους πολιορκημένους, αφού οι Τούρκοι δεν διέθεταν στόλο και η Θεσσαλονίκη ήταν ελεύθερη από την πλευρά της θάλασσας. Ο επίσκοπος αρνήθηκε τη συνδρομή του. Στη συνέχεια ο Μανουήλ Β΄ ζήτησε από τους Βενετούς αφενός δάνειο 6.000 δουκάτων, υποθηκεύοντας εδάφη του Βυζαντίου, και αφετέρου τη μίσθωση τριών μεταγωγικών πλοίων, 200 πανοπλιών, 2.000 βελών και 70 τοξοτών. Οι Βενετοί δεν έδωσαν τα αιτηθέντα, με αποτέλεσμα, όταν όλα ήταν πλέον μάταια, ο Μανουήλ Β΄ να εγκαταλείψει με τον στρατό του την πόλη τον Απρίλιο του 1387. Οι Θεσσαλονικείς άνοιξαν τις πύλες της πόλης, με τον όρο να μη λεηλατηθεί. Ο επίσκοπος εισήλθε και αυτός στη Θεσσαλονίκη λέγοντας στους κατοίκους ότι ο πολίτης είναι υποχρεωμένος να υπακούει τον αρχοντα, που πλέον ήταν ο σουλτάνος Μουράτ. Ο σουλτάνος συγχώρησε τον υποτελή Μανουήλ και έστειλε επι-

Μισό σταυράτον του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου (1391-1425). Το σταυράτον ήταν αργυρό νόμισμα της ύστερης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

στολή στον αυτοκράτορα πατέρα του, στην οποία τον προέτρεπε να κυβερνά ειρηνικά, ότι του ανήκε και να μην επιζητά ξένες χώρες, επισημαίνοντας ότι όποτε ζητούσε χρήματα ή άλλη υποστήριξη αυτός θα του την παρείχε.

Τον Απρίλιο του 1390, με νέο πραξικόπημα, ο Ιωάννης Ζ΄ Παλαιολόγος, εγγονός του Ιωάννη Ε΄, ανέλαβε την εξουσία με τη βοήθεια των Γενουατών αλλά και του Τούρκου σουλτάνου Βαγιαζήτ Α΄, ο οποίος κατάλαβε ότι η εσωτερική διαμάχη στο Βυζάντιο οφελούσε τα σχέδιά του για την κατάλυση του Βυζαντίου. Ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος περιορίστηκε

σε ένα φυλάκιο κοντά στη χρυσή πύλη της Κωνσταντινούπολης, το οποίο υπερασπιζόταν. Αργότερα, και για λίγο καιρό, εξορίστηκε στην Προύσσα. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, ξεκινώντας από τη Λήμνο, κατόρθωσε να πάρει βοήθεια από τους ιωαννίτες ιππότες της Ρόδου, με αποτέλεσμα, μέσα σε λίγους μήνες, να καταπνίξει το πραξικόπημα και να επαναφέρει στον θρόνο τον πατέρα του, Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο.

Το 1390 ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος και ο Ιωάννης Ζ΄ Παλαιολόγος κλήθηκαν ως υποτελείς να συμμετάσχουν στην

Ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος συναντάται με τον βασιλιά Ερρίκο Δ΄ της Αγγλίας τα Χριστούγεννα του 1400. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 15ου αιώνα.

πολιορκία της Φιλαδέλφειας, που ήταν με τη σειρά της υποτελής στους ναΐτες ιππότες της Ρόδου. Ο Μανουήλ, με επιστολή προς τον πατέρα του, ανέφερε την ταπείνωση και την υποταγή που αισθανόταν επειδή αυτός και ο στρατός του πολεμούσαν στο πλευρό των Τούρκων για να αυξάνεται η δύναμή τους και να μειώνεται η δύναμη του Βυζαντίου. Ο εξευτελισμός κορυφώθηκε όταν ο σουλτάνος υποχρέωσε τον αυτοκράτορα πατέρα του Μανουήλ να καταστρέψει αμέσως τα νέα οχυρά και τα επισκευασμένα τείχη της Πόλης. Διαφορετικά απείλησε ότι θα τύφλωνε τον Μανουήλ. Το 1391 ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος απεβίωσε και ο Μανουήλ Β΄ τον διαδέχθηκε στον θρόνο αφού πρόλαβε πραξικόπημα από τον Ιωάννη Ζ΄.

Ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος γεννήθηκε στις 27 Ιουνίου 1350. Βασίλευσε από το 1391 μέχρι το 1425. Ήταν γιος της Ελένης Κατακουζηνής, κόρης του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Κατακουζηνού. Νυμφεύθηκε το 1392 τη σερβικής καταγωγής Ελένη Δραγάση, κόρη του ηγεμόνα της ΝΑ Σερβίας, Κωνσταντίνου Δραγάση. Η σύζυγός του ήταν η μοναδική Σλάβα αυτοκράτειρα του Βυζαντίου. Απέκτησε έξι γιους, μεταξύ των οποίων τόσο τον μετέπειτα αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο, που βασίλευσε από το 1425 μέχρι το 1448, όσο και τον Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο, που ήταν ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου και αυτός που υπερασπίστηκε την Πόλη κατά την άλωση από τον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή. Απέκτησε μία και μοναδική, νόθα, κόρη, τη Ζαμπία Παλαιολογίνα, που ήταν ο καρπός του έρωτά του με Βενετή ευγενή το 1371, κατά την περίοδο που ο Μανουήλ διέμενε στη Βενετία. Σύμφωνα με τον ιστορικό Κωνσταντίνο Σάθα η κόρη αυτή αναφέρεται ως «θυγατέρα εκ πορνείας». Όταν ο Μανου-

ήλ Β΄ ανέλαβε τον αυτοκρατορικό θρόνο, το βυζαντινό κράτος περιλάμβανε μόνο τη βασιλεύουσα, τη γύρω περιοχή, από τη Σηλυβρία μέχρι τους Δερκούς στον Εύξεινο Πόντο, τη Θεσσαλονίκη, που την εποχή εκείνη άλλαζε συνεχώς χέρια, τη Χαλκιδική, με το Άγιο Ορος, και το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου που υπαγόταν στο Δεσποτάτο του Μυστρά. Όπως περιγράφει ο Βασίλειος, αγαπούσε και φρόντιζε τον αυτοκράτορα πατέρα του και, όταν αυτός συνελήφθη και φυλακίστηκε από τους Βενετούς ενώ βρισκόταν στην Ιταλία, επειδή δεν είχε πληρώσει ένα χρέος σε αυτούς, ο Μανουήλ, σε αντίθεση με τον αδελφό του, βρήκε τα χρήματα και πηγαίνοντας στη Γαληνοτάτη ξόφλησε τα χρωστούμενα.

Απεικόνιση του Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου σε χειρόγραφο του 15ου αιώνα. (Σινά, Μονή Αγίας Αικατερίνης).

Πορτρέτο του σουλτάνου Μουράτ Β΄(1404-1451), έργο του Πάολο Βερονέζε, 16ος αιώνας (Μόναχο, Κρατικές Συλλογές Ζωγραφικής Βαυαρίας).

Στο μεταξύ οθωμανικός κίνδυνος θέριευε διαρκώς. Οι Τούρκοι είχαν κατακτήσει πολλές ελληνικές και σερβικές πόλεις. Στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου στις 15 Ιουνίου 1389 οι Τούρκοι κατανίκησαν τους Σέρβους, αλλά ένας από αυτούς, που παρουσιάστηκε ως δήθεν αυτόμολος, κατάφερε να δολοφονήσει τον σουλτάνο Μουράτ. Ο γιός του, Βαγιαζήτ Α΄, γνωστός με το προσωνύμιο Κεραυνός, επέβαλε τον θεσμό του παιδομαζώματος σε νεαρούς Έλληνες και Σέρβους και συνέχισε την επεκτατική πολιτική του πατέρα του. Προήλασε στη βόρεια και στη νότια Βαλκανική χερσόνησο. Το 1391 μπήκε νικητής στη Θεσσαλονίκη, επιδόθηκε σε παιδομάζωμα και το 1393 κατέλαβε, με τον Ενβέρ Μπέη, τη Θεσσαλία. Στη συνέχεια προήλασε στη Στερεά Ελλάδα και κατέλαβε την κομητεία των Σαλώ-

νων. Ληλάτησε την Αττική και προχώρησε στην Πελοπόννησο. Αμέσως μετά πολιορκήσε, ανεπιτυχώς, επί επτά έτη την Πόλη, επειδή ο Μανουήλ σταμάτησε να είναι υποτελής σε αυτόν και δεν ενέδωσε στην επιθυμία του να χτιστεί μουσουλμανικό τέμενος στη βασιλεύουσα. Πέρα από αυτά, ο Βαγιαζήτ εκστράτευσε κατά των Σέρβων, που μάχονταν υπό την αρχηγία του γενναίου Λάζαρου Χρεμπελιάνοβιτς, μπήκε θριαμβευτικά στο Βελιγράδι και το 1395 αποκεφάλισε στη Σόφια τον Βούλγαρο τσάρο. Έκτοτε, και για 500 χρόνια, η Βουλγαρία αποτέλεσε τουρκική επαρχία.

Το 1394 ο Βαγιαζήτ συγκάλεσε στις Σέρρες μια σύνοδο στην οποία παρευρέθηκαν ο Μανουήλ Β΄, ο αδελφός του Θεόδωρος, δεσπότης του Μυστρά, και Σέρβοι ηγέτες. Ο σκοπός του σουλτάνου ήταν να δολοφονήσει τον Μανουήλ και τον αδελφό του με τη βοήθεια του Αλή, γιου του Χαϊρεντίν πασά. Ο Μανουήλ γλίτωσε τον θάνατο λόγω μιας τυχαίας καθυστέρησης της άφιξής του. Ο Βαγιαζήτ έβρισκε στον Μανουήλ μια έντονη ομοιότητα με τον ιδρυτή του Ισλάμ. Ο Φραντζής αναφέρει ότι ο σουλτάνος είχε πει πως οποιοσδήποτε μπορούσε να καταλάβει, από την εμφάνισή του, ότι ο Μανουήλ ήταν αυτοκράτορας.

Το 1396, μερίδα Ευρωπαίων θορυβημένων από την επεκτατικότητα των Τούρκων διοργάνωσε σταυροφορία εναντίον τους, με αρχηγό τον βασιλιά της Ουγγαρίας Σιγισμόνδο και τη βοήθεια του ηγεμόνα της Βλαχίας, Μιρτσέα, και γαλλικών στρατευμάτων υπό τον στρατηγό Μπουσικό. Στην περιοχή του Βιδινίου κατέσφαξαν όσους Τούρκους βρήκαν εκεί. Ηττήθηκαν όμως στη μάχη της Νικοπόλεως, στις 25 Σεπτεμβρίου 1396. Οι αρχηγοί των σταυροφόρων κατάφεραν να βρουν καταφύγιο στην Πόλη. Έπειτα από αυτό ο Μανουήλ κατόρθωσε να δι-

αφύγει από την πολιορκημένη από τους Τούρκους Πόλη και, αφού μετέφερε την οικογένειά του στον Μυστρά για ασφάλεια, άρχισε τις περιοδείες στη Δύση για να εξασφαλίσει βοήθεια. Επισκέφθηκε τη Βενετία, το Παρίσι και το Λονδίνο. Οι Βενετοί βρέθηκαν σε δύσκολη θέση, γιατί την περίοδο εκείνη αντιμετώπιζαν τους Τούρκους όπως θα τους αντιμετώπιζε ένα εμπορικό και όχι ένα χριστιανικό κράτος.

Όπως αναφέρουν δυτικοί χρονικογράφοι της εποχής, ο Μανουήλ Β΄ ήταν ευγενής μορφή, με βαθιά λόγια μόρφωση και αυτοκρατορικούς τρόπους που, αλλάζοντας άλογα, δεν δεχόταν να πατήσει στο χώμα. Στα μάτια τους ήταν ο αυτοκράτορας της Ανατολής, που αγωνιζόταν ως στρατιώτης του Χριστού στις επάλξεις εναντίον των άπιστων βαρβάρων. Κατάφερε να αποσπάσει οικονομική βοήθεια από Βενετούς, τους Γάλλους, τους Αραγόνες και τους Πορτογάλους. Πριν αποχωρήσει από το Παρίσι, δώρισε στο μοναστήρι του Αγίου Διονυσίου, που βρισκόταν κοντά στην πόλη, ένα εικονογραφημένο χειρόγραφο του Διονυσίου Αρεοπαγίτου το οποίο σώζεται σήμερα στο μουσείο του Λούβρου. Ο βασιλιάς της Γαλλίας έστειλε στην Πόλη 1.200 άνδρες υπό τον στρατηγό Μπουσικό. Κατά τη διάρκεια της περιοδείας του, και ενώ βρισκόταν στο Παρίσι, ο Μανουήλ Β΄ πληροφορήθηκε τα ευχάριστα νέα.

Ο Βαγιαζήτ ηττήθηκε στη μάχη της Άγκυρας από τον Μογγόλο κατακτητή Ταμερλάνο στις 28 Ιουλίου 1402 και αμέσως έλυσε τη νέα πολιορκία της Κωνσταντινούπολης. Ο Τούρκος σουλτάνος κλείστηκε σε ένα κλουβί, όπου και αυτοκτόνησε το 1404 μην αντέχοντας άλλο τον εξευτελισμό. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε τον αυτοκράτορα πίσω στη βασιλεύουσα και για 20 περίπου χρόνια το Βυζάντιο δεν ενοχλήθηκε από τους Τούρκους. Οι

Ο πρίγκιπας Μουσά Τσελεμπί (1388-1413), γιος του Βαγιαζήτ Α΄, έργο του Πάολο Βερονέζε, 16ος αιώνας (Μόναχο, Κρατικές Συλλογές Ζωγραφικής Βαυαρίας).

διαμάχες των διαδόχων, και δη των γιων του Βαγιαζήτ, επέτρεψαν στο Βυζάντιο να αναπνεύσει. Ένας μάλιστα από τους Τούρκους αυτούς διαδόχους πήγε στην Πόλη και βαπτίστηκε χριστιανός.

Ο Μανουήλ κράτησε ήπια πολιτική ως προς την αντιμετώπιση των Τούρκων. Στην εμφύλια διαμάχη τους υποστήριξε τον Μωάμεθ Α΄, γιατί φάνηκε ο πιο συνεννοήσιμος. Στόχος του ήταν μια μεγάλη συμμαχία των χριστιανικών δυνάμεων για να εξαιρεθεί οριστικά ο τουρκικός κίνδυνος. Δεν το κατάφερε όμως και σε αυτό συνέβαλαν οι διαμάχες των ηγετών της Δύσης και το παπικό ζήτημα στην Αγία Πόλη, όπως επίσης και ο εκατονταετής πόλεμος μεταξύ Άγγλων και Γάλλων, που συντάρaxε την Ευρώπη.

Το παπικό ζήτημα ξεκίνησε με τη σύγκρουση του πάπα Βονιφάτιου Η΄ και του

Γάλλου βασιλιά Φίλιππου Δ΄, η οποία οδήγησε στην αρχή της αμφισβήτησης της υπεροχής της Αγίας Έδρας. Οι Γάλλοι επέβαλαν φορολογία στους κληρικούς και αποφάσισαν να τους ελέγχουν και να τους δικάζουν. Ο πάπας συνελήφθη προσωρινά από τους Γάλλους. Το 1305 ο Φίλιππος Δ΄ υποστήριξε την εκλογή του Γάλλου αρχιεπισκόπου Κλήμη Ε΄ ως νέου πάπα, με έδρα την Αβινιόν και όχι τη Ρώμη. Το 1378 η Αγία Έδρα επέστρεψε στη Ρώμη, αλλά οι καρδινάλιοι διασπάστηκαν, με συνέπεια να εκλεγούν δύο πάπες, και ο Ιταλός Ουρβανός ΣΤ΄ και ο Γάλλος Κλήμης Ζ΄. Ακολούθησε σχίσμα της παπικής Εκκλησίας. Τελικά, σε σύνοδο στην Πίζα το 1409 εκθρονίστημαν αμφότεροι και στη θέση τους εξελέγη ο ελληνικής καταγωγής Αλέξανδρος Ε΄.

Την ίδια εποχή στην Τουρκία ένας γιος του αποβιώσαντα Βαγιαζήτ, ο Σουλεϊμάν, αποσπάστηκε από τα αδέρφια του και ίδρυσε ηγεμονία σε ευρωπαϊκές περιοχές που κατείχαν οι Τούρκοι. Τον Ιανουάριο του 1403 υπέγραψε συνθήκη με τους Βυζαντινούς, με βάση την οποία επέστρεψε στο Βυζάντιο την Προποντίδα μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα, τη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική, τη Σκιάθο, τη Σκόπελο, καθώς και παράλιες πόλεις στις ασιατικές ακτές απέναντι από την Πόλη. Πέραν από αυτές, αποδόθηκαν και κάποιες περιοχές στη Στερεά Ελλάδα και την Εύβοια. Ο Σουλεϊμάν ενεπλάκη σε πόλεμο με τα αδέρφια του Μουσά και Μωάμεθ.

Ο Μουσά νίκησε το 1410 τον Σουλεϊμάν, ανακηρύχθηκε ηγεμόνας των τουρκικών ευρωπαϊκών επαρχιών και πολιόρκησε την Κωνσταντινούπολη. Στη συνέχεια ο Μουσά συγκρούστηκε με τον αδελφό του Μωάμεθ και τον Ιούλιο του 1413 ο τελευταίος τον συνέλαβε και τον θανάτωσε. Πρωτεύουσά του ο Μωάμεθ έκανε την Ανδριανούπολη.

Το 1416 ξέσπασε νέα διαμάχη, μεταξύ Μωάμεθ και του αδελφού του Μουσταφά. Ο Μουσταφά ηττήθηκε και ζήτησε και έλαβε άσυλο από τις Αρχές της Θεσσαλονίκης. Ο Μωάμεθ πολιόρκησε την Θεσσαλονίκη, επήλθε όμως συμφωνία, η πολιορκία λύθηκε και ο Μουσταφά παρέμεινε όμηρος του Μανουήλ. Ο υπόλοιπος στρατός του Μουσταφά, που βρισκόταν στη Μικρά Ασία, εξοντώθηκε από τον ανηλεή γιο του Μωάμεθ, τον Μουράτ Β΄, ο οποίος «πάντας αφειδώς εξεθέριζεν γέροντας ομού και νήπια, άνδρας και γυναίκας». Ο Μωάμεθ Α΄ απεβίωσε το 1421. Τον διαδέχθηκε ο Μουράτ Β΄.

Η αποκατάσταση της ηρεμίας στους Τούρκους επέτεινε την ανησυχία στο Βυζάντιο. Ο Μανουήλ Β΄ θεώρησε ότι έπρεπε να δείξει μετριοπαθή στάση, συνδιαλλαγή και συνεργασία. Ο γιος του όμως, και προτελευταίος αυτοκράτορας, Ιωάννης Η΄ είχε την άποψη ότι η υποδούλιση μιας νέας τουρκικής δικήνοιας θα επέφερε την πλήρη αποδυνάμωση των Τούρκων. Ελευθέρωσε τον Μουσταφά, ο οποίος υποσχέθηκε πως αν αναλάμβανε την εξουσία θα παραχωρούσε στο Βυζάντιο την Καλλίπολη και περιοχές στον Εύξεινο Πόντο, στη Μακεδονία και στη Θεσσαλία. Οι Βυζαντινοί πολιόρκησαν με τα λιγοστά πλοία τους την Καλλίπολη. Η Καλλίπολη έπεσε στα χέρια του Μουσταφά, ο οποίος όμως δεν τήρησε τη συμφωνία και δεν παρέδωσε την πόλη στο Βυζάντιο. Τελικά ηττήθηκε και απαχρονίστηκε από τον Μουράτ.

Οι Βυζαντινοί πρότειναν ειρήνη, η οποία δεν έγινε δεκτή. Για εκδίκηση, ο Μουράτ Β΄ πολιόρκησε το 1422 τη Θεσσαλονίκη. Εκεί οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά πυροβόλα όπλα. Η σθεναρή αντίσταση των πολιορκημένων έκαμψε τα στρατεύματα του Μουράτ Β΄, που έσπευσε να λύσει την πολιορκία. Ο αποκλεισμός ωστόσο της Θεσσαλονίκης

συνεχίστηκε. Αυτό οδήγησε τους Θεσσαλονικείς να συνάψουν συμφωνία με τους Βενετούς για να τους παραδώσουν την πόλη. Οι Βενετοί σκόρπισαν τον τουρκικό στρατό που είχε αποκλείσει τη Θεσσαλονίκη και μπήκαν στην πόλη το 1423.

Τον Αύγουστο του 1422 ο Μουράτ Β΄ πολιορκήσε επίσης την Κωνσταντινού-

πολη, αλλά τελικά έλυσε την πολιορκία γιατί έκρινε ότι τα τείχη της Πόλης ήταν πολύ ισχυρά για τον στρατό του. Το 1424 σύναψε «ορκωμοτική αγάπη» με τον Ιωάννη Η΄, που εκπροσωπούσε τον άρρωστο πατέρα του. Σύμφωνα με αυτήν οι Βυζαντινοί έλαβαν τη Μεσημβρία, τη Σηλυβρία, τον Δέρκο και μερικές ακόμη μικρές πόλεις.

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης σε μικρογραφία του Ζαν Λε Ταβερνιέ (μετά το 1455) (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας).

Κατά τα χρόνια της διακυβέρνησής του ο Μανουήλ Β΄ ενίσχυσε σημαντικά τη Θεσσαλονίκη και τον Μυστρά. Το 1413, για παράδειγμα, ανεγέρθηκε το περίφημο εξαμίλιο τείχος για να προστατευθεί η Πελοπόννησος. Το 1423 ο αυτοκράτορας υπέστη εγκεφαλικό επεισόδιο. Απεβίωσε το 1425, έχοντας την αγάπη και τον σεβασμό του λαού του, αφού προηγουμένως εκάρη μοναχός και έλαβε το όνομα Ματθαίος. Ο πληθυσμός της Πόλης ακολούθησε με αίσθημα μεγάλου πένθους την κηδεία του. Τέτοιο πλήθος λυπημένου λαού δεν είχε παρουσιαστεί ποτέ σε κηδεία προκατόχου του. Ο Μανουήλ Β΄ είχε τεράστιες στρατιωτικές, διοικητικές και διπλωματικές ικανότητες. Μπορούσε να αναλύσει τα φιλοσοφικά αλλά και τα λεπτά θεολογικά προβλήματα της εποχής, ήταν λαμπρός θεολόγος, αυθεντία στους κλασικούς συγγραφείς, ικανός στη διαλεκτική και εξαιρετικά γαλφυρός συγγραφέας. Σήμερα σώζονται, μεταξύ άλλων πραγματειών, περίπου 109 δοκίμια και επιστολές του. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του άκμασαν οι επιστήμες και τα μαθηματικά.

Μετά τον θάνατό του η σύζυγός του, Ελένη Δραγάση, εκάρη και αυτή μοναχή, έλαβε το όνομα Υπομονή και υπηρέτησε στο μοναστήρι της Κυρά Μάρθας στην Πόλη. Η ίδια βοήθησε να ιδρυθεί οίκος ευγηρίας με την ονομασία Η Ελπίδα των Απελπισμένων στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου της Πέτρας, όπου φυλασσόταν το σκήνωμα του Αγίου Παταπίου. Απεβίωσε το 1450 και δεν πρόλαβε να δει την άλωση της βασιλεύουσας.

Μετά τον θάνατο του Μανουήλ Β΄ στον θρόνο ανέβηκε ο γιος του Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος, ο οποίος σύναψε τρεις γάμους και βασίλευσε μέχρι το 1448,

όταν και απεβίωσε. Στη συνέχεια, λόγω ατεκνίας του αποβίωσαντα αδελφού του, αυτοκράτορας του Βυζαντίου έγινε ο Κωνσταντίνος ΙΗ΄ Παλαιολόγος. Υπερασπίστηκε τη βασιλεύουσα μέχρι τις 29 Μαΐου 1453. Δεν συνθηκολόγησε και δεν παραδόθηκε στον Μωάμεθ τον Πορθητή επειδή, όπως ο ίδιος είπε, «Το δε την Πόλιν σοι δούναι ουτ' εμόν εστίν ουτ' άλλου των κατοικούντων εν ταύτη. Κοινή γαρ γνώμη πάντες αυτοπροαιρέτως αποθανούμεν και ου φεισόμεθα της ζωής ημών».

Η πτώση της Πόλης σήμανε την επί τέσσερεις περίπου αιώνες υποδούλωση της ρωμιοσύνης στον Τούρκο. Σύμφωνα όμως με τον νόμο της Φυσικής, από την παρακμή και τη σήψη του παλαιού και φθαρμένου ξεπροβάλλει και ανθίζει το καινούργιο. Τα ελληνικά κράτη που είχαν δημιουργηθεί μετά το 1204 (Αυτοκρατορία της Νίκαιας, Δεσποτάτο της Ηπείρου, Δεσποτάτο του Μυστρά και Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας) βοήθησαν, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο, στη γέννηση του Νέου Ελληνισμού, όπως αυτός αποκρυσταλλώθηκε κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Ο Θρύλος λέει ότι κάποτε, με χρόνια και καιρούς, ο «μαρμαρωμένος» τελευταίος αυτοκράτορας θα επιστρέψει έφιππος, μεγαλοπρεπής και ισχυρός. Πέρα όμως από τις υπερβατικές δοξασίες, ο ελληνισμός, όντας γένος ανάδελφο, για να συνεχίσει την εξελικτική πορεία του θα πρέπει να απαλλαγεί από τη δικιόνια και να διδαχτεί από την ιστορία του προκειμένου να μην επαναλάβει τα ίδια λάθη. Όποιος ξεχνά την ιστορία του είναι νομοτελειακά καταδικασμένος να εξαφανιστεί.

Ο Γεώργιος Χ. Βούλγαρης είναι εισαγγελέας εφετών.

Μάρω Βασιλειάδου

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Πόσα γνωρίζουμε για την πορεία του νεαρού Κρητικού που εξελίχθηκε σε μια σπουδαία μορφή της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας;

Μια εικονογραφημένη βιογραφία –η πρώτη γραμμένη ειδικά για παιδιά και νέους– αφηγείται με απλό τρόπο τα ιστορικά γεγονότα που δημιούργησαν τον μύθο του.

Επιστημονική επιμέλεια: Κωστής Γκοτσίνας
Εικόνες: Θένια Μιμηλάκη

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ
«ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»
ΧΑΝΙΑ

Ένα ταξίδι στον χρόνο

1866

Ξεσπά στην Κρήτη η επανάσταση που ονομάστηκε Δεύτερο '21.

1896

Διοργανώνονται οι πρώτοι σύγχρονοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες στο ανακαινισμένο Παναθηναϊκό Στάδιο.

1910

Το Κόμμα Φιλελευθέρων κερδίζει τις εκλογές και πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

1913

Η Κρήτη παραχωρείται στην Ελλάδα με τη Συνθήκη του Λονδίνου. Η Θεσσαλονίκη γίνεται ελληνική.

1920

Υπογράφεται η Συνθήκη των Σεβρών και η Ελλάδα αποκτάει τη μεγαλύτερη έκταση στη σύγχρονη ιστορία της.

ΑΤΤΙΛΑΣ, Η ΜΑΣΤΙΓΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

Η ΜΑΧΗ ΣΤΑ ΚΑΤΑΛΑΥΝΙΚΑ ΠΕΔΙΑ (451 μ.Χ.)

(Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ)

ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΚΟΤΣΙΛΗ

Ένα από τα περίεργα της Ιστορίας είναι και αυτό της ονομασίας του βάρβαρου ασιατικού λαού των Ούννων. Θα μπορούσαμε αμέσως να τους ονομάσουμε Μογγόλους, Τουρκομογγόλους ή ακόμη και Φίννους (ή Fenn ή Finn, όπως τους αποκαλούσαν οι Γερμανοί), που μάλιστα μας θυμίζουν το ευνομούμενο σήμερα έθνος των Φινλανδών στα βόρεια της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Πρόκειται πράγματι περί λαού ασιατικού και μάλλον μογγολικής καταγωγής και φυλής, που, πορευόμενος με τις κατακτήσεις του προς τη Δύση, έφτασε περίπου μέχρι το δυτικό άκρο της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Οι Ούννοι διαιρούνταν σε δύο μεγάλους κλάδους: τον ανατολικό ή κάσπιο, από την Κασπία θάλασσα (ο οποίος έφερε και το όνομα Λευκοί Ούννοι), και τον δυτικό ή ουράλιο, από τα Ουράλια όρη. Πολλοί συγγραφείς αποφεύγουν να ασχοληθούν με τα ιδιαίτερα ανθρώπινα και ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά αυτού του λαού και αντιπάρχονται το ζήτημα της καταγωγής και της προέλευσής του με ένα «μογγολικής ή τουρκομογγολικής καταγωγής».

Αττίλας, ο βασιλιάς των Ούννων

Ο Αττίλας στην αρχή συμβασίλευε με τον μεγαλύτερο αδελφό του, Βλήδα, τον οποίο είχε στην πραγματικότητα υποχεί-

ριό του. Από τις παρατηρήσεις των ιστορικών υπολογίζεται πως στη μεγάλη μάχη του 451 μ.Χ., στην οποία αναφερόμαστε στη συνέχεια, ήταν περίπου τριά-

να πέντε ετών, με λευκά μαλλιά. Είχε γεννηθεί δηλαδή είκοσι ή είκοσι πέντε χρόνια μετά την εγκατάσταση των ουννικών ορδών στην Ευρώπη. Το όνομά του, Αττίλας ή Αττέλ, είναι το όνομα του ποταμού Βόλγα, όπως λέγεται ακόμη και σήμερα ο ποταμός αυτός στις ταταρικές διαλέκτους. Η ονομασία Βόλγας προήλθε από τους Βούλγαρους που εγκαταστάθηκαν στις όχθες του τον 6ο μ. Χ. αιώνα.

Από την Ιστορία μας δίνεται μία αρκετά ακριβής, θα λέγαμε, εικόνα του βασιλιά των Ούννων: «Ήταν βραχύσωμος και ευρύτερονος, είχε αδράν την κεφαλήν, μικρούς και κοίλους τους οφθαλμούς, αραιά γένια, πλατιά μύτη και σχεδόν μαύρη την όψη του». Ο ιστορικός Ιορδάνης γράφει ότι «ήταν αληθινός άνδρας, μοιραίος, που γεννήθηκε στον κόσμο προς "διάσεισιν" των εθνών και

καταπτώσιν της γης». Ο Αττίλας ήταν τόσο άγριος που, αν κάτι τον εξόργιζε, το πρόσωπό του συσπώνταν, τα μάτια του πετούσαν φωτιές και την οργή του ούτε οι πιο θαρραλέοι τολμούσαν να αφηφήσουν. Απειλούσε με καταπληκτικό ύφος, σκότωνε για να αφήσει μυριάδες άταφων πτωμάτων στη θέα των ζωντανών. Παρ' όλα αυτά, αποδεικνύεται προσηνής σ' αυτούς που γνώριζαν να υποτάσσονται, δεκτικός στις προκλήσεις και ακέραιος κριτής απέναντι στους υπηκόους του. Η περιβολή του ήταν απλή και πάντοτε καθαρή, ενώ η τροφή του αποτελούνταν από κρέας σε ξύλινα πινάκια. Ακόμη αξίζει να σημειωθεί ότι είχε κτηνώδεις ορμές, ήταν μέθυσος αλλά και ακόρεστος γυναικοθήρας. Είχε νυμφευθεί απειράριθμες συζύγους και τα παιδιά του, πάντα κατά τον Ιορδάνη,

Απεικόνιση του Αττίλα σε επιχρωματισμένη γκραβούρα των αρχών του 19ου αιώνα (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο). ΔΕΞΙΑ: Απεικόνιση του Αττίλα σε μετάλλιο (αντίγραφο νομίσματος) του 19ου αιώνα, έργο του Κάρλο Μπρότζι. Η λατινική επιγραφή στο κάτω μέρος γράφει ότι αυτός είναι ο Αττίλας, η μάστιγα του Θεού.

Σαρκοφάγος στην οποία απεικονίζεται ο Αέτιος με τη σύζυγό του, 4ος ή 5ος αιώνας μ.Χ.

αποτελούσαν ολόκληρο λαό. Δεν πίστευε σε καμία θρησκεία και δεν λάτρευε κανέναν θεό, πίστευε μόνο στους μάγους. Αυτά και άλλα πολλά μπορούν, κατά ένα μέρος, να χαρακτηρίσουν τον άνθρωπο που προσπάθησε να γίνει κυρίαρχος της οικουμένης. Αυτό το θηρίο χρειάστηκε να αντιμετωπίσει «ο τελευταίος των Ρωμαίων», ο Αέτιος.

Αέτιος, ο νικητής

Ο Φλάβιος Αέτιος, Ρωμαίος στρατηγός (†454 μ.Χ.), ήταν ο τελευταίος μέγας στρατηλάτης του δυτικού ρωμαϊκού κράτους. Το 451 μ.Χ., κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βαλεντινιανού Γ΄ (425-455) έσωσε την αυτοκρατορία από τους Ούννους. Ήταν Σκύθης στην καταγωγή και κατόρθωσε να νικήσει τον Αττίλα στη μεγάλη μάχη στα Καταλαυνικά Πεδία, όπως περιγράφεται στη συνέχεια. Δεν ήταν μόνο στρατηγικός, αλλά και πολιτι-

κός νους και κατάφερε τότε στη Γαλατία να ενώσει τις διάφορες φυλές, Βησιγόθους, Βουργουνδούς, Φράγκους, και άλλους, και να τους στρέψει κατά των Ούννων και όσων τους υπηρετούσαν.

Ο αυτοκράτορας Βαλεντινιανός Γ΄ όμως δεν εφησύχαζε, επειδή νόμιζε πως απειλούνταν από τον νικητή του Αττίλα, και τον σκότωσε (το 454 μ.Χ.) με τα ίδια του τα χέρια στη Ραβέννα, την τότε πρωτεύουσα της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας... Με την πράξη του αυτή ο αυτοκράτορας σφράγισε και τη δική του μοίρα και υπέγραψε την καταδίκη του, αφού το 456 μ.Χ. δολοφονήθηκε και εκείνος μπροστά στους σωματοφύλακες του, γεγονός που μας θυμίζει το βιβλικό «Μάχαιραν έδωκες, μάχαιραν θα λάβης».

Θεοδώριχος Α΄

Βασιλεύς των Βησιγόθων, εγγονός του Αλάριχου Α΄, ο Θεοδώριχος γεννήθηκε

Η πιθανή διαδρομή των Ούννων κατά την εισβολή τους στη Γαλατία, η οποία οδήγησε στη μάχη στα Καταλανικά Πεδία.

κατά τα τέλη του 4ου μ.Χ. αιώνα και έπεσε το 451 μ.Χ. στα Καταλανικά Πεδία, σύμμαχος τότε του Αέτιου.

Ο Ιορδάνης ή Ιορνάδης

Ιστορικός του 6ου μ.Χ. αιώνα, ο Ιορδάνης έγραψε δύο έργα. Το δεύτερο απ' αυτά είναι η *Ιστορία των Γότθων μέχρι την κατάργηση του οστρογοτθικού κράτους* και γνώρισε πολλές εκδόσεις μέχρι σήμερα, ενώ θεωρείται το σπουδαιότερο έργο για την εποχή αυτή. Ο Ιορδάνης έγραψε στα λατινικά και είναι πιθανόν να διετέλεσε επίσκοπος του Κρότωνα.

Η μάχη στα Καταλανικά Πεδία: Η μάχη των Εθνών

Κατά τους τελευταίους μήνες του 450 μ.Χ. οι Ούννοι με τους συμμάχους τους πέρασαν τον Ρήνο κοντά στη Μαγεντία (σημε-

ρινό Μάιντς), κατέλαβαν το Μετς και τη Ρενς και κατάστρεψαν εντελώς και τις δύο πόλεις. Έπειτα απ' αυτό η θέση των Παρισίων, Λουκοτεκία τότε, ήταν επισφαλής. Οι κάτοικοι της πόλης ήταν έτοιμοι να την εγκαταλείψουν, αλλά τους ενθάρρυνε μία νεαρή κόρη ονόματι Γενεβιέβη (Γενοβέφα στα ελληνικά), η οποία είχε αφιερωθεί στον Θεό, κηρύσσοντας πως ο Χριστός θα έσωζε την πόλη. Και, πράγματι, οι Ούννοι κατευθύνθηκαν προς την Καμπανία. Από τότε η Γενεβιέβη αναγνωρίστηκε ως αγία και προστάτιδα των Παρισίων.

Αντί να μπουκ στο Παρίσι, οι Ούννοι άλλαξαν κατεύθυνση και όλοι μαζί, 700.000 περίπου, κατέστρεψαν την Σαλόν συρ Σαόν και την Τρουά και έφτασαν μέχρι την Ορλεάνη. Η πόλη κινδύνευσε και ήταν έτοιμη να παραδοθεί, αν δεν

Ο βασιλιάς των Βησιγόθων Θεοδώριχος Α΄ (393-451) σκοτώθηκε στη μάχη των Εθνών. Έργο του Φέλιξ Καστέλο (1635), (Μαδρίτη, Μουσείο Πράδο).

επενέβαινε ο Αέτιος με τον στρατό του, που έτρεψε σε φυγή τους εχθρούς. Έπειτα από αυτό ο Αττίλας κατευθύνθηκε προς τα Καταλανικά Πεδία. Ο λόγος που ο Αττίλας κατευθύνθηκε προς τα Καταλανικά Πεδία ήταν ότι ήθελε να εξασφαλίσει οδό υποχώρησης ή, σε περίπτωση που πιεζόταν από τα ρωμαϊκά στρατεύματα, να συνάψει εκεί μάχη με αυτά. Στη θέση στην οποία στρατοπέδευσε, ένα παλιό ρωμαϊκό στρατόπεδο, ο Αττίλας παρέταξε κυκλικά τις άμαξες και στη μέση του κύκλου έστησε τις σκηνές. Ο στρατός του Αέτιου στρατοπέδευσε απέναντί του: οι μεν ρωμαϊκές λεγεώνες παραταγμένες κατά τους κανόνες που ίσχυαν γι' αυτές τις περιπτώσεις, ενώ οι βάρβαροι σύμμαχοί του χωρίς οχυρώματα και χαρακώματα, χωριστά κάθε έθνος.

Ο Αττίλας πέρασε τη νύχτα εκείνη με ανέκφραστη ταραχή. Είχε χάσει πολλούς άνδρες και άλογα και, γενικότερα, είχε αρχίσει να χάνει το θάρρος του, έχοντας προαίσθημα πιθανής ήττας. Τότε ένας ερημίτης άγνωστος, που έκανε τον προφήτη στους χωρικούς της περιοχής και είχε συλληφθεί στο κοντινό δάσος, είπε στον Αττίλα: «Συ ει η μάστιξ του Θεού και η σφύρα, δι' ης πλήττει η Θεία Πρόνοια τον κόσμο· αλλ' ο Θεός συντρίβει, όταν θέλει, τα όργανα της εκδικήσεως αυτού και μεταβιβάζει το ξίφος από χείρας εις χείρα, κατά τας βουλάς αυτού. Γνώθι λοιπόν νικήσουσι οι Ρωμαίοι ίνα γνωως ότι ουχί εκ της γης η ισχύς προέρχεται». Η πρόβλεψη αυτή, τόσο θαρραλέα, καθόλου δεν εξόργισε τον Αττίλα. Ύστερα όμως απ' αυτό απευθύνθηκε στους μάντεις του στρατού του και στους ιεροσκοπούς. Και απ' αυτούς είχε την ίδια πληροφόρηση. Οι ιερείς, έπειτα από συνδιάσκεψη, δήλωσαν ότι ναι μεν οι Ούννοι θα ηττούνταν, αλλά ο «στρατηγός των πολεμίων» θα απέθνησκε στη μάχη. Ο Αττίλας νόμισε πως με τη λέξη στρατηγός εννοούνταν ο Αέτιος και άστραψε από χαρά, αφού ο Αέτιος ήταν το μεγάλο εμπόδιο για την πραγματοποίηση των σχεδίων του. Έτσι, κατά τη γνώμη του βασιλιά των Ούννων, μία ήττα με αντάλλαγμα τον θάνατο του Αέτιου δεν ήταν και κάτι τρομερό.

Πριν αρχίσει η μάχη, ο Αττίλας έβγαλε λόγο προς τους στρατιώτες του και, όπως γράφει ο Ιορδάνης, είπε: «Μετά τις νίκες σας εναντίον τόσων εθνών, και αν επιμείνετε, είστε σε θέση να υποτάξετε τον κόσμο, παράλογο και γελοίο έργο θα έπραττα αν με λόγους σας παρότρυνα, σαν να είστε πρωτόπειροι, να πολεμήσετε. Αυτά αρμόζουν σε αρχάριους στρατηγούς και σε απειροπόλεμους στρατιώτες. Ούτε σ' εμένα επιτρέπεται να σας πω κάτι κοινότοπο και τετριμμέ-

Ο Αттіλας με ιππείς του, λεπτομέρεια από την τοιχογραφία *Η συνάντηση του Λέοντα Α΄ και του Αττίλα*, έργο του Ραφαήλ, 16ος αιώνας (Βατικανό, Αποστολικό Παλάτι).

νο, ούτε εσείς να το ακούσετε. Γιατί τι άλλο ξέρετε να κάνετε καλύτερα απ' το να πολεμάτε; Άλλωστε υπάρχει τίποτα ωραιότερο για τον γενναίο άνδρα από το να ζητάει να πάρει εκδίκηση με τα ίδια του τα χέρια; Μέγα της φύσης δώρο το πλήρωμα της ψυχής με το αίσθημα της εκδίκησης. Με γενναιότητα λοιπόν ας επιτεθούμε κατά των εχθρών, γιατί όσοι επιτίθενται λογίζονται πάντα ανδρείοι. Περιφρονήστε αυτό τον συρφετό των κακοταίριαστων εθνών. Απόδειξη, άλλωστε, φόβου είναι να αμύνεσαι συμπολεμώντας με αλλοεθνείς. Ήδη, πριν από την επίθεσή μας, τους κατέβαλε πανικός. Ψάχνουν για ψηλώματα, καταλαμβάνουν τους λόφους και σε λίγο, κατατρομαγμένοι, θα καταφύγουν στα οχυρώματα τους στρατοπέδου τους. Γνωρίζουμε πόσο ελαφρύς είναι ο οπλισμός των Ρωμαίων. Δεν λέω βέβαια ότι καταβάλλονται με το πρώτο χτύπημα, αλλά συμπλεκόμενοι σίγουρα μειονε-

κτούν. Όταν λοιπόν, μέσα σε σύγχυση, οι Ρωμαίοι θα μαζεύονται για να συγκρατήσουν την καμωμένη με ασπίδες "χελώνα", τότε πολεμήστε με καρδιά, ελεύθερα όπως ταιριάζει στις παραδόσεις μας, και χωρίς να λογαριάζετε πια τους Ρωμαίους ορμήστε κατά των Αλανών και κατακόψτε τους Βησιγόθους. Εκεί όπου βρίσκονται τα στηρίγματα της εχθρικής παράταξης πρέπει να ζητήσουμε τη γρήγορη νίκη. Γιατί, αν τα νεύρα κοπούν, τα σώματα σωριάζονται, και το σώμα που του αφαιρέθηκαν τα οστά δεν μπορεί να σταθεί όρθιο. Ας υπερυψωθεί λοιπόν η ανδρεία σας και ας εκραγεί το συνηθισμένο σ' εσάς μένος. Ούννοι, πιάστε τώρα τα όπλα. Όποιος τραυματιστεί, με όσες δυνάμεις του απομένουν, ας προσπαθήσει να σκοτώσει τον αντίπαλό του, και όποιος μένει άβλαπτος ας παραχορτάσει με το αίμα των εχθρών. Σε όσους είναι γραφτό να ζήσουν κανένα βέλος δεν θα μπορέσει να τους φτά-

Ο πάπας Λέων Α΄ συναντά τον Αττίλα, έργο του Φραντσέσκο Σολιμένα, 17ος αιώνας (Πινακοθήκη της Μπρέρα).

σει, σε όσους, πάλι, είναι γραφτό σήμερα να πεθάνουν αυτό θα γινόταν σίγουρα και σε ειρήνη. Τέλος, γιατί άραγε η μοίρα ανέδειξε τους Ούννους νικητές τόσων εθνών αν δεν τους προόριζε να γευτούν τη χαρά αυτής της μάχης; Ποιος άνοιξε για το έθνος μας τον δρόμο απ' τη Μαιώτιδα [Αζοφική], που τόσους αιώνες ήταν κλεισμένος και άγνωστος; Ποιοι τους ενόπλους, αν και άοπλοι, έτρεψαν σε φυγή; Εσείς. Όχι, ούτε καν την εμφάνιση των Ούννων δεν θα μπορέσει να αντέξει αυτός ο συρφετός. Δεν με ξεγελούν τα πράγματα. Αυτό είναι το πεδίο της μεγάλης μάχης, που είχε προεπαγγελθεί απ' τις τόσες επιτυχίες μας. Εγώ πρώτος θα ρίξω τα βέλη μου κατά των εχθρών. Εάν μάλιστα, ενώ ο Αττίλας μάχεται, παραμένει κάποιος άπραγος, αυτός λογαριάζεται από τώρα πεθαμένος».

Ο Αττίλας φρόντισε να αρχίσει η μάχη χωρίς το πρωί, ώστε κατά το βράδυ να

έχει χρόνο για συσκέψεις και για να σχεδιάσει τις νέες περιπέτειες. Έτσι, την επομένη ο ίδιος ο βασιλιάς των Ούννων τάχθηκε στο κέντρο, ενώ αριστερά παρέταξε τον Βάλαμιρ με τους Οστρογόθους και στα δεξιά τον Αρδαρίχ με τους Γέπιδες και τους υπηκόους των άλλων εθνών. Ο Αέτιος με τους Ρωμαίους, από το άλλο μέρος, ανέλαβε τη διοίκηση της αριστερής πτέρυγας και στα δεξιά αντέταξε τους Βησιγόθους κατά των Οστρογόθων. Στο κέντρο του μετώπου παρατάχθηκαν οι Βουργουνδοί, οι Φράγκοι, οι Αρμορικανοί και οι Αλανοί.

Τα μέτρα που έλαβε ο Αττίλας φάνερωναν αμέσως το σχέδιό του. Συγκεντρώνοντας το επίλεκτο ιππικό του στο κέντρο της παράταξης και κοντά στις άμαξές του σκόπευε να κάνει ορμητική έφοδο κατά του αντιπάλου του και ταυτοχρόνως να εξασφαλίσει τυχόν υποχώρησή του. Από το άλλο μέρος ο Αέτιος, συγκεντρώνοντας την άριστη δύναμη

Η μάχη στα Καταλαυνικά Πεδία, έργο του Βίλχελμ φον Κάουλμπαχ, 19ος αιώνας (Στουτγάρδη, Κρατική Πινακοθήκη).

του στις πτέρυγες, είχε σκοπό, επωφελομένως απ' αυτή την κίνηση, να περικυκλώσει, αν ήταν δυνατόν, τον Αττίλα και να τον αποκόψει σε περίπτωση υποχώρησής του. «Τότε, λέγει ο Ιορδάνης, ο οποίος αρχίζει την αφήγηση τούτη σχεδόν τόσο άγριος όσο και οι ήρωες αυτού, άρχισε μάχη φοβερή, πολλαπλή, άγρια, αμετάτρεπτη· η αρχαιότητα δεν αφηγείται ούτε τέτοιους άθλους, ούτε τέτοιες σφαγές, αυτός που δεν υπήρξε μάρτυρας του εκπάγλου εκείνου θεάματος ποτέ πλέον δεν θα το ξαναδεί». Το αποξηραμένο σχεδόν ρυάκι που περνά από την κοιλάδα ξαφνικά διογκώθηκε, πλημμύρισε από το αίμα, ανάμικτο με τα νερά του, ώστε οι τραυματίες δεν έβρισκαν τρόπο να ξεδιψάσουν παρά μόνο με φρικτό και δηλητηριώδες ποτό, από το οποίο αμέσως πέθαιναν.

Τη συμπλοκή άρχισε η δεξιά ρωμαϊκή

πτέρυγα κατά της αριστερής του Αττίλα, δυτικοί Γότθοι (σημερινοί Βησιγότθοι) κατά των ανατολικών Γόθων (Οστρογόθων), αδελφοί κατά αδελφών. Ο γέρος βασιλιάς των Βησιγόθων, Θεοδώριχος, διέτρεχε τις τάξεις των στρατιωτών του παροτρύνοντάς τους με χειρονομίες και φωνές, όταν έπεσε από το άλογό του και έγινε άφαντος από την παλίρροια και την άμπωτη των ελών. Κάποιος Οστρογότθος του γένους των Αμάλων, που ονομαζόταν Άνδαγισ, τον σκότωσε καταφέροντας με το ακόντιό του διαμπερές πλήγμα.

Η συμπλοκή συνεχιζόταν χωρίς να γίνει γνωστό τι είχε απογίνει ο Θεοδώριχος και, ύστερα από αιματηρό αγώνα, οι Βησιγότθοι έτρεψαν σε φυγή τους αντιπάλους. Συγχρόνως οι Ούννοι του Αττίλα επιτέθηκαν στο κέντρο του ρωμαϊκού στρατού, διέρρηξαν τις τάξεις του

Απεικόνιση του Αττίλα σε χαλκογραφία του 17ου αιώνα.

και έμειναν κύριοι του πεδίου, οπότε οι νικητές από τα δεξιά Βησιγότθοι τους προσέβαλαν. Κατά τη νέα αυτή πάλη οι Βησιγότθοι αγωνίστηκαν με λύσσα. Ο Αττίλας παρά λίγο θα σκοτώνονταν και σώθηκε φεύγοντας. Τα στρατεύματά του τον ακολούθησαν εν πλήρη αταξία στο περιστοιχισμένο από άμαξες στρατόπεδο, όσο αδύναμη κι αν ήταν αυτή η περίφραξη. Χαλάζι βέλη που έπεφταν από παντού απομάκρυναν από τον περίβολο τους πολιορκητές. Εν τω μεταξύ έπεσε η νύχτα και το σκοτάδι ήταν τέτοιο που δεν γινόταν διάκριση ανάμεσα σε φίλους και εχθρούς, και ολόκληρες φάλαγγες παραπλανήθηκαν στη διαδρομή τους. Ο Θορισμούνδος (αδελφός του Θεοδώριχου), κατεβαίνοντας από τον λόφο προς τα στρατεύματά του, προσέκρουσε στις άμαξες των Ούννων, με αποτέλεσμα να πέσει από το άλογό του πληγωμένος στο κεφάλι, αλλά οι ακόλουθοί του κατόρ-

θωσαν να τον προστατεύσουν, γεμάτο αίματα. Ο Αέτιος, που χωρίστηκε από τους δικούς του αναζητώντας τους Βησιγότθους, οι οποίοι νόμιζε πως είχαν χαθεί, περιπλανήθηκε για λίγο ανάμεσα στους Ούννους. Αυτός και οι σύμμαχοί του πέρασαν το υπόλοιπο της νύχτας σε εγρήγορση, με την ασπίδα στο χέρι. Ο ήλιος της επόμενης μέρας ανέτειλε και φώτισε την πεδιάδα, που ήταν γεμάτη πτώματα. 160.000 νεκροί και τραυματίες λέγεται πως έπεσαν στο πεδίο της μάχης (ο Ισπανός χρονικογράφος Ιδάτιος ανεβάζει τους πεσόντες στον τρομακτικό αριθμό των 300.000, το ίδιο και ο Ισίδωρος της Σεβίλλης, αλλά αυτός συμπεριλαμβάνει τους πεσόντες στις μάχες Μαυρανού και Καταλαυνικών Πεδίων).

Για την έκβαση της μάχης οι Ρωμαίοι και οι σύμμαχοί τους γνώριζαν μόνο ότι ο Αττίλας είχε υποστεί μεγάλη φθορά. Τεκμήριο γι' αυτό ήταν η μεγάλη βιασύνη και η αταξία της υποχώρησής του. Όταν μάλιστα είδαν ότι παρέμενε κλεισμένος στο στρατόπεδό του, κατάλαβαν ότι ομολογούσε την ήττα. Διαφορετικά, περιχαρακωμένος πίσω από τις άμαξες, δεν έκανε τίποτα περισσότερο από έναν ανάξιο στρατηγό. Μέσα από το στρατόπεδο ακούγονταν συνεχώς η κλαγγή των όπλων και ο ήχος των σαλπίγγων, σαν να μελετούσε κάποιο απρόβλεπτο τόλμημα.

«Ως ο λέων, υπό κυνηγών πιεζόμενος, την είσοδον του άντρου αυτού περιτρέχει μη τολμών να εξορμήση, και διά βρυχηθμών αυτού τα περί αυτού πτοεί, ούτω, λέγει ο Ιορδάνης, και ο υπερήφανος βασιλεύς των Ούννων εκ μέσου των αμαζών αυτού τους νικητάς κατεπτόει».

Οι Ρωμαίοι και οι Γότθοι συσκέφθηκαν ως προς το τι έπρεπε να κάνουν με τον ηττηθέντα Αττίλα και αποφάσισαν να τον αποκλείσουν, για να αποκάνει μόνος του και να μην του δώσουν, με νέα

Ο Αττίλας σε μάχη, έργο του Εζέν Ντελακρουά, 19ος αιώνας (Παρίσι, Παλαιά Μπουρμπόν).

επίθεσή τους, την ευκαιρία για νέα μάχη. Ο Αττίλας, λέγεται, σ' αυτή την απεγνωσμένη κατάσταση που βρισκόταν, επισώρευσε τα σαμάρια των αλόγων σε είδος πυράς, έτοιμος να βάλει φωτιά και να ριχτεί σ' αυτήν αν ο εχθρός παραβίαζε τον περίβολο του στρατοπέδου του.

Μέσα σε όλα αυτά, ο Θεοδώριχος, ο βασιλιάς των Βησιγόθων, δεν φαινόταν. Δεν επανερχόταν για να απολαύσει τη νίκη και πολλά συζητούνταν για την εξαφάνισή του· άλλοι διατείνονταν πως είχε σκοτωθεί και άλλοι πως έχει αιχμαλωτιστεί. Τον αναζήτησαν κατά πρώτον

ως ανδρείο στο πεδίο της μάχης, και γρήγορα τον βρήκαν νεκρό ανάμεσα σε σωρό από άλλα πτώματα. Στη θέα του νεκρού βασιλιά τους οι Γότθοι, ψέλνοντας πένθιμα, παρέλαβαν το σώμα του κάτω από τα μάτια των Ούννων, που δεν τολμούσαν να τους ενοχλήσουν. Οι μάντιες των βαρβάρων διατυμπάνισαν την αλήθεια των προγνωστικών τους, τα οποία εκ των πραγμάτων επαληθεύονταν, διότι, τέλος πάντων, είχαν προαναγγείλει τον θάνατο του αρχηγού των αντιπάλων· αλλά ο θάνατος δεν ήταν αυτός που περίμενε ο Αττίλας.

Λιθογραφία του 19ου αιώνα που απεικονίζει Ούννους να μάχονται στα Καταλαυνικά Πεδιά, έργο του Αλφόνς ντε Νεβίλ.

Ο Θορισμούνδος, αφού το τραύμα του θεραπεύτηκε, παρευρέθηκε στην κηδεία, την οποία οι Γότθοι, σε μεγάλη πομπή, τέλεσαν εν μέσω ασμάτων, κλαγγής των όπλων και διαπεραστικών κραυγών. Της πομπής μάλιστα προϊστάτο αυτός, πάνω στην ασπίδα γύρω από την οποία ήταν παραταγμένοι οι Γότθοι, ως βασιλιάς τους και αντικαταστάτης του αποβιώσαντα πατέρα.

Ο θάνατος του Θεοδώριχου 800 περίπου χιλιόμετρα μακριά από τη χώρα του ήταν μεγάλο γεγονός για τους Γότθους, που οι βασιλείς τους εκλέγονταν από τον ίδιο τον βασιλικό οίκο. Και ναί μεν ο αδελφός του, Θεοδώριχος Β΄, είχε συναινέσει χωρίς αντιδράσεις στην αναγόρευση του Θορισμούνδου, αλλά οι τέσσερις αδελφοί που είχαν μείνει στην Τουλούζη θα αναγνώριζαν εύκολα την

εκλογή από τον στρατό μόνο; Κύριοι της κυβέρνησης, κύριοι του θησαυρού του πατέρα τους, δεν θα επιζητούσαν άραγε να σχηματίσουν δικό τους κόμμα, να εξεγείρουν τον λαό, να καταλάβουν τον θρόνο; Ο Θορισμούνδος θα προτιμούσε να βρίσκεται στην Τουλούζη, κοντά στους αδελφούς του για να τους ελέγχει, αλλά η ντροπή τον κρατούσε κοντά στον Αέτιο.

Ο Αέτιος από την πλευρά του, γνώστης του πνεύματος των βαρβάρων, κατανόησε πως η στάση του Θορισμούνδου υπέκρυπτε απειλή αναχώρησης. Υποκρινόμενος όμως πως συμεριζόταν τους φόβους του για τους αδελφούς του δεν έφερε αντίρρηση στην πρότασή του για αποχώρηση των Βησιγόθων αν δεν γινόταν έφοδος κατά του Αττίλα.

Μία άλλη εκδοχή λέει πως ο Αέτιος καθόλου δεν δυσανεκτήθηκε με την αποχώρηση των Βησιγόθων, που έχοντας αγωνιστεί λαμπρώς είχαν κρίνει ίσως τη νίκη στα Καταλαυνικά Πεδιά, αλλά φοβήθηκε μήπως μετά την καταστροφή των Ούννων οι υπερασπιστές αυτοί της Γαλατίας επέβαλλαν αφόρητο ζυγό στη χώρα αυτή. Τελικά ο Αέτιος συναίνεσε στην αναχώρηση του Θορισμούνδου, γεγονός που ισοδυναμούσε με άρση του αποκλεισμού του Αττίλα.

Ο Αττίλας, από το άλλο μέρος, αγνούσε τι γινόταν στην αντίπαλη παράταξη. Κλεισμένος στο στρατόπεδό του έβλεπε τον στρατό του να μαραζώνει, κατά το κοινώς λεγόμενο, από τις στερήσεις και τις ασθένειες. Είχε παρατηρήσει μάλιστα ότι το στρατόπεδο του Θορισμούνδου είχε ερημωθεί, αλλά φοβόταν μήπως αυτό υπέκρυπτε κάποια παγίδα, γι' αυτό προφυλασσόταν. Στη συνέχεια όμως χάρηκε, όταν πείστηκε για την αποχώρηση των Βησιγόθων.

Από την άλλη πλευρά, ο Αέτιος, βλέποντας τις προεργασίες του Αττίλα προς

αποχώρηση, έκρινε φρόνιμο να μην παρενοχλήσει τον αντίπαλό του και τον μόνο παρακολουθούσε στενά για να τον εμποδίσει σε περίπτωση λεηλασιών. Σημειώνεται μάλιστα ότι κατά την υποχώρηση των Ούννων οι δρόμοι της διαφυγής γέμισαν από νεκρούς και τραυματίες. Όσο για τους Βουργουνδούς, δεν έγινε γνωστό αν συνθηκολόγησαν με τον Αέτιο κατά την τελευταία αυτή εκστρατεία ή αν λιποτάκτησαν και αυτοί όπως οι Οστρογότθοι.

Απολογισμός

Η εκστρατεία του Αττίλα προς τη Δύση είχε καταβαραθρωθεί. Από τους 500.000 Ούννους, όσοι απέμειναν τράβηξαν προς τα ανατολικά. Η Γαλατία είχε σωθεί από πλήρη καταστροφή. Αυτή την ήττα της μεγάλης στρατιάς η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία την όφειλε στη σύνεση και στο στρατηγικό πνεύμα του Αέτιου. Η ήττα του νικητή στρατηγού θα είχε σημάνει και το τέλος του δυτικού κόσμου. Ο νικητής όμως αυτός αμφισβητήθηκε από τους Βησιγόθους, αλλά και από την ίδια την Αυλή της Δυτικής Αυτοκρατορίας στη Ραβέννα, που αμφισβήτησε τη νίκη του προσάπτοντάς του το λάθος –ή παράλειψή του– ότι άφησε τον εχθρό να φύγει. Οι υποψίες αυτές των Ρωμαίων, και ιδιαίτερα του αυτοκράτορα Βαλεντινιανού Γ΄, είχαν τις συνέπειές τους. Ο αυτοκράτορας δολοφόνησε τον Αέτιο με τα ίδια του τα χέρια (!) το 454 μ.Χ.

Η μετέπειτα πορεία και το απρόβλεπτο τέλος του βασιλιά των Ούννων, η πρώτη νύχτα του γάμου του με την 301η σύζυγό του, Ιλδικώ, είναι μία άλλη ιστορία. Τώρα εδώ μπορούμε νοερά να σταθούμε στον κάμπο των Καταλαυνικών Πεδίων και να τον φανταστούμε στρωμένο με 300.000 πτώματα...

Φανταστική απεικόνιση του Αττίλα, έργο αγνώστου, 16ος αιώνας, Φλωρεντία, Γκαλερί Ουφίτσι).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης, *Ούννοι, Βυζάντιο και Ευρώπη, ο κόσμος των πρώιμων Τούρκων*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 2000.
- Thierry Amedee, *Ιστορία του Αττίλα και των διαδόχων αυτού μέχρι της εν Ευρώπη εγκαταστάσεως των Ούγγρων*, Αθήνα, 1903.
- Μ. Brion, *Αττίλας*, Αθήνα, 1993.
- John Bagnell Bury, *Η εισβολή των βαρβάρων στην Ευρώπη*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 2017, 2019.
- Jordanes, *De origine actibus Getarum*, εκδ. Th. Mommen, Monumenta Germaniae Historica V, I, 1882, σελ. 53-138 και Jordanes, *The origins and deeds of the Goths*, μτφρ. στα αγγλ. C. Mierow, Πρίνστον, 1908.

Ο Κωνσταντίνος Ι. Κοτσίλης είναι ιστορικός ερευνητής.

ΔΥΝΑΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ (1915-1917) ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ «ΙΒ΄»

ΤΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ

Ο βασιλιάς των Ελλήνων Κωνσταντίνος Α΄ αποτελεί μία αμφιλεγόμενη ιστορική προσωπικότητα. Το πρόσωπό του έχει συνδεθεί τόσο με τις λαμπρές νίκες του 1912-13, όσο και με την ήττα του 1922. Ο Κωνσταντίνος Α΄ τιμήθηκε όσο κανένας άλλος βασιλιάς των Ελλήνων και λατρεύτηκε κυριολεκτικά σαν ημίθεος. Καρπώθηκε αποκλειστικά όλες τις δάφνες των δύο Βαλκανικών πολέμων και το πρόσωπό του ταυτίστηκε με τη Μεγάλη Ιδέα. Ωστόσο η δυναστική

Η απονομή της στραταρχικής ράβδου στον βασιλιά Κωνσταντίνο,
έργο του Τζ.Β. Σκοτ.

πολιτική του στα θυελλώδη χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου έθεσε τη χώρα του σε μέγιστους κινδύνους. Το 1915-1917 η Ελλάδα κινδύνευσε με εδαφικό διαμελισμό από εχθρούς και φίλους και απώλεσε μία μοναδική μεγάλη ευκαιρία να διπλασιάσει εκ νέου την επικράτειά της.

Η διεγκυστίδα μεταξύ του πολέμου και της ουδετερότητας

Όταν ξέσπασε ο Μεγάλος Πόλεμος στην Ευρώπη, στην Ελλάδα επικρατούσε νηνεμία. Στις 20 Ιουλίου 1914 (π.ημ.), τέσσερις ημέρες πριν ηκήσουν «τα κανόνια του Αυγούστου» στην Ευρώπη, συγκλήθηκε το συμβούλιο του ελληνικού Στέμματος, με τη συμμετοχή του πρωθυπουργού, Ελευθερίου Βενιζέλου, και των πρώην πρωθυπουργών, για να εξετάσει το ζήτημα του επερχόμενου πολέμου. Το συμβούλιο τάχθηκε ομόφωνα (με τη σύμφωνη γνώμη του Βενιζέλου) υπέρ της ουδετερότητας και της τήρησης «στάσεως αναμονής» για όσο διάστημα η Βουλγαρία και η Τουρκία θα παρέμεναν ομοίως ουδέτερες. Και η μεν αντιπολίτευση έδινε σε αυτή την απόφαση το νόημα της δογματικής και «απολύτου ουδετερότητας», ενώ η κυβέρνηση Βενιζέλου την έννοια της «εθνικής επιφυλακής» και του «επικαίρου προσανατολισμού εις τον διεθνή ορίζοντα». Ήταν δεδομένο δηλαδή ότι η πολιτική της ουδετερότητας ήταν εύθραυστη και είχε ημερομηνία λήξης. Ο Δικασμός στην Ελλάδα ήταν ζήτημα χρόνου να διαφανεί.

Η διάσταση απόψεων μεταξύ του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου εκδηλώθηκε αρχικά μακριά από τη δημόσια θέα, στα παρασκήνια της υψηλής πολιτικής. Στις 25 Αυγούστου 1914 (π.ημ.) ο Βενιζέλος, με εμπιστευτική επιστολή του προς

τον βασιλιά, ζήτησε την κήρυξη πολέμου στην Τουρκία και τη σύναψη συμμαχίας με τις αντίπαλες προς τη Γερμανία δυνάμεις (της Τριπλής Συνεννόησης). Κύρια αιτιολογία του πρωθυπουργού ήταν η ανάγκη διάσωσης «του ελληνικού στοιχείου εν Τουρκία», το οποίο την άνοιξη του 1914 είχε υποστεί απηνή διωγμό, και «η παλιννόστησις των εκδιωχθέντων» από την ασιατική Τουρκία και την τουρκική

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με τον Ελευθέριο Βενιζέλο το 1913.

Γαμήλια φωτογραφία του διαδόχου Κωνσταντίνου με την πριγκίπισσα Σοφία της Πρωσίας (1889). Ένας εξόχως διπλωματικός γάμος. ΚΑΤΩ: Ο Κωνσταντίνος με την οικογένειά του το 1910.

Θράκη ομογενών προσφύγων. Η άρνηση του Κωνσταντίνου να αποδεχθεί την εισήγησή του οδήγησε τον Βενιζέλο σε υποβολή της παραίτησής του από το πρωθυπουργικό αξίωμα. Ο λόγος που επικαλέστηκε στην επιστολή της παραίτησής του ήταν η δυσαρμονία «μεταξύ Στέμματος και Κυβερνήσεως».

Η παραίτηση του Βενιζέλου τον Αύγουστο του 1914 δεν έγινε δεκτή από τον Κωνσταντίνο, αλλά αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη πράξη του Δικασμού στην Ελλάδα. Η παραμονή ωστόσο της χώρας στην ουδετερότητα καθ' όλο το 1914 δεν οφειλόταν μόνο στην άρνηση του βασιλιά της να κηρύξει τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις, αλλά συνάμα στην αρχική απροθυμία των συμμάχων της Αντάντ να δεχτούν την Ελλάδα ως σύμμαχο και πολεμικό εταίρο. Ο λόγος γι' αυτό ήταν απλός: αν η Ελλάδα έμπαινε στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, οι εχθροί της, η Τουρκία και η Βουλγαρία (οι δύο ηττημένοι στον Α΄ και στον Β΄ Βαλκανικό πόλεμο), θα στρέφονταν αυτομάτως προς το αντίπαλο στρατόπεδο (των Κεντρικών Δυνάμεων).

Η ελληνική ουδετερότητα κατά το 1914 εκπήγαζε και από έναν άλλο σοβαρό λόγο: εκτός από τον Κωνσταντίνο, που αρνούνταν πεισματικά την κήρυξη πολέμου στη Γερμανία, ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν επίσης απρόθυμος και διστακτικός να αποδεχθεί την πρόταση της Αντάντ για συμμαχία. Οι σχετικές παρασκηνιακές διαπραγματεύσεις μεταξύ της κυβέρνησης Βενιζέλου και της Αντάντ είχαν ξεκινήσει με πρωτοβουλία του Έλληνα πρωθυπουργού τον Αύγουστο του 1914 (όταν ξέσπασε ο πόλεμος) στην Αθήνα και εντάθηκαν τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, όταν η Τουρκία εισήλθε αιφνιδιαστικά στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας και αποδέσμευσε την Αντάντ. Το αγκάθι στις διαπραγματεύσεις ήταν τα εδαφικά ανταλλάγματα

που ζητούσαν οι Αγγλογάλλοι, κατ' απαίτηση της Ρωσίας, από την Ελλάδα, προκειμένου να την κάνουν δεκτή ως σύμμαχό τους. Συγκεκριμένα, η Βουλγαρία, βολιδοσκοπούμενη από την Αντάντ, και ενθαρρυμένη από τη ρωσική διπλωματία, είχε εξαρχής (από τον Αύγουστο του 1914) εκφράσει την απαίτησή της για την Καβάλα, την Καστοριά, τη Φλώρινα, τις Σέρρες, τη Δράμα και την ευρύτερη περιοχή τους (δηλαδή ολόκληρη την ελληνική Ανατολική Μακεδονία και μέρη της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας).

Οι λόγοι γι' αυτή τη μεροληψία και τη γενναιοδωρία της Αντάντ προς τους Βούλγαρους ήταν γεωπολιτικοί. Η Βουλγαρία είχε εξέχουσα γεωγραφική θέση στα Βαλκάνια και έναν πολυάριθμο και αξιόμαχο στρατό. Για τη Ρωσία συγκεκριμένα συνέτρεχαν επιπρόσθετοι λόγοι, φυλετικής συγγενείας και ιστορικοί. Προπαντός όμως βάρυνε η εγγύτητα της Βουλγαρίας με τα Στενά του Βοσπόρου και την Κωνσταντινούπολη (για την οποία ενδιαφερόταν διακαώς η Ρωσία από την εποχή της Μεγάλης Αικατερίνης) και η κεντρική θέση της στα Βαλκάνια, στον κάθετο άξονα που οδηγεί από τον Δούναβη στο Αιγαίο. Έτσι, το 1914-1915 η Βουλγαρία έγινε το επίκεντρο του ενδιαφέροντος της βαλκανικής πολιτικής της Αντάντ, σε σημείο μάλιστα που το Foreign Office να τη χαρακτηρίσει «το κλειδί των Βαλκανίων».

Οι πιέσεις λοιπόν της Αντάντ προς την Ελλάδα να δεχτεί να κάνει παραχωρήσεις προς τη Βουλγαρία ήταν αφόρητες, ενώ αντίστοιχες πιέσεις ασκούσαν παράλληλα προς τη Σερβία και τη Ρουμανία. Οι οχλήσεις αυτές έφτασαν σε τέτοιο ακραίο σημείο, που τον Σεπτέμβριο του 1914 ο Βενιζέλος απείλησε επανειλημμένα τους πρέσβεις της Αγγλίας και της Γαλλίας με παραίτηση εάν συνέχιζαν τις πιέσεις. Η απειλή παραίτησης του Βενιζέλου και ο κίνδυνος αντικατάστασής του από μία

φιλογερμανική κυβέρνηση ελάχιστα μετρίασε τη στάση της Αντάντ προς την Αθήνα. Μέχρι τον Σεπτέμβριο της επόμενης χρονιάς (1915) βασικός στόχος της Αντάντ στα Βαλκάνια παρέμεινε ο πάση θυσία προσηταιρισμός ή τουλάχιστον ο κατευνασμός της Βουλγαρίας, προκειμένου να παραμείνει ουδέτερη απέναντι στη Σερβία. Η Ελλάδα ερχόταν τρίτη σε προτεραιότητα, ως ουραγός στη βαλκανική πολιτική των Αγγλο-γαλλο-ρώσων. Το μόνο αντάλλαγμα που ήταν διατεθειμένες να δώσουν ως αντιπαραχώρηση στην Ελλάδα οι δυνάμεις της Αντάντ ήταν, από τη στιγμή που η Τουρκία μπήκε στον πόλεμο τον Οκτώβριο, να της υποσχεθούν, σε περίπτωση νίκης τους, τη Σμύρνη και την ενδοχώρα της στο ασιατικό τμήμα της Τουρκίας. Η Δυτική Μικρά Ασία ενδιέφερε άλλωστε άμεσα την Ελλάδα, αφ' ης στιγμής την άνοιξη του 1914 είχαν συρρεύσει στη Χίο, στη Μυτιλήνη και στη Θεσσαλονίκη 150.000-200.000 ομογενείς πρόσφυγες από τον ανθελληνικό διωγμό που είχαν εξαπολύσει οι Νεότουρκοι στα βιλαέτια της Αδριανούπολης, του Αϊδινίου και της Προύσας. Ο κίνδυνος αφανισμού του μικρασιατικού ελληνισμού ήταν άμεσος.

Οι υποσχέσεις αυτές για εδαφικές αντιπαραχωρήσεις προς την Ελλάδα στη Μικρά Ασία κινδύνευσαν να εκπέσουν στο τέλος του έτους λόγω της δυναμικής εμφάνισης στο παιχνίδι των παρασκηνιακών διεκδικήσεων ενός νέου παράγοντα: της Ιταλίας. Ο Βενιζέλος πληροφορούνταν από τον πρεσβευτή στη Ρώμη, Λάμπρο Κορομηλά (έναν έμπειρο διπλωμάτη, με έξοχη δράση στον μακεδονικό αγώνα), τις μυστικές κινήσεις και τις απαιτήσεις της Ιταλίας στο παζάρι των διαπραγματευσών της με τις δυνάμεις της Αντάντ. Οι διεκδικήσεις των Ιταλών ξεκινούσαν από την Αττάλεια και έφταναν μέχρι τη Σμύρνη. Οποιαδήποτε επομένως ολιγωρία της Ελλάδας θα οδηγούσε τη Δυτική Μικρά

Ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών από το 1905 έως το 1916, σερ Έντουαρντ Γκρέι (1862-1933). ΚΑΤΩ: Ο πρέσβης της Μεγάλης Βρετανίας στην Ελλάδα από το 1903 έως το 1917, σερ Φράνσις Έλιοτ (1851-1940).

Ασία στις αγκάλες των Ιταλών αποικιοκρατών.

Υπ' αυτές τις πιεστικές συνθήκες ο Βενιζέλος πραγματοποίησε το μεγάλο βήμα και, ξεπερνώντας τους εύλογους δισταγμούς του, δέχτηκε να γίνει η χώρα του μέλος της Αντάντ. Την παραμονή των Χριστουγέννων του 1914 ο Βενιζέλος συναντήθηκε με τον Βρετανό πρεσβευτή στην Αθήνα, σερ Φράνσις Έλιοτ, και του μετέφερε το ελληνικό αίτημα. Η απάντηση της Αντάντ ήρθε δύο εβδομάδες αργότερα (10/23 Ιανουαρίου 1915) με το περιώνυμο τηλεγράφημα που έστειλε ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών, σερ Έντουαρντ Γκρέι, προς τον Έλληνα πρωθυπουργό. Στο τηλεγράφημα αυτό οι όροι της συμμαχίας περιγράφονταν με τον τρόπο που είχαν τεθεί το φθινόπωρο της προηγούμενης χρονιάς: αφενός η Αντάντ υποσχόταν στην Ελλάδα, σε περίπτωση που αυτή τίθετο στο πλευρό της Σερβίας και συμμετείχε στον πόλεμο κατά των Κεντρικών Δυνάμεων, «εδαφικές παραχωρήσεις πολύ σπουδαίες επί της παραλίας της Μικράς Ασίας», αφετέρου όμως ζητούσε από την Ελλάδα, σε αντάλλαγμα των εδαφικών προσκτήσεων της στη Μικρά Ασία, να διαβεβαιώσει τη Βουλγαρία ότι θα λάμβανε «ικανοποιητικές εδαφικές παραχωρήσεις στη Μακεδονία», στην περίπτωση που και υπό την προϋπόθεση ότι η Βουλγαρία θα λάμβανε μέρος στον πόλεμο κατά της Τουρκίας, ή τουλάχιστον θα τηρούσε μία «μη κακόβουλη» προς τις δυνάμεις της Τριπλής Συνεννόησης ουδετερότητα.

Οι όροι ήταν αυτόφωρα βαρύτατοι. Ο ίδιος ο Γκρέι, σε «προσωπικό και εμπιστευτικό» μήνυμά του προς τον Έλιοτ τρεις μέρες αργότερα, παραδέχτηκε ότι το ζήτημα ήταν «πολύ ευαίσθητο» και εξουσιοδότησε τον πρεσβευτή του στην Αθήνα να διευκρινίσει στον Βενιζέλο ότι η πρωτοβουλία γι' αυτή την εδαφική «θυσία στο

όνομα ενός κοινού σκοπού» θα ανήκε αποκλειστικά στην Ελλάδα. Το εξωφρενικό μέγεθος αυτής της ανταπαίτησης ήταν φυσικό και επόμενο να προκαλέσει μεγάλο πολιτικό σάλο στην Ελλάδα και έδωσε την αφορμή να ξεσπάσει ο Εθνικός Διχασμός.

Παρ' όλα αυτά τα εμπόδια, ο Βενιζέλος κινήθηκε αστραπιαία, με αποφασιστικότητα, απaráμιλλο ρεαλισμό και πολιτικό θάρρος. Την ημέρα επίδοσης του βρετανικού τηλεγραφήματος ο Βενιζέλος υπέβαλε (εμπιστευτικό) υπόμνημα στον Κωνσταντίνο, με το οποίο εισηγήθηκε την παραχώρηση («την θυσίαν») της Καβάλας, της Δράμας, της Χρυσούπολης και όλης της Ανατολικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία έναντι μεγαλύτερων εδαφικών ανταλλαγμάτων στη Δυτική Μικρά Ασία. Τα βασικά επιχειρήματα του Βενιζέλου σε αυτή την εισήγηση και στα δύο επόμενα υπομνήματά του (17 Ιανουαρίου και 17 Φεβρουαρίου) ήταν ότι η «θυσία» αυτής της μικρής έκτασης, περίπου 2.000 τ.χλμ., ήταν υποπολλαπλάσια μίας πολύ μεγαλύτερης (υπερεξηκονταπλάσιας) εδαφικής έκτασης, 125.000 τ.χλμ., που θα λάμβανε η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Επιπλέον, αυτή η θυσία, «όσον οδυνηρά» και αν ήταν, θα γινόταν, «όπως διασωθή ο εν Τουρκία Ελληνισμός», σημείωνε ο χαρισματικός Κρητικός πολιτικός. Η πρόταση του Βενιζέλου συνάντησε την έντονη αντίρρηση του βασιλιά και του Γενικού Επιτελείου. Ο εκτελών χρέη αρχηγού του Γενικού Επιτελείου συνέταξε μάλιστα τρία εκτενή αντιυπομνήματα, τα οποία αντέκρουαν τα επιχειρήματα του Βενιζέλου. Τον Μάρτιο μάλιστα το ζήτημα της Καβάλας και των «παραχωρήσεων εθνικού εδάφους» διέρρευσε (σκοπίμως) στον Τύπο (από την κυβέρνηση Δημητρίου Γούναρη), προκαλώντας νέα θύελλα πολιτικών αντιδράσεων. Την αυγή λοιπόν του 1915 η Ελλάδα είχε εμπλακεί πολιτικά στον Α' Παγκόσμιο

πόλεμο, από δυσχερή θέση και υπό τους χειρότερους οίονους.

Οι εθνικές εκλογές της 31ης Μαΐου 1915 που επακολούθησαν δεν έλυσαν, αλλά περιέπλεξαν περισσότερο το ζήτημα. Παρότι το κόμμα των Φιλελευθέρων κατέλαβε τη συντριπτική πλειοψηφία (189) των (316) εδρών του κοινοβουλίου, ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε πάλι να εφαρμόσει την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να οδηγηθεί σε νέα παραίτηση στις 22 Σεπτεμβρίου. Τον Νοέμβριο, μετά τη διάλυση της Βουλής, ο αρχηγός των Φιλελευθέρων, με μία ριζοσπαστική «διακήρυξη» του προς τον ελληνικό λαό, κατήγγειλε τον βασιλιά για «αναιρέσιμ του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος» της χώρας και για απόπειρα επιβολής «μοναρχικού πολιτεύματος» πρωσικού τύπου. Έτσι, η κυβερνητική («υπουργική») κρίση μετατράπηκε σε συνταγματική και το ζήτημα, από εξωτερικό, έγινε εσωτερικό-πολιτειακό.

Ο Κωνσταντίνος, στο κέντρο της φωτογραφίας, σε γυμνάσια του γερμανικού στρατού.

Η αντίθεση μεταξύ της δυναστικής και της εθνικής πολιτικής

Η εκτροπή του ζέοντος θέματος του πολέμου σε εσωτερικό ζήτημα επιτάθηκε από τη συστηματική προσπάθεια των αντιπάλων του Βενιζέλου να τον παρουσιάσουν ως αντιδυναστικό (δηλαδή εχθρό της βασιλείας). Για παράδειγμα, στις 31 Μαΐου 1915 τα αντιβενιζελικά φύλλα του Τύπου καλούσαν τους εκλογείς να μαυρίσουν «τους υπονομευτές της Βασιλείας». Ο ψηφίζων τον Βενιζέλο ήθελε «καταφέρει δεινόν πλήγμα εις την καρδίαν του Βασιλέως» και «ποτίση Αυτόν νέον δηλητήριο». Οι οξείες αυτές αντεγκλήσεις και οι διαξιφισμοί βύθισαν βαθύτερα την Ελλάδα στην πολιτική κρίση, και όρθωσαν περισσότερα εμπόδια στην είσοδό της

20 Μαρτίου 1913. Ο Κωνσταντίνος και η βασίλισσα Όλγα έξω από τον Μητροπολιτικό ναό Αθηνών, μπροστά από τη σορό του βασιλιά Γεωργίου Α΄.

στον πόλεμο. Αυτή η εσωτερική όψη του Εθνικού Διχασμού αποτέλεσε ένα μείζον συνταγματικό και πολιτειακό ζήτημα, το οποίο επρόκειτο να διαταράξει τα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας για άλλες δύο δεκαετίες (έως το 1936).

Παρά την εξαντλητική ενασχόληση της ελληνικής ιστοριογραφίας με το πολιτειακό θέμα του Διχασμού, η εξωτερική όψη του ήταν ωστόσο η κύρια και η πρωταρχική πλευρά του, και η στάση της Ελλάδας και του βασιλιά της απέναντι στον μαινόμενο Μεγάλο Ευρωπαϊκό Πόλεμο αποτέλεσε και αποτελεί ακόμα, κατά την άποψή μας, ένα ανοικτό και αναμφίβολο δύσκολο ιστορικό ερώτημα. Στην Ελλάδα, και σε όλες τις περιπτώσεις των χωρών που αμφιταλαντεύθηκαν απέναντι στον πόλεμο (της Βουλγαρίας, της Ιταλίας και της Ρουμανίας), το κλειδί της υπόθεσης ήταν πάντως ο άνακτας, ο οποίος διακρατούσε το προνόμιο της χάραξης της εξωτερικής και της στρατιωτικής πολιτικής. Δικαιολογημένα ο Βενιζέλος επισήμανε επανειλημμένως στους Βρετανούς (διαμέσου του γενικού προξένου της Ελλάδας στο Λονδίνο, Τζον Σταυρίδη) ότι χωρίς τη συναίνεση του βασιλιά οποιαδήποτε δέσμευση της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στην Αντάντ δεν θα είχε ουδεμία αξία.

Την απάντηση σε αυτό το βασανιστικό ερώτημα δίνει βασικά μία μακροσκελής ιδιωτική επιστολή του Βενιζέλου, η οποία σώζεται στο Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ (ΕΛΙΑ) και έχει δημοσιευθεί από τον Σπυρίδωνα Β. Μαρκεζίνη στην *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* (εκδ. Πάπυρος, τόμ. Γ΄, Αθήνα, 1968). Συγκεκριμένα, αμέσως μετά την παραίτησή του από την πρωθυπουργία ο Βενιζέλος κατηγορήσε σε αυτή την επιστολή του (Αθήνα, 22 Φεβρουαρίου 1915) τον Κωνσταντίνο ότι ακολουθούσε «δυναστικήν πολιτικήν». Η αιτία γι' αυτήν την «δυναστικήν πολιτικήν» ήταν (σύμφωνα με τον Βενιζέλο) ότι ο βασιλιάς αρνούσανταν

να ακολουθήσει «οδόν» η οποία μπορούσε να τον φέρει «εις σύγκρουσιν προς τον Γερμανόν Αυτοκράτορα». Το νόημα της «δυναστικής πολιτικής» του Κωνσταντίνου δεν ήταν εύκολο να γίνει αμέσως αντιληπτό. Στη διαπίστωση αυτή, ότι ο βασιλιάς των Ελλήνων «δεν εννοούσε να πολεμήση κατά της Γερμανίας», κατέληξαν πολύ σύντομα Έλληνες αξιωματούχοι και οι ξένοι διπλωμάτες στην Αθήνα ένα εξάμηνο αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1915, όταν μετά τη βουλγαρική επιστράτευση ενεργοποιήθηκε (αλλά δεν τηρήθηκε από ελληνικής πλευράς) το *casus foederis* (η ρήτρα της συμμαχίας) της Ελλάδας με τη Σερβία. Συγκεκριμένα, ο Έλιοτ κατέληξε τότε στο συμπέρασμα ότι ο Κωνσταντίνος ήταν αποφασισμένος να διατηρήσει την ουδετερότητα της χώρας του «υπό οιοσδήποτε συνθήκες» («in all eventualities»). Έναν μήνα αργότερα ο Γάλλος πρεσβευτής Ζαν Γκιγιεμίν σημείωσε σε έκθεσή του προς το *Quai d'Orsay*: «Εμείς βεβαίως δεν πρέπει να έχουμε καμία ψευδαίσθηση για τα προσωπικά αισθήματα του βασιλιά, ο οποίος εύχεται τη γερμανική νίκη και πιστεύει σταθερά σε αυτήν».

Το ίδιο ασφαλές συμπέρασμα εξήγαγε λίγο αργότερα ο Ελληνοάγγλος διπλωμάτης Τζον Σταυρίδης (γενικός πρόξενος της Ελλάδας στο Λονδίνο και ειδικός απεσταλμένος της βρετανικής κυβέρνησης στην Αθήνα) ύστερα από κατ' ιδίαν συνάντησή του με τον Γεώργιο Στρέιτ (πρώην Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας και νομικό σύμβουλο του βασιλιά) στις 4 Νοεμβρίου 1915 (π.η.μ.). Στη συνάντηση αυτή ο Στρέιτ μετέφερε, εξουσιοδοτημένος, την αμετάτρεπτη απόφαση του βασιλιά των Ελλήνων να μην επιτρέψει στη χώρα του να εισέλθει στον πόλεμο. Όπως ξεκαθάρισε ο Στρέιτ προς τον Σταυρίδη, η απόφαση αυτή ήταν οριστική και αμετάκλητη, δεν επιδεχόταν συζήτηση και δεν εξαρτιόταν από τις προσφορές των δυνάμεων της

Αντάντ. Για να γίνει μάλιστα πειστικότερος, ο Στρέιτ ανέφερε χαρακτηριστικά ότι η απόφαση αυτή του Κωνσταντίνου δεν θα άλλαζε ακόμη κι αν οι δυνάμεις της Αντάντ έστελναν ένα εκατομμύριο άντρες στα Βαλκάνια σε βοήθεια της Σερβίας. Ήταν τέτοια η εμμονή του βασιλιά των Ελλήνων με την ουδετερότητα, που για να την καταστήσει ακόμη σαφέστερη, ο Στρέιτ πρόσθεσε στη συνομιλία του με τον Σταυρίδη ότι, εάν οι Σύμμαχοι ασκούσαν πίεση για να καταναγκάσουν τη Ελλάδα να πάει προς το μέρος τους, αυτό θα είχε ως μοναδικό αποτέλεσμα να σπρώξουν την Ελλάδα στις αγκάλες της Γερμανίας.

Πέρα από τα διπλωματικά αρχεία και το Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ, ιδιαίτερα διαφωτιστικό επ' αυτού και πολύτιμο είναι το Αρχείο της Οικογένειας Μερκάτη (ΕΛΙΑ). Μία διπλωματική έκθεση του Γερμανού πρεσβευτή στην Αθήνα, κόμη Άλμπερτ φον Κουάντ, η οποία σώζεται σε φάκελο του Αλέξανδρου Μερκάτη (μεγάλου αυλάρχη του Κωνσταντίνου), φανερώνει ότι με αυτό τον τρόπο ο Κωνσταντίνος εκτέλούσε ρητή εντολή του Βερολίνου να διατηρήσει την Ελλάδα ουδέτερη «υπό οιοσδήποτε συνθήκες» («Griechenland muesse neutral bleiben unter allen Umstaenden»). Αυτή ήταν η εντολή που έδωσε ο Κουάντ στον Κωνσταντίνο μόλις ήχησαν τα κανόνια του Αυγούστου στην Ευρώπη. Το ερώτημα λοιπόν είναι γιατί ο Κωνσταντίνος τήρησε πιστά τις εντολές του Βερολίνου για όσο διάστημα παρέμεινε στον θρόνο (μέχρι τον Ιούνιο του 1917), και δη μετά τον Σεπτέμβριο του 1915, όταν στρατεύματα της Αντάντ είχαν πλέον αποβιβαστεί στη Θεσσαλονίκη, βγάζοντας έτσι *de facto* την Ελλάδα από την ουδετερότητα.

Η ερμηνεία της σκέψης του Κωνσταντίνου ξεκινά ασφαλώς από τις εξηγήσεις του ίδιου. Προκειμένου να αιτιολογήσει την ουδετερόφιλη στάση του απέναντι

στον πόλεμο, ο Κωνσταντίνος και το περιβάλλον του επικαλούνταν αμιγώς στρατιωτικούς λόγους. Ακολουθώντας την υπόδειξη του Γεωργίου Στρέιτ «να τεθή η διαφωνία κυρίως επί του τεχνικού στρατιωτικού ζητήματος» ο αντιβενιζελικός κόσμος επαναλάμβανε μηχανικά ότι οι «στρατιωτικοί όροι» και τα στρατιωτικά «δεδομένα» δημιουργούσαν «κινδύνους» οι οποίοι μπορούσαν να οδηγήσουν τη χώρα «εις καταστροφήν» και, επομένως, η ουδετερότητα ήταν η πλέον συμφέρουσα στάση για την Ελλάδα. Αυτό το ρεφρέν, ότι «η έξοδος εκ της ουδετερότητος» θα συνιστούσε συνταγή «βεβαιοτάτης καταστροφής» και αληθινή «αυτοκτονία», συνεχίστηκε για δύο ολόκληρα χρόνια και εμπότισε τους Έλληνες με ηττοπάθεια. Στα τέλη Οκτωβρίου του 1915 ο Γκιγιεμίν σχολίασε χαρακτηριστικά ότι «οι Έλληνες τρέμουν μπροστά στους Γερμανούς» και ότι τους διακατείχε «ο φόβος» («la crainte»).

Η λογική ορθότητα αυτής της ηττοπάθειας απέναντι στη στρατιωτική ισχύ της Γερμανίας και των συμμάχων της φάνηκε να επιβεβαιώνεται από την παταγώδη αποτυχία της εκστρατείας των Δαρδανελίων την άνοιξη του 1915, την κατάρρευση της Σερβίας το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς και τη συντριβή της Ρουμανίας το φθινόπωρο του επόμενου χρόνου. Ο πυρήνας σε αυτή τη μονοδιάστατη στρατιωτική λογική ήταν το ερώτημα ποιος θα έβγαине νικητής από τον Μεγάλο Πόλεμο (η Αντάντ ή οι Κεντρικές Δυνάμεις;) Εάν κάποιος αποδεχόταν *a priori* ότι η Γερμανία ήταν όντως ακαταμάχητη, τότε πράγματι η Ελλάδα θα βρισκόταν αντιμέτωπη με το φάσμα της καταστροφής. Άλλωστε το Βερολίνο (διά στόματος Κουάντ) είχε προειδοποιήσει τον Κωνσταντίνο ήδη από την πρώτη στιγμή (τον Αύγουστο του 1914) για τις «σοβαρότατες συνέπειες» («die ernstesten Konsequenzen») που θα υφίστατο η Ελλάδα εάν έβγαине από την ου-

δετερότητα και «παρεμπόδιζε ενόπλιως τη Βουλγαρία». Ένας τέτοιος «ολέθριος» πόλεμος με τη Γερμανία θα είχε «ως άφευκτον αποτέλεσμα να μεταβάλλη την Ελλάδα ολόκληρον εις Βέλγιον» και οι Έλληνες να έχουν «την τύχην των κατοίκων της Αμβέρσης», ισχυριζόταν μετ' επιτάσεως ο κωνσταντινικός/αντιβενιζελικός Τύπος.

Η λήψη μιας απόφασης για πόλεμο ή ειρήνη εν μέσω του Μεγάλου Πολέμου, παρόμοιο με τον οποίο η Ευρώπη είχε να βιώσει από το Βατερλό (1815), ήταν σίγουρα μία εξαιρετικά πολύπλοκη και δύσκολη υπόθεση. Τα στρατιωτικά επιχειρήματα του Κωνσταντίνου και της βασιλόφρονος/αντιβενιζελικής παράταξης ήταν ευλογοφανή, τουλάχιστον σε τοπικό (βαλκανικό) και βραχυπρόθεσμο επίπεδο. Η προσέγγιση αυτή του βασιλιά των Ελλήνων απέναντι στον Μεγάλο Πόλεμο δεν λάμβανε ωστόσο καθόλου υπόψη της τις άλλες σημαντικότερες παραμέτρους: α') τη γεωπολιτική της Ελλάδας στη Μεσόγειο, β') τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα και διεκδικήσεις, και γ') τη μακροπρόθεσμη πορεία και την έκβαση του πολέμου στο δυτικό μέτωπο, που ήταν το επίκεντρό του.

Όσον αφορά την πρώτη, τη γεωπολιτική παράμετρο, η Ελλάδα ήταν (και είναι) μία κατεχοχήν μεσογειακή χώρα (με εξαίρεση τα οροπέδια των Ιωαννίνων και της Κοζάνης), η οποία ως εκ φύσεως ήταν υποκείμενη στις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις της Μεσογείου (την Αγγλία και τη Γαλλία) και, επομένως, δεν ήταν καθόλου σε θέση να έρθει σε αντιπαράθεση με αυτές. Η πικρή ιστορική εμπειρία του Κριμαϊκού πολέμου (1854), όταν η Ελλάδα βρέθηκε από παντού αποκλεισμένη από τον αγγλογαλλικό στόλο, αυτό ακριβώς δίδασκε: το ελληνικό κράτος, που είναι κυριολεκτικά «βουτηγμένο» στη θάλασσα και όλες οι κύριες πόλεις του είναι παράλιες και ευάλωτες σε ναυτικές επιθέσεις,

είναι «καταδικασμένο» να ακολουθεί την Αγγλία και τη Γαλλία στην εξωτερική και στη στρατιωτική πολιτική του. Όπως πολύ παραστατικά έγραφε την άνοιξη του 1916 ο πρώην υπουργός Οικονομικών του Βενιζέλου Αλέξανδρος Διομήδης (στο περιοδικό *Μηνιαία επιθεώρησης πολιτική και κοινοβουλευτική*, αρ. 2), «η ψυχρά μελέτη της γεωγραφίας», οι «φυσικοί παράγοντες» και οι «αδυσώπητοι φυσικοί νόμοι», το γεγονός δηλαδή ότι η χώρα περιβρεχόταν «πανταχόθεν σχεδόν υπό υδάτων» και ήταν ευάλωτη σε ναυτικές επιθέσεις, δεν ήταν αυτάρκης σε βασικά αγαθά, αλλά ο ανεφοδιασμός της γινόταν «μόνον από θαλάσσης», και «η αμείλικτος λογική των πραγμάτων» άφηναν ανοιχτή στην Ελλάδα μία και μόνη οδό: «πολιτικήν ρέπουσαν προς την Συνεννόσιν των Δυτικών Δυνά-

μεων», δηλαδή «προς τους παράγοντας εκείνους, οίτινες δεσπόζουν των θαλασσών». Κατά συνέπεια, όπως ανέφερε ο ίδιος ο Βενιζέλος σχεδόν έναν χρόνο αργότερα σε συνέντευξή του προς ρωσική εφημερίδα (αναδημοσιευμένη στην εφημερίδα *Κήρυξ* των Χανίων), «η γεωγραφική θέσις» της Ελλάδας δεν θα της επέτρεπε να παραμείνει «ουδετέρα μέχρι τέλους» του πολέμου.

Το εξωφρενικότερο όμως όλων ήταν ότι η πολιτική της ουδετερότητας δεν εξασφάλιζε καν την ουδετερότητα της χώρας, δηλαδή το απαραβίαστο του ελληνικού εδάφους, αλλά, εντελώς αντίθετα, μπορούσε να οδηγήσει κάλλιστα στον εδαφικό διαμελισμό της. Αυτός ο θανάσιμος κίνδυνος για το ελληνικό κράτος απέρρευε και από τα δύο αντίπαλα στρα-

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με στολή αξιωματικού του γερμανικού στρατού. ΔΕΞΙΑ: Εικάζεται ότι η Σοφία επιβαλλόταν του Κωνσταντίνου με τον χαρακτήρα και τους αυτοκρατορικούς τίτλους της.

τόπεδα και διαφάνηκε πολύ σύντομα. Η ακεραιότητα της ελληνικής επικράτειας δηλαδή δεν κινδύνευε μόνο από τους Βούλγαρους, που το καλοκαίρι του 1916 εισέβαλαν από κοινού με τους Γερμανούς και κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία, και από την Τουρκία, που εποφθαλμιούσε τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και έφερε βαρέως την απώλεια της Χίου και της Μυτιλήνης. Η Ελλάδα κινδύνευε εξίσου από τις δυνάμεις της Αντάντ όσο παρέμενε ουδέτερη στον Μεγάλο Πόλεμο. Διότι, απλούστατα, η ουδετερότητά της επέτρεπε στην Αγγλία, στη Γαλλία και στη σύμμαχο με αυτές Ιταλία, η οποία είχε πάγιες βλέψεις στη Βαλκανική και άρτι στη Μικρά Ασία, να ελέγξουν ό,τι είχαν ανάγκη από τον ελλαδικό χώρο (την ελληνική Μακεδονία, την Ήπειρο και τον νησιωτικό χώρο του Ιονίου και του Αιγαίου πελάγους) χωρίς ανταλλάγματα.

Ο Γερμανός πρέσβης στην Αθήνα Άλφρεντ φον Κουάντ (1864-1930). ΚΑΤΩ: Ο αδελφός του Κωνσταντίνου, πρίγκιπας Γεώργιος, ο «Κρης» (1869-1957).

Συνέπεια αυτού ήταν ότι η Ελλάδα απώλεσε οριστικά τη Βόρεια Ήπειρο και κινδύνευσε να χάσει και άλλα εδάφη (πρωτίστως την Κέρκυρα, όπου υπήρχε ευάριθμη ιταλική παροικία), τα οποία κατελήφθησαν από ιταλικά στρατεύματα. Το κίνημα της Εθνικής Αμύνης τον Αύγουστο του 1916 ξέσπασε γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο: προκειμένου να διασωθεί η Θεσσαλονίκη και η Κεντρική Μακεδονία από τους Σέρβους, οι οποίοι ως σύμμαχοι της Αντάντ είχαν εγκαταστήσει εκεί τη στρατιωτική τους διοίκηση. Η αμαχητί πτώση του Ρούπελ (16 Μαΐου 1916) στα χέρια των Βουλγάρων ήταν όμως η σταγόνα που έκανε το ποτήρι της υπομονής των Ελλήνων εθνοφρόνων να ξεχειλίσει. Ήταν πια ηλίθιο φαεινότερο ότι η γεωγραφική θέση και τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας δεν της άφηναν κανένα περιθώριο να παραμείνει ουδέτερη.

Η απορία ωστόσο τόσο των τότε όσο και των σημερινών παρατηρητών για την πολιτική του Κωνσταντίνου παραμένει

μεγάλη. Η απορία αυτή μπορεί να επιλυθεί εάν η διαμάχη Βενιζέλου-Κωνσταντίνου τοποθετηθεί στο διεθνές πλαίσιο της. Η διαμάχη αυτή ανάμεσα στους δύο κορυφαίους (τον πολιτικό και τον πολιτειακό) άρχοντες της Ελλάδας, ιστορικά γνωστή από το 1935 (με τη γραφίδα του δημοσιογράφου και ιστοριογράφου Ιωάννη Πασσά) ως Εθνικός Διχασμός, ήταν μία αντίθεση μεταξύ της δυναστικής και της εθνικής πολιτικής, παρόμοια με την οποία βίωσαν άλλα τρία κράτη της Ευρώπης πριν εισέλθουν στον Μεγάλο Πόλεμο: η Ιταλία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία. Τα χρόνια 1914-16 οι τρεις αυτές χώρες αμφιταλαντεύτηκαν απέναντι στον πανευρωπαϊκό πόλεμο και οι βασιλείς τους, για προσωπικούς «δυναστικούς» λόγους, αρνήθηκαν αρχικά να συνταχθούν με το παλλαϊκό αίτημα για εθνική ολοκλήρωση.

Η έννοια «δυναστικός» εδώ δεν σημαίνει δεσποτικός ή τυραννικός, και δεν πρέπει να ταυτιστεί με την απολυταρχία, αλλά σύμφωνος με τα συμφέροντα της βασιλεύουσας δυναστείας και όχι του (ελληνικού εν προκειμένω) έθνους. Τα «δυναστικά» συμφέροντα του Κωνσταντίνου δεν ήταν βεβαίως τα δεσμά του γάμου και η συμπάθειά του προς το πρόσωπο της Σοφίας. Ο γάμος του Κωνσταντίνου με τη Σοφία (1889), αδελφή του Γερμανού Κάιζερ, ήταν ένας εξόχως «διπλωματικός» γάμος – ο Γεώργιος Α΄ φρόντιζε να διατηρεί αγαστές σχέσεις με όλους τους δυναστικούς οίκους των ισχυρών κρατών της Ευρώπης και νύμφευσε άλλους γιους του (τον Ανδρέα, τον Γεώργιο και τον Νικόλαο) με Αγγλίδα, Γαλλίδα και Ρωσίδα πριγκίπισσα αντίστοιχα. Ο γάμος αυτός εξασφάλισε προσωπικά στον Κωνσταντίνο τη συγγένειά του με έναν πανίσχυρο αυτοκρατορικό οίκο της Ευρώπης. Ο Γεώργιος Βεντήρης σχολιάζει εύστοχα στην *Ιστορική μελέτη* του (1931) ότι η Σοφία «επεβάλλετο [του Κωνσταντί-

νου] διά του χαρακτήρος και των αυτοκρατορικών τίτλων» της. Αυτούς τους λαμπρούς τίτλους ο Κωνσταντίνος (ένας βασιλίσκος των Βαλκανίων) δεν ήταν διατεθειμένος σε καμία περίπτωση να τους απεμπολήσει κηρύσσοντας τον πόλεμο στο Βερολίνο. Οι Χοεντζόλερν λοιπόν (στο πρόσωπο της Σοφίας) έτρεφαν τη μεγαλομανία του Κωνσταντίνου.

Βασιλιάς Κωνσταντίνος «ΙΒ΄»

Αυτά τα αυτοκρατορικά όνειρα του Κωνσταντίνου μάλιστα τα έτρεφαν και οι ίδιοι οι Έλληνες, με τον ρομαντικό εθνικισμό τους, από τη μέρα της γέννησής του. Ένας βιογράφος του αφηγείται με γλαφυρό ύφος:

Όταν εγεννήθη [ο Κωνσταντίνος] εθεωρήθη ως ο παράκλητος συνεχιστής της μεγάλης ιδέας και ο συγκεντρωτής των εθνικών παλμών [...]. Όλοι οι Έλληνες τον ενανούριζαν με τα τραγούδια των μύθων των και δεν έβλεπαν την ώραν να μεγαλώση διά να ζωστή το ξίφος του μαρμαρωμένου βασιληά. Για το ξανθό αυτό πεισματάτικο παιδάκι τα προώριζαν όλα, και τους τρούλους της Αγίας Σοφίας και τα τραγούδια του υπόδουλου γένους και την ανάμνησιν των θυσιασθέντων πατέρων και αδελφών και την κόκκινη μηλιά και την κρυφή υπερηφάνεια από τον αγώνα της μεγάλης μας επαναστάσεως και την εποποιΐα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και όλην την δόξαν της αρχαίας και της νεωτέρας Ελλάδος.

[...] Όταν εμεγάλωσε τον εκαμάρωνε όλη η Ελλάς.

Τον ετιτοφόρησαν Δούκα της Σπάρτης, αλλά τον προώριζαν για Αυτοκράτορα της Αγίας Ελληνικής Αυτοκρατορίας.

[...] ο λαός ήξευρε καλά τι ζητούσε. Εζήτησε απλούστατα να ανασυνδέση την ιστορίαν του που διεσπάσθη εις τα 1453 [...].¹

Με λίγα λόγια, ο προορισμός του νεα-

ρού ηγεμόνα στο συλλογικό φαντασιακό των υπηκόων του ήταν να εξελιχθεί σε ένδοξο αυτοκράτορα (ως Κωνσταντίνος ΙΒ΄) του νέου «Βυζαντίου».

Αυτός ο «βυζαντινισμός» του Κωνσταντίνου εκδηλώθηκε παρασκηνιακά και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα δραματικά χρόνια του Μεγάλου Πολέμου, όταν τον Απρίλιο του 1915 οι δυνάμεις της Αντάντ επιχείρησαν πάλι (μετά το τηλεγράφημα Γκρέι) να πείσουν την Ελλάδα και τον βασιλιά της να εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό τους. Ο Κωνσταντίνος έδειχνε αμετάπειστος, αλλά άφησε ανοικτό το ενδεχόμενο να βγει από την ουδετερότητα, κηρύσσοντας τον πόλεμο στη Γερμανία, υπό έναν όρο: να δοθεί μεταπολεμικά η Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα ή, τουλάχιστον, να επιτραπεί στον ίδιο η θριαμβευτική είσοδος στη βασιλεύουσα πόλη επικεφαλής ελληνικού αγήματος. Επ' αυτού ο αδελφός του, πρίγκιπας Γεώργιος (ο Κρης), ο οποίος είχε επιφορτιστεί τότε με διπλωματική αποστολή στο Παρίσι και στο Λονδίνο, ξεκαθάρισε προς τους Αγγλογάλλους ότι η είσοδος ελληνικών στρατευμάτων στην Πόλη ήταν προϋπόθεση *sine qua non* για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. Ο πρίγκιπας Γεώργιος έθεσε επίσης ως προϋπόθεση της ελληνικής εμπλοκής τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινούπολης (δηλαδή τη μη παράδοσή της στα χέρια των Ρώσων).

Οι δύο αυτοί αυστηροί όροι που έθεσε επισήμως η Ελλάδα προς την Αντάντ, εφόσον ικανοποιούνταν, θα έδιναν στον Κωνσταντίνο τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει το αυτοκρατορικό του ιδεώδες, ή αλλιώς (όπως το αποκαλούσαν κοινώς στην Ελλάδα του 19ου αιώνα) το «όνειρον της Κωνσταντινουπόλεως» ή το «βυζαντινόν ιδεώδες». Σε αυτό τον διακαή πόθο του Κωνσταντίνου αναφέρεται χαρακτηριστικά ο Γεώργιος Στρέιτ σε δύο καταγραμμένες συνομιλίες τους που σώζονται

στο αρχείο του: «Και διαφαίνεται κατά τας αναπτύξεις περί του ανατολικού ζητήματος λάμπεις εις τους οφθαλμούς του Βασιλέως, όταν ομιλεί περί της εισόδου αυτού επί κεφαλής των στρατών της Συνεννοήσεως εις την Κωνσταντινούπολιν».

Το τελικό συμπέρασμα όλων αυτών είναι ότι για τον βασιλέα των Ελλήνων ο πόλεμος ήταν προσωπική υπόθεση. Το «βυζαντινό» (βλέπε: αυτοκρατορικό) ιδεώδες του όμως προσέκρουσε στο βέτο της Ρωσίας. Από το τέλος Φεβρουαρίου του 1915 ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών, Σεργκέι Σαζόνοφ, είχε αρχίσει να διαμηνύει έντονα προς το Λονδίνο και το Παρίσι ότι η χώρα του δεν θα επέτρεπε σε καμία περίπτωση να εισέλθει ελληνικός στρατός στην Κωνσταντινούπολη και ξεκαθάρισε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι το ζήτημα της πρωτεύουσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αποφασιστεί προηγουμένως από τις Συμμαχικές Δυνάμεις και ο ίδιος δεν θα αποδεχόταν καμία τροποποίηση επ' αυτού. Ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών μάλιστα χαρακτήρισε ως «*mégalomanie*» το ελληνικό ενδιαφέρον για την Κωνσταντινούπολη.

Το ρωσικό βέτο έλαβε μεγάλη δημοσιότητα στον ελληνικό Τύπο και προκάλεσε ιδιαίτερα δυσμενείς εντυπώσεις στην ελληνική κοινή γνώμη, καθώς (όπως σχολίασαν οι ειδήμονες του Foreign Office) έθιγε τα «δυναστικά» συμφέροντα του ελληνικού Στέμματος και (θα συμπληρώναμε εμείς) τη ρομαντική πλευρά της Μεγάλης Ιδέας. Η δέσμευση των Αγγλογάλλων να επιδικαστεί μεταπολεμικά η Κωνσταντινούπολη στη Ρωσία, σε περίπτωση νίκης τους, ακύρωνε τα αυτοκρατορικά όνειρα του Κωνσταντίνου και εκμηδένιζε έτσι τις πιθανότητες σύμπραξης της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Αντάντ όσο εκείνος παρέμενε στον θρόνο. Ήταν δηλαδή για τον Κωνσταντίνο «αδύνατον να δεχθή» να παράσχει βοήθεια στη Ρωσία

Ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στο Λονδίνο την περίοδο 1915-1917, Ελληνοάγγλος διπλωμάτης σερ Τζον Σταυρίδης.

για «να εισέλθη εις την Κωνσταντινούπολιν», όπως εκμυστηρεύτηκε ο ίδιος στον Στρέιτ όταν ξεκίνησε η εκστρατεία των Δαρδανελίων.

Η δυναστική πολιτική του Κωνσταντίνου παρέμεινε γρίφος για τους περισσότερους Έλληνες. Η οργισμένη «διακήρυξις» του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1915 (βλ. πιο πάνω) περιέπλεξε ακόμη περισσότερο τα πολιτικά πράγματα, χωρίς να διαλευκάνει τις βουλές του Κωνσταντίνου. Έτσι, ο Εθνικός Διχασμός εξελίχθηκε σε μία εσωτερική διαμάχη που είχε σχέση μάλλον με

τα πολιτειακά φρονήματα των Ελλήνων πολιτών απέναντι στο Στέμμα παρά με τον εξελισσόμενο ευρωπαϊκό πόλεμο. Τη λύση στο ελληνικό δράμα ήρθαν τελικά να τη δώσουν οι ξένοι (Αγγλογάλλοι), με ωμή διπλωματική και στρατιωτική επέμβασή τους στα ελληνικά πράγματα.

Το τραγικότερο ωστόσο απ' όλα ήταν ότι τα δυναστικά συμφέροντα του ελληνικού Στέμματος βρίσκονταν σε αντίθεση με τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας, καθώς παραγνώριζαν πλήρως τη γεωπολιτική του ελληνικού χώρου. Η δυναστική πολιτική του Κωνσταντίνου προκάλεσε, λόγω του δυσεξηγήτου χαρακτήρα της, πραγματική «κρίση εθνικής ολοκλήρωσης» (όπως ορθά γράφει ο Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος στο πρόσφατο βιβλίο του) και «κρίσιν εθνικής συνειδήσεως» (όπως τη χαρακτηρίζει εύστοχα ο Στέφανος Στεφάνου, ο τελευταίος ιδιαίτερος γραμματέας και βιογράφος του Βενιζέλου) στη διχασμένη χώρα, και ευθύνεται για την επικράτηση θεωριών συνωμοσίας στην πολιτική κουλτούρα των Νεοελλήνων. Τελικά βεβαίως, η δυναστική πολιτική του Κωνσταντίνου, εξαιτίας των καταστροφικών αποτελεσμάτων της, απελευθέρωσε ριζοσπαστικές πολιτικές δυνάμεις οι οποίες κλόνισαν τόσο τον ίδιο (που εκθρονίστηκε δις, το 1917 και το 1922), όσο και τη δυναστεία του (που κηρύχθηκε έκπτωτη το 1924).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Θωμάς Αθ. Βαϊδης, *Κωνσταντίνος: Μελέτη πολιτικής ιστορίας και κριτικής*, εκδ. Μπάϋρον, Αθήνα, 1973² (α' έκδοση εφ. *Πατρίς*, Αθήνα, 1934), σσ. 3-4, 13.

² Ο Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ).

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΓΑΛΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1870-1913

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Το 1870-1871 η Γαλλία έμελλε να γυρίσει σελίδα στην ιστορία της εξαιτίας της οδυνηρής ήττας της στον πόλεμο με την Πρωσία. Μαζί με αυτή γύρισε σελίδα και η Ευρώπη ολόκληρη, καθώς μία νέα δύναμη πρόσθεσε εαυτήν στο Διευθυντήριο των Μεγάλων Δυνάμεων: η ενωμένη Γερμανία.

Αυτή η νέα δύναμη ανάγκασε τις άλλες ευρωπαϊκές και εξωευρωπαϊκές δυνάμεις να μεταβάλουν την πολιτική τους δύο φορές μέσα σε 70 χρόνια, γιατί το Βερολίνο επιδίωξε την απόλυτη ηγεμονία του στην Ευρώπη, και μάλιστα εξαπολύοντας γι' αυτό ισάριθμους πολέμους πρωτοφανών μέχρι τότε συνεπειών στην παγκόσμια οικονομική και κοινωνική ζωή.

Η ΓΕΙΤΟΝΙΑ της Γαλλίας με τη Γερμανία επρόκειτο να τις καταστήσει εχθρικές μεταξύ τους, σε μέγιστο βαθμό, σε όλη αυτή την περίοδο. Μόνο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι δύο αυτές δυνάμεις, στο πλαίσιο της ΕΟΚ αρχικά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη συνέχεια, ακολούθησαν πολιτική ειλικρινούς συνεργασίας.

Άλλη συνέπεια του Γαλλοπρωσικού πολέμου του 1871 υπήρξε η οριστική απαλλαγή της Γαλλίας από τον μοναρχικό θεσμό. Στο εξής η δημοκρατία θα αποτελούσε το μόνιμο γαλλικό πολίτευμα, με διάφορες κατά καιρούς παραλλαγές σε

σχέση με το ισοζύγιο των αρμοδιοτήτων μεταξύ ανώτατου άρχοντα και κυβέρνησης.

Ο τελευταίος Γάλλος αυτοκράτορας, Ναπολέων Γ΄, εγκατέλειψε το Παρίσι και αναχώρησε για το εξωτερικό εκθρονισμένος από εσωτερική επανάσταση αριστερών ριζοσπαστικών στοιχείων, που με την εξέγερσή τους επιδίωξαν να καταστήσουν τη Γαλλία την πρώτη στην παγκόσμια Ιστορία κομμουνιστική χώρα. Ωστόσο η κομμούνα των Παρισίων υπήρξε βραχύβια (70 ημερών, από 18 Μαρτίου έως 28 Μαΐου 1871).

Η πολιτειακή μεταβολή στη Γαλλία

προκάλεσε μάλλον ανακούφιση στους ελληνικούς πολιτικούς κύκλους. Ο Ναπολέων Γ΄ ήταν απρόβλεπτος. Από θερμός φιλέλληνας μετατρεπόταν σε οργίλο ανθέλληνα. Παρορμητική και παλίμβουλη προσωπικότητα. Είχε υποδεχθεί τον βασιλιά Γεώργιο Α΄ δεκαοκταετή στο Παρίσι, μετά την εκλογή του ως βασιλιά των Ελλήνων, και του είχε μιλήσει με μεγάλη τρυφερότητα, σαν να ήταν παιδί του. Όταν ύστερα από λίγο ο Γεώργιος ερωτεύτηκε και παντρεύτηκε τη μεγάλη δούκισσα της Ρωσίας, πριγκίπισσα Όλγα, ο Ναπολέων Γ΄ εξοργίστηκε, γιατί σκεφτόταν, όπως ειπώθηκε αργότερα, να του προξενέψει Γαλλίδα γαλαζοαίματη.

Τούρκος πρίγκιπας για τον ελληνικό θρόνο

Ο Γεώργιος απογοήτευσε έτσι τον Γάλλο ηγεμόνα για ένα διάστημα, περίπου όσο τον είχε απογοητεύσει και ο Όθωνας.

Περιώνυμη έχει μείνει η πρόταση του Ναπολέοντα Γ΄ προς την αγγλική κυβέρνηση να ανατρέψουν τον Όθωνα από τον ελληνικό θρόνο και να εγκαταστήσουν σ' αυτόν τον «Τούρκο πρίγκιπα Μουράτ», επειδή ο Βαυαρός Έλληνας βασιλιάς που είχαν επιλέξει οι Μεγάλες Δυνάμεις να βασιλεύσει στην Ελλάδα τον είχε εκνευρίσει με την αλυτρωτική πολιτική του στις κατεχόμενες από την Τουρκία Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία, όπως αποκάλυψε το 1888 ο ιστορικός Χαρίλαος Δ. Μελετόπουλος.¹

Επρόκειτο για ένα από τα πιο τρελά σενάρια που μπορούσε να γεννήσει μια νοσηρή φαντασία: ηγεμόνας της Ελλάδας ένας Τούρκος από το σαράι του σουλτάνου, ο νεαρός πρίγκιπας Μουράτ!

Αν όμως η επίσημη αυτή πρότασή του προς το Λονδίνο κατέληξε στο καλάθι των αχρήστων του Φόρεϊν Όφισ, μία άλλη τρέλα του Ναπολέοντα Γ΄ έπληξε καίρια την Ελλάδα σε κρίσιμη γι' αυτήν εποχή,

Όταν ο Γεώργιος Α΄ παντρεύτηκε την πριγκίπισσα Όλγα, ο Ναπολέων Γ΄ απογοητεύτηκε, γιατί ήθελε να του προξενέψει Γαλλίδα γαλαζοαίματη. ΚΑΤΩ: Ο Ναπολέων Γ΄ είχε προτείνει στην αγγλική κυβέρνηση να ανατρέψουν τον Όθωνα από τον ελληνικό θρόνο και να εγκαταστήσουν έναν Τούρκο πρίγκιπα.

Ο νεαρός Τούρκος πρίγκιπας Μουράτ (1840-1904) είχε προταθεί από τον Ναπολέοντα Γ΄ για βασιλιάς των Ελλήνων. ΔΕΞΙΑ: Ο νομικός και δημοσιογράφος Γεώργιος Φιλάρετος (1848-1929).

λόγω της Κρητικής Επανάστασης του 1866-1869. Επρόκειτο για την αγορά δύο θωρηκτών από την κυβέρνηση Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, από τα ναυπηγεία του Μπορντό, που προορίζονταν για την ενίσχυση του αγώνα των επαναστατών στην Κρήτη. Ενώ όμως είχε κλείσει η συμφωνία για να περιέλθουν στην Ελλάδα, τα θωρηκτά προστέθηκαν στον οθωμανικό στόλο με εντολή του Ναπολέοντα Γ΄. Έτσι, η Ελλάδα είχε μόνο ένα αξιόμαχο πολεμικό σκάφος στη διάθεσή της (το Ελλάς, πρώην Αμαλία) όταν στα τέλη του 1868 χρειάστηκε να αντιμετωπίσει τον τουρκικό στόλο έξω από τη Σύρο.

Αν και δημοκρατική, η Γαλλία δεν έκανε πίσω στο ιμπεριαλιστικό πρόγραμμα του ανταγωνισμού με τις άλλες δυνάμεις. Εκτός από την Αφρική, στο στόχαστρό της

ήταν και η Εγγύς Ανατολή, ιδίως μετά την επικράτηση της Αγγλίας στο Σουέζ και την απόκτηση των περισσότερων μετοχών της εταιρίας από αυτήν, ενώ η επέκτασή της στην Ινδοκίνα της παρείχε λόγο και στα ζητήματα της Άπω Ανατολής.

Έναντι της Ελλάδας η δημοκρατική Γαλλία συνέχισε τις παλιές δεσμεύσεις και έκανε χρήση των δικαιωμάτων που απέρρεαν από τα πρωτόκολλα ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους, ένα από τα οποία την καθιέρωνε, μαζί με την Αγγλία και τη Ρωσία, προστάτιδα δύναμη του «Ελληνικού Βασιλείου».

Στην περίοδο 1870-1913, στην οποία θα αναφερθούμε στο παρόν σημείωμά μας, η πολιτική της Γαλλικής Δημοκρατίας υπήρξε ευεργετική για την Ελλάδα σε μία δύο περιπτώσεις. Κυρίως στην παραχώ-

ρηση της Θεσσαλίας το 1881, ύστερα από έντονο παρασκήνιο πιέσεων των Παρισίων προς την Τουρκία επί τετραετία.

Οι πρώτοι Έλληνες αριστεροί ριζοσπάστες

Στη διάρκεια των σαράντα περίπου αυτών ετών οι ελληνογαλλικές σχέσεις, την εξέλιξη των οποίων μετά το 1821 εξετάζουμε σε πέντε άρθρα μας (*Ιστορία Εικονογραφημένη*, τεύχη Μαρτίου, Απριλίου, Ιουνίου, Ιουλίου και Σεπτεμβρίου 2022), γνώρισαν φάσεις μεγάλων συγκλίσεων και αποκλίσεων, με ανάλογο πολιτικό κλίμα στις δύο πρωτεύουσες και στα κέντρα αποφάσεων: κλίμα θερμό αλλά και έντονης ψυχρότητας κατά καιρούς.

Μετά την ανατροπή και την εξορία του Όθωνα, με σαφή πρωτοβουλία των Άγγλων το 1862, καθώς και την εν συνεχεία επιλογή του Γεωργίου Γλύξμπουργκ από τους ίδιους ως νέου κτήτορα του ελληνικού θρόνου και την ταυτόχρονη σχεδόν απόδοση των Ιονίων νήσων στην Ελλάδα, η βρετανική επιρροή στη χώρα μας αυξήθηκε, ενώ η γαλλική και η ρωσική επιρροή μειώθηκε. Μέχρι που, επί Χαριλάου Τρικούπη, η Ελλάδα πέρασε στη βρετανική σφαίρα επιρροής.

Στην αγγλική διπλωματική-πολιτική αυτή επίθεση για την κατάκτηση της Ελλάδας η Γαλλία απάντησε με την πολιτική κουλτούρα της.

Σημαντικό μέρος των Ελλήνων που στη νεότητά τους πήγαιναν στην Ευρώπη για σπουδές προτιμούσαν την Γαλλία και, όταν επέστρεφαν στην Αθήνα, ήταν φορείς φιλελεύθερων και δημοκρατικών, αντιμοναρχικών αντιλήψεων. Πολλοί από αυτούς πύκνωσαν τις τάξεις του πρώτου δημοκρατικού κόμματος στην Ελλάδα, Ο Ρήγας. Οι περισσότεροι από τους ιδρυτές του κόμματος αυτού ακολουθούσαν τον γαλλικό ριζοσπαστικό, αντιμοναρχικό, δημοκρατικό δρόμο.

Κορυφαίος από τους πρώτους αυτούς Έλληνες δημοκρατικούς ήταν ο νομικός και δημοσιογράφος Γεώργιος Φιλάρετος, που το 1908 ίδρυσε και διηύθυνε τον *Ριζοσπάστη*, ως ριζοσπαστική, αντιμοναρχική, δημοκρατική εφημερίδα (εβδομαδιαία τότε), μέχρι και το 1910.

Ο Φιλάρετος ήταν ο συνιδρυτής, το 1888, μαζί με τον Γιώργο Μαυρομαρά, τον Τιμολέοντα Φιλήμονα, τον Αλέξανδρο Πετσάλη, τον Ρόκκο Χοϊδά, τον Παναγιώτη Πανά και άλλους, της ριζοσπαστικής δημοκρατικής, αντιμοναρχικής κίνησης στην Ελλάδα, με σοβαρή απόκλιση προς τα αριστερά κάποιων απ' αυτούς, κυρίως του Πανά, γαλλόφιλων δημοκρατικών των περισσότερων.

Στην κίνηση αυτή, που δεν είχε ενιαία μορφή και στερούνταν μαζικότητας, προσχώρησε ο βουλευτής Πατρών Ανδρέας Ρηγόπουλος, για τον οποίο αναφέρεται ότι είχε γνωρίσει στη Γαλλία τον Κάρολο Μαρξ και είχε συνεργαστεί μαζί του για ένα διάστημα. Στη Γαλλία είχε κάνει μία σύντομη μετεκπαίδευση και ο Φιλάρετος.

Μερικοί από τους πρώτους αντιμοναρχικούς διώχθηκαν από το βασιλικό καθεστώς και φυλακίστηκαν για την αντιβασιλική δράση τους. Όλοι ήταν κήρυκες κοινωνιστικών αντιλήψεων με σοσιαλίζουσες, όχι όμως κομμουνίζουσες, απόψεις.

Έτσι, αργότερα ο κύκλος αυτός αποτέλεσε το πρώτο και σταθερό θεμέλιο της γνήσιας αστικής δημοκρατίας, που αναπτύχθηκε περισσότερο από τον αγγλόφιλο Χαρίλαο Τρικούπη, ο μέγας αντίπαλος ωστόσο του οποίου, Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ήταν γαλλόφιλος.

Ο Δηλιγιάννης έκανε την πρώτη γνωριμία του με τη γαλλική πολιτική ελίτ και τους ηγετικούς παράγοντες της Ευρώπης, αποκτώντας μάλιστα πολλές συμπάθειες μεταξύ τους, κατά την αποστολή του στη Διάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων στο

Παρίσι τον Ιανουάριο του 1869, που απέβλεπε στην ανατροπή ενός λίαν πιθανού, υποτίθεται, ελληνοτουρκικού πολέμου λόγω του Κρητικού ζητήματος.

Έχοντας την υποστήριξη της Γαλλίας, ο Δηλιγιάννης, αμέσως μετά τη Διάσκεψη των Παρισίων, τοποθετήθηκε από τον Θρασύβουλο Ζαΐμη υπουργός Εξωτερικών και ηγήθηκε της λίαν επιθυμητής από τους Αγγλογάλλους ελληνοτουρκικής προσέγγισης από ελληνικής πλευράς.

Εννιά χρόνια αργότερα, τον Ιανουάριο του 1878, ξαναέγινε υπουργός Εξωτερικών και ηγήθηκε της ελληνικής αντιπροσωπείας, στην οποία συμμετείχαν ο Πέτρος Βράιλας Αρμένης και ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, που μετέβη στο Βερολίνο, στο συνέδριο του οποίου η φιλοβουλγαρική Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, δημιούργημα της Ρωσίας μετά τη νίκη της στον

πόλεμο του 1876-1877 κατά της Τουρκίας, έγινε από τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις φύλλο και φτερό, γεγονός που έσωσε τη Μακεδονία και τη Θράκη από τα βουλγαρικά νύχια.

Ο Γάλλος φιλέλληνας πρωθυπουργός

Στο ίδιο συνέδριο (Βερολίνου, 1878) επιδιώχθηκε η προσάρτηση της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Θρακομακεδονίας και της Κρήτης από την Ελλάδα. Τον αγώνα ανέλαβε και διεξήγαγε με μαεστρία ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Γουίλιαμ Γουάντιγκτον (αγγλικής καταγωγής), έχοντας πολιτικό και ηθικό στήριγμά του τον Γάλλο πολιτικό ηγέτη, πρόεδρο της Βουλής Λέοντα Γαμβέτα, μέγα φιλέλληνα.

Για τον Γουάντιγκτον οι μέρες του Συνεδρίου του Βερολίνου (Ιούνιος-Ιούλιος

Το ατμοδρόμων Ελλάς, πρώην Αμαλία. ΔΕΞΙΑ: Ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Γουίλιαμ Γουάντιγκτον (1826-1894) στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878) επιδίωξε την προσάρτηση της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Θρακομακεδονίας και της Κρήτης από την Ελλάδα.

1878) πρέπει να ήταν από τις ωραιότερες της ζωής του. Αρχαιολόγος ο ίδιος, είχε ταξιδέψει νέος στην Ελλάδα και στη Μικρά Ασία, όπως την ονόμαζε, αρνούμενος να την αποκαλεί Τουρκία. Είχε επιδοθεί σε αρχαιολογικές έρευνες και είχε συγγράψει πλείστα βιβλία, από τα οποία αναδύονταν η αγάπη και ο θαυμασμός του για τον ελληνισμό.

Ιδού λοιπόν, το 1878 ο φιλέλληνας Γάλλος αρχαιολόγος είχε την ευκαιρία να βοηθήσει την Ελλάδα να κερδίσει μέρος των διεκδικουμένων απ' αυτήν αλύτρωτων εδαφών της. Και το έκανε, έχοντας να αντιπαλεύσει τον καιροσκοπισμό και τη μικρότητα των άλλων δυνάμεων. Η Αγγλία, επί παραδείγματι, στήριζε ζηηρά τις ελληνικές διεκδικήσεις μόνο και μόνο για να τρομάξει την Τουρκία και να την πείσει να της παραχωρήσει την Κύπρο.

Μετά την επιτυχία της στο Κυπριακό

(συμφωνία με την Τουρκία για μακρόχρονη μίσθωση της μεγαλονήσου) η Αγγλία εγκατέλειψε τις εκρήξεις της για την ικανοποίηση των ελληνικών δικαίων. Το αίτημα μάλιστα για την ένωση της Κρήτης που διατυπώθηκε στο Συνέδριο του Βερολίνου και υποστηρίχθηκε από τη Γαλλία αποσύρθηκε έπειτα από επιμονή της Αγγλίας.

Έτσι, η Ελλάδα στηρίχθηκε κατά βάση στη Γαλλία και κατά δεύτερο λόγο στη Γερμανία, ο καγκελάριος της οποίας, Ότο φον Μπίσμαρκ, πρόεδρος του συνεδρίου, τάχθηκε υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων. (Λίγο καιρό αργότερα η γερμανική πολιτική έκανε μεγάλη στροφή υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επιδιώκοντας τον εκτοπισμό της επιρροής των δύο δυτικών δυνάμεων, Γαλλίας και Βρετανίας.)

Χωρίς τη γαλλική στήριξη στο Συνέδριο του Βερολίνου είναι αμφίβολο αν η Ελλά-

Ο φιλέλληνας Γάλλος πολιτικός Λέων Γαμβέτας (1838-1882). ΔΕΞΙΑ: Ο ελληνικής καταγωγής (Φαναριώτης) υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Αλέξανδρος Καραθεοδωρής (1833-1906).

Το Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουλίου 1878), έργο του Άντον φον Βέρνερ, (Βερολίνο, Κόκκινο Δημαρχείο).

δα θα επιτύγχανε αυτά τα λίγα απ' όσα διεκδικούσε. Την απόκτηση δηλαδή της Θεσσαλίας και της Άρτας από την Ήπειρο, με μία μικρή πέριξ της περιοχή, και πέρα από αυτά τίποτε άλλο.

Οι άλλες δυνάμεις μάλιστα ήταν εναντίον της συμμετοχής της ελληνικής αντιπροσωπείας στις συνεδριάσεις του συνεδρίου. Με γαλλική παρέμβαση, τελικά, επιτεύχθηκε η ελληνική παρουσία μόνο σε μία συνεδρίαση. Αυτή κατά την οποία συζητήθηκαν οι ελληνικές διεκδικήσεις. Τις υπόλοιπες συνεδριάσεις η ελληνική αντιπροσωπεία τις παρακολούθησε από το παρασκήνιο του συνεδρίου.

Μάλιστα η Θεσσαλία και η Άρτα, με τη μικρή ενδοχώρα, δεν δόθηκαν αμέσως στην Ελλάδα. Θα παραχωρούνταν μετά τον καθορισμό της ακριβούς έκτασης που θα περνούσε από την οθωμανική στην ελληνική κυριαρχία. Πράγμα που προϋπέθετε διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό των συνόρων.

Να σημειωθεί εδώ ότι της τουρκικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο του Βερολίνου ηγείτο ένας ελληνικής καταγωγής διπλωμάτης, ο Φαναριώτης Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας. Ακόμη και αυτός δηλαδή, λόγω της θέσης του, υπονόμει στο συνέδριο τις ελληνικές θέσεις.

Ο Ότο φον Μπίσμαρκ θεώρησε τον Καραθεοδωρή και τον Άγγλο Μπέντζαμιν Ντισραέλι από τους μεγαλύτερους αστέρες του συνεδρίου! Που σημαίνει ότι ο Καραθεοδωρής έδωσε το παν υπέρ του κυρίου του, σουλτάνου, και της Υψηλής Πύλης.

Μετά τη λήξη των εργασιών του συνεδρίου, η Τουρκία, γνωστή για την τακτική των συνεχών αναβολών και του ροκανίσματος του χρόνου (τακτική που ακολουθεί ακόμη και σήμερα, όπως στην περίπτωση του ελληνοτουρκικού διαλόγου, με τις 64 συναντήσεις των αντιπροσωπειών), επιδίωξε να ρίξει στις καλένδες την

απόφαση του συνεδρίου περί Θεσσαλίας και Άρτας.

Για κακή της τύχη όμως, λίγο μετά το Συνέδριο του Βερολίνου πρωθυπουργός της Γαλλίας έγινε ο Γουάντιγκτον και από τη θέση του αυτή δεν επέτρεψε στον σουλτάνο να κάνει δεύτερες σκέψεις για τις δύο περιοχές. Έτσι, το 1881, έπειτα από συνεχή και ανυποχώρητη πίεσή του, πραγματοποιήθηκε η πολυπόθητη ένωσή τους με τη μητέρα Ελλάδα. Τα κατάφερε ωστόσο η Τουρκία και δεν παρέδωσε στην Ελλάδα ολόκληρη την περιοχή της Ηπείρου που είχε προβλεφθεί από το Συνέδριο του Βερολίνου να της δοθεί, παρά τη γαλλική υποστήριξη, που, φαίνεται, δεν ήταν αρκετή ώστε να εξασφαλιστεί η υποταγή και η συνέπεια της Τουρκίας.

Το βουλγαρικό πραξικόπημα για τη Ρωμυλία

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας ενίσχυσε τα αισθήματα του ελληνικού λαού υπέρ της Γαλλίας, τα οποία πήραν νέα ώθηση την άνοιξη του 1886, όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις απέκλεισαν με τους στόλους τους τα ελληνικά παράλια προκειμένου να επιβάλουν την πολιτική τους στην ελληνική κυβέρνηση, πρωθυπουργός της οποίας ήταν ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης.

Η μόνη δύναμη που αρνήθηκε να αναθέσει στον στόλο της τέτοιο επονείδιστο ρόλο ήταν η Γαλλία. Έτσι, ο αποκλεισμός των ελληνικών ακτών, προκειμένου να απαγορευτεί ο είσπλους και έκπλους των ελληνικών πλοίων από τα ελληνικά λιμάνια και να οδηγηθεί ο ελληνικός λαός σε στερήσεις και πείνα, έγινε από τους στόλους της Αγγλίας, της Γερμανίας, της Αυστροουγγαρίας, της Ρωσίας και της Ιταλίας.

Με τους στόλους τους οι Μεγάλες Δυνάμεις επιδίωξαν να εξαναγκάσουν τον πρωθυπουργό Δηλιγιάννη να μην κηρύξει πόλεμο κατά της Τουρκίας επειδή παρα-

Ο γαλλόφιλος πολιτικός Θεόδωρος Δηλιγιάννης (1820-1905). ΚΑΤΩ: Ο πρίγκιπας Αλφρέδος (1844-1900), γιος της βασίλισσας Βικτωρίας, είχε εκλεγεί βασιλιάς με δημοψήφισμα από τον ελληνικό λαό μετά την έξωση του Όθωνα το 1862.

Ο κάιζερ με την ελληνική βασιλική οικογένεια στην Κέρκυρα το 1909.

κρατούσε το έδαφος της Ηπείρου που είχε αποφασιστεί από το Συνέδριο του Βερολίνου να δοθεί στην Ελλάδα.

Στην πραγματικότητα, ο Δηλιγιάννης δεν σκόπευε να κηρύξει πόλεμο κατά της Τουρκίας. Γι' αυτό άλλωστε είχε φροντίσει να καθησυχάσει τον Άγγλο πρέσβη στην Αθήνα, Οράτιο Ράμπολντ. Η συγκέντρωση 80.000 στρατιωτών στα σύνορα της Μελούνας και του στόλου στο Αιγαίο στόχευε απλώς σε ένα είδος εκβιασμού της Τουρκίας να εκπληρώσει την υποχρέωσή της που απέρρευε από το Συνέδριο του Βερολίνου και να παραχωρήσει στην Ελλάδα το ηπειρωτικό έδαφος που είχε κατακρατήσει.

Ο Δηλιγιάννης πρόβαλε το ελληνικό αίτημα μετά την εκ μέρους της (υποτελούς στην Τουρκία) Βουλγαρικής Ηγεμονίας πραξικοπηματική κατάληψη της Ανατολικής Ρωμυλίας, που στο Συνέδριο του Βερολίνου είχε κηρυχθεί αυτόνομη επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ενσωμάτωση της περιοχής αυτής (νότιο μέρος της Βουλγαρίας προς την Ελλάδα) στη Βουλγαρική Ηγεμονία τον Σεπτέμβριο του 1885 αφενός παραβίαζε τη Συνθήκη του

Βερολίνου (1878) και αφετέρου ανέτρεπε το status quo στα Βαλκάνια, σε βάρος κυρίως της Ελλάδας, της οποίας 250.000 ομογενείς ζούσαν στην πραξικοπηματικά αποσπασθείσα από την Τουρκία ανατολικορωμυλική επαρχία.

Η βίαιη κάθοδος των Βούλγαρων προς νότο συνιστούσε απειλή και προς τα αλύτρωτα ελληνικά εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης, η οποία εκδηλώθηκε στη συνέχεια με σειρά τρομοκρατικών ενεργειών εις βάρος των εκεί Ελλήνων, γεγονός που ανάγκασε το ελληνικό κράτος να αποστείλει ένοπλους εθελοντές για να προστατεύσουν τη ζωή, την τιμή και την περιουσία των ελληνικών πληθυσμών (Μακεδονικός Αγώνας 1904-1908).

Με την ανοχή που επέδειξαν οι Μεγάλες Δυνάμεις στην αυθαιρεσία της Βουλγαρίας η τελευταία καθιέρωσε de facto την κατοχή της στα παρανόμως κατακτηθέντα εδάφη. Δεν ήταν όμως διατεθειμένες να δεχτούν μία περαιτέρω πολεμική περιπέτεια, που θα ανακινούσε το Ανατολικό ζήτημα, χωρίς να είναι έτοιμες να χειριστούν τις συνέπειες. Γι' αυτό και απαίτησαν, μεταξύ αυτών και η Γαλλία, την

αποστράτευση και την οπισθοχώρηση της Ελλάδας. Κατά τη διάρκεια της κρίσης (Σεπτέμβριος 1885-Μάιος 1886), η Γαλλία συμπεριφέρθηκε απέναντι στην Ελλάδα ως φίλη χώρα και όχι ως αυταρχική και αστυνομική της πανευρωπαϊκής τάξης δύναμη.

Ο Γάλλος πρέσβης στην Αθήνα επισκεπτόταν συχνά τον πρωθυπουργό Δηλιγιάννη και προσπαθούσε με επιχειρήματα να τον πείσει πόσο ολέθρια θα μπορούσε να αποβεί η φιλοπόλεμη πολιτική του για την Ελλάδα.²

Ακούστηκαν τότε σε διάφορες πρωτεύουσες οι πιο παράλογες ιδέες, περί διάλυσης του ελληνικού στρατού και στόλου. Τελικά προτιμήθηκε ο αποκλεισμός των ελληνικών παραλιών από τους στόλους των Μεγάλων Δυνάμεων, πλην αυτού της Γαλλίας.

Ο αποκλεισμός διήρκεσε 15 μέρες περίπου (26 Απριλίου-12 Μαΐου) και έληξε με ελληνική υποχώρηση (αποστράτευση των κλάσεων που είχαν κληθεί στα όπλα το 1885 και επιστροφή του στρατού και του στόλου στις βάσεις τους), αφού όμως προηγουμένως ανυπάκουοι και ανυπόμονοι αξιωματικοί μπήκαν με τις μονάδες τους σε ελληνικά αλύτρωτα εδάφη στα βόρεια σύνορά μας και σημείωσαν αρκετές νίκες κατά των Τούρκων, για την τιμή των ελληνικών όπλων τουλάχιστον.

Ο αγνώμων Αλφρέδος

Η αρχηγία του μικτού συμμαχικού στόλου είχε ανατεθεί στον Άγγλο ναύαρχο Αλφρέδο, γιο της βασίλισσας Βικτωρίας, τον οποίο οι Έλληνες είχαν εκλέξει παμψηφεί, με δημοψήφισμα, νέο βασιλέα τους μετά την έξωση του Όθωνα το 1862. Εκείνος όμως, λησμονώντας την τιμή που του είχε κάνει η ελληνική λαϊκή ψυχή, διέταξε τα υπ' αυτόν πολεμικά να αποκλείσουν την Ελλάδα...

Πόσο ελαφριά είναι μερικές φορές η

Ο επικεφαλής της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής, που έφτασε τον Απρίλιο του 1911 στην Ελλάδα, στρατηγός Ζοζέφ Πολ Εϊντού (1852-1918).

συνείδηση και πόσο ο χρόνος αμβλύνει τη μνήμη... Ο ασυνείδητος και αγνώμων Αλφρέδος.

Επόμενος σταθμός της ελληνογαλλικής σχέσης θεωρείται από τον γράφοντα η εκμέρους του Ελευθερίου Βενιζέλου, αμέσως σχεδόν μετά την άνοδό του στην εξουσία (1910), ανάθεση της εκπαίδευσης του ελληνικού στρατού στους Γάλλους και του πολεμικού ναυτικού στους Άγγλους, όπως το είχαν εξάλλου προγραμματίσει οι επαναστάτες του 1909, αλλά το πράγμα δεν προχωρούσε λόγω των Ανακτόρων.

Ως γνωστόν, ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ ήταν αφοσιωμένος στους Άγγλους. Από την εποχή όμως που ο γιος του, διάδοχος Κωνσταντίνος, είχε παντρευτεί την αδελφή του κάιζερ Γουλιέλμου Β΄, Σοφία, αντιμετώπιζε πίεση εκ μέρους του Γερμα-

νού αυτοκράτορα υπέρ γερμανικών λύσεων σε διάφορα ζητήματα που ανέκυπταν, ένα από τα σοβαρότερα των οποίων ήταν το στρατιωτικό.

Ο Κωνσταντίνος είχε σπουδάσει στη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου, όπου φοίτησαν μετά, με πρότασή του, και αξιωματικοί του περιβάλλοντός του, όπως ο Ιωάννης Μεταξάς, ο Βίκτωρ Δούσμανης, ο Ξενοφών Στρατηγός, ο Ιπποκράτης Παπαβασιλείου, και μερικοί άλλοι. Αυτοί, πεπεισμένοι ότι η γερμανική στρατιωτική τέχνη και στρατηγική ήταν ανώτερη της γαλλικής, τάχθηκαν υπέρ της συνεργασίας με τη Γερμανία, αρχής γενομένης από τον τομέα της εκπαίδευσης του ελληνικού στρατού.

Ο Γεώργιος Α΄ όμως αντέδρασε. Μέχρι που ανέλαβε να τον μεταπέσει ο ίδιος ο Κάιζερ. Η προσπάθεια έγινε σε μία μεταξύ τους συνάντηση το 1908 στο Βερολίνο. Τη συνάντηση επιδίωξε ο Γεώργιος, για να εξασφαλίσει τη διπλωματική στήριξη του Γερμανού αυτοκράτορα για το Κρητικό ζήτημα, που εκείνη την εποχή βρισκόταν σε έξαρση.

Ακολούθησε ο εξής εντυπωσιακός διάλογος. Τον δανειζόμαστε από τον ιστορικό Γεώργιο Βεντήρη, προσωπικό φίλο του Βενιζέλου, από τον οποίο, ως φαίνεται, το πληροφορήθηκε:

Κάιζερ: «Καλή η διπλωματία, αλλά πρέπει να φροντίσετε διά τον εξοπλισμό σας. Εγώ θα σας κάνω στρατόν και στόλον».

Γεώργιος: «Η Ελλάς το επιθυμεί. Αλλά σεις οργανώνετε τον τουρκικόν στρατόν. Πως θα συμβιβασθή το πράγμα;»

Κάιζερ: «Αυτό είναι δική μου δουλειά».³

Τι σήμαινε «δική του δουλειά»; Ο Κάιζερ ήταν αφοσιωμένος στους Τούρκους. Η σιδηροδρομική γραμμή ΒΒ (Βερολίνο-Βαγδάτη) κατασκευαζόταν με ταχείς ρυθμούς και το γερμανικό μεγάλο βιομηχανικό και μεταπρατικό κεφάλαιο ξεθεμελιώνει και

εκδίδει από τη Μικρά Ασία το προαιώνια ριζωμένο εκεί ελληνικό αντίστοιχο κεφάλαιο, ενώ οι Γερμανοί εκπαιδευτές του τουρκικού στρατού, υπό την ηγεσία του στρατηγού Κόλμαρ φον ντερ Γκολτς και στη συνέχεια του στρατηγού Λίμαν φον Σάντερς, υποδείκνυαν στους Τούρκους να εκδιώξουν από τα παράλια τους Έλληνες διότι αποτελούσαν «δύναμη υπονομευτική της Τουρκίας», την οποία το γερμανικό Γενικό Επιτελείο προετοίμαζε για πόλεμο.

Περιώνυμο άλλωστε ήταν το ανατολικό δόγμα της γερμανικής στρατηγικής Drang nach Osten (Οδηγήστε προς την Ανατολή) και ανεξίτηλη η αποτύπωση στην Ιστορία του όρκου του Κάιζερ το 1898 στη Δαμασκό για αιώνια αφοσίωση στον σουλτάνο!

Το 1909 ο Κάιζερ επισκέφθηκε την Ελλάδα και φιλοξενήθηκε από τον Γεώργιο στην Κέρκυρα. Εκεί συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό Γεώργιο Θεοτόκη, με τον οποίο συμφώνησε τη μετάκληση γερμανικής στρατιωτικής αποστολής για την οργάνωση και την εκπαίδευση του στρατού ξηράς.

Αυτή την προφορική συμφωνία έσπευσε να ακυρώσει ο Βενιζέλος μόλις ανέλαβε την εξουσία, μετακαλώντας γαλλική στρατιωτική αποστολή για τον στρατό ξηράς και αγγλική για το ναυτικό.

Έπρεπε όμως προηγουμένως να ενημερώσει τον αγγλόφιλο Γεώργιο. Ο τελευταίος, μόλις άκουσε τα καθήκαστα, συνοφρυώθηκε: «Κύριε πρόεδρε», είπε απευθυνόμενος προς τον Βενιζέλο, «μην ανακινήσετε το ζήτημα τούτο. Θα μου προκαλέσετε οικογενειακά ανωμαλίας. Έπειτα, δυσσαρεστούμε και τον αυτοκράτορα της Γερμανίας. Έχω συμφωνήσει μαζί του να μας στείλει Γερμανούς οργανωτές». Ο Βενιζέλος του απάντησε: «Μεγαλειότητα, λυπούμαι, αλλά η γαλλική αποστολή θα έλθη. Εγώ θέλω το ταχύτερον να έχω 100.000 οργανωμένου στρατού. Χάριν

Η Γαλλική Στρατιωτική Αποστολή στην Ελλάδα το 1911.

αυτού θα αντιμετώπιζα όχι μόνον την δυσαρέσκεια της Γερμανίας, αλλά της Αγγλίας και της Γαλλίας μαζί».

Στις αρχές του 1911 έφτασαν στην Ελλάδα τα μέλη της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής, υπό τον στρατηγό Ζοζέφ Πολ Εϊντού, και τα μέλη της αγγλικής ναυτικής αποστολής, υπό τον ναύαρχο Λάιονελ Τόφνελ.

Σε λίγους μήνες ο ελληνικός στρατός μπορούσε να παρατάξει 110.000 άνδρες, από 40.000 το 1910, ενώ το ναυτικό αποκτούσε νέες ισχυρές πολεμικές μονάδες, με επικεφαλής το Αβέρωφ.

Πριγκιπικά «φίδια»

Για να δημιουργήσει ενωτικό κλίμα στον στρατό και στον λαό, ο Βενιζέλος επανέφερε στο στράτευμα (Ιούνιος 1911) τον διάδοχο και τους πρίγκιπες, τους οποίους είχε αποστρατεύσει η επανάσταση του 1909. Ο Κωνσταντίνος ονομάστηκε επιθεωρητής στρατού και σε πολεμική περίοδο θα γινόταν αρχιστράτηγος. Όταν ο αρχηγός της επανάστασης του 1909, συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπάς, πληρο-

φορήθηκε την πρόθεση του Βενιζέλου να επαναφέρει τους πρίγκιπες στο στράτευμα, επισκέφθηκε τον εκ Κρήτης πρωθυπουργό και τον προειδοποίησε ότι βάζει «φίδια στον κόρφο του».

Παραμονές των Βαλκανικών πολέμων πραγματοποιήθηκαν στην Αττική μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια, κατά τα οποία φάνηκαν τα λαμπρά αποτελέσματα των Γάλλων εκπαιδευτών. Η Ιστορία έχει καταγράψει τα πρώτα κακόβουλα «μουρμουρητά» του Κωνσταντίνου και των αδελφών του, μαζί με τους φιλογερμανούς αξιωματικούς του Ελληνικού Επιτελείου, κατά της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής, στο περιθώριο των ασκήσεων αυτών. Τα αποτελέσματα όμως της εργασίας των Γάλλων εκπαιδευτών φάνηκαν κατά τη νικηφόρα προς βορρά εκστρατεία του ελληνικού στρατού μετά την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων το φθινόπωρο και τον χειμώνα του 1912, ενώ στο ίδιο μέτωπο ο εκπαιδευόμενος από τους Γερμανούς οθωμανικός στρατός υπέστη συντριβή και από τους τέσσερεις αντιπάλους του (ελληνικό, βουλγαρικό, σερβικό και στρα-

τό του Μαυροβουνίου). Το καλοκαίρι του 1913 συνεντρίβη και ο «γερμανοθρεμμένος» και γερμανοεκπαιδευμένος βουλγαρικός στρατός, ο αποκαλούμενος «οι Πρώσοι των Βαλκανίων».

Οι βαλκανικοί θρίαμβοι του 1912-1913 οφείλονταν βέβαια στο αξιόμαχο των επιμέρους στρατών. Κυρίως όμως στη σύμπηξη συμμαχίας των τεσσάρων κρατών των Βαλκανίων, την οποία οι Μεγάλες Δυνάμεις, με παρακίνηση της Γαλλίας, έσπευσαν να συγκρατήσουν προτείνοντας την ειρηνική διευθέτηση του Ανατολικού ζητήματος με τη σύγκληση ευρωπαϊκής διάσκεψης.

Σε μία ύστατη προσπάθειά τους, οι Μεγάλες Δυνάμεις, με γαλλική πρωτοβουλία του προέδρου Πουανκαρέ, απήθυσαν διάβημα προς τις κυβερνήσεις των τεσσάρων συμμάχων βαλκανικών κρατών, προειδοποιώντας τες ότι δεν θα επέτρεπαν μεταβολή του βαλκανικού status quo, ακόμη και σε περίπτωση νίκης επί της Τουρκίας.

Τίποτα όμως δεν μπορούσε να συγκρατήσει τους Βαλκάνιους συμμάχους από την απόφασή τους να συγκρουστούν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτό που έπρεπε να είχαν κάνει από τις αρχές του 19ου αιώνα, οπότε θα ήταν ελεύθεροι από τότε, το έκαναν με καθυστέρηση ενός αιώνα, αντιλαμβάνομενοι το λάθος του παρελθόντος.

Στο Ανατολικό ζήτημα, που βασάνιζε επί τέσσερις αιώνες τις Μεγάλες Δυνάμεις, με θύματα τους βαλκανικούς λαούς, τη λύση έδωσαν τελικά οι τελευταίοι. Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, που ακολούθησε, αποτέλεσε ουσιαστικά τη χαριστική βολή στο ζήτημα αυτό.

Τέλος, ως προς το γαλλικό στρατιωτικό εκπαιδευτικό σύστημα και το γαλλικό στρατιωτικό δόγμα, πρέπει να λεχθεί ότι

μετά το 1910 και μέχρι το 1940 κυριάρχησαν στην ελληνική στρατιωτική εκπαίδευση και στρατηγική, ενώ οι σημαντικότεροι αξιωματικοί του ελληνικού στρατού μετεκπαιδεύτηκαν σε γαλλικές πολεμικές ακαδημίες και σχολές.

Δεν είναι παράδοξο ίσως ότι η ήττα μας στη Μικρά Ασία επήλθε και λόγω της εφαρμογής του γερμανικού πολεμικού δόγματος, με προφανέστατη την εφαρμογή του το καλοκαίρι του 1921 με την εκστρατεία κατά της Αγκυρας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Χαρίλαος Δ. Μελετόπουλος, *Η Ευρωπαϊκή Διπλωματία εν Ελλάδι από των χρόνων του Καποδιστρίου μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Εν Αθήναις, 1888.
- 2 Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, *Ιστορική μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897*, Αθήνα, 1950.
- 3 Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1970.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεώργιος Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, εκδ. Ι. Σιδέρη, εν Αθήναις, 1930.
- Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1970.
- Εμμανουήλ Γρηγορίου, *Έλληνες και Βούλγαροι*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1954.
- Σταμάτης Θ. Λάσκαρης, *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914*, εκδ. Δ. Τζάκα-Στεφ. Δελαγραμμάτικα, Αθήνα, 1947.
- Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν, *Ιστορική μελέτη 1821-1897*, χ.ό.
- Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2014.
- Λευτέρης Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια μετά το 1453*, εκδ. Βάνιας, 2007.
- Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, 2 τόμ., εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2006.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός Μ.Α.Μ. University of London.

Έλληνες της Σμύρνης παρακολουθούν την είσοδο του ελληνικού στόλου στον λιμένα της πόλης στις 15 Μαΐου 1919.

ΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΝΑΚΩΧΗΣ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ (1918-1919) ΠΟΛΕΜΟΣ, ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΚΡΗ

Στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων το 1919 χαράχθηκε ο κόσμος που αναδύθηκε από τις στάχτες του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Η Ελλάδα, παρούσα στη γαλλική πρωτεύουσα στο πλευρό των νικητών, πέρα από τη διπλωματική προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων της

ανέπτυξε επικουρικά και πολυεπίπεδους μηχανισμούς προπαγάνδας προς ενίσχυση αυτής της προσπάθειας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δραστηριοποιήθηκε στη Σμύρνη την περίοδο της ανακωχής (Νοέμβριος 1918-Μάιος 1919) η Ελληνική Αποστολή, με επικεφαλής τον πλοίαρχο Ηλία Μαυρουδή. Στόχος της, πέρα από την καλλιέργεια καλών σχέσεων με τις διάφορες κοινότητες της πόλης, ήταν και η συλλογή πληροφοριών για την ενίσχυση της διπλωματικής προσπάθειας στο Παρίσι.

Διπλωματία και προπαγάνδα στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων

Τον στρατιωτικό τερματισμό κάθε πολέμου ακολουθεί η διπλωματική διευθέτηση της ειρήνης. Το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου με την Ανακωχή της Κομπιένης (11 Νοεμβρίου 1918) ακολούθησε η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων. Έναν αιώνα μετά το Συνέδριο της Βιέννης, όταν χαράχτηκε η μεταναπολεόντεια Ευρώπη, οι νικήτριες δυνάμεις του Μεγάλου Πολέμου σχεδίασαν εκ νέου τη νέα μεταπολεμική τάξη πραγμάτων. Η λήξη όμως των εχθροπραξιών τον Νοέμβριο του 1918 αφορούσε επί της ουσίας τη δυτική Ευρώπη (και εκεί με τη σημαντική εξαίρεση της Ιρλανδίας εντός της Μεγάλης Βρετανίας). Η ανατολική και η νοτιοανατολική Ευρώπη μαστιζόταν από ποικίλου είδους συγκρούσεις ανάμεσα σε τακτικούς και υπό διαμόρφωση εθνικούς στρατούς, εμφύλιους πολέμους, κοινωνικές και εθνικές επαναστάσεις. Ταυτόχρονα, νέα κράτη αναδύθηκαν στα ερείπια των τριών αυτοκρατοριών που κατέρ-

ρευσαν (Αυστροουγγρικής, Ρωσικής, Γερμανικής), ενώ άλλα εποφθαμιούσαν εδάφη της υπό κατάρρευση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο συγκλήθηκε η Συνδιάσκεψη Ειρήνης, η οποία εγκαινίασε τις εργασίες της τον Ιανουάριο του 1919 στη γαλλική πρωτεύουσα, με τη συμμετοχή περισσότερων από 30 αντιπροσωπιών. Παρά το πλήθος των συμμετεχόντων, επί της ουσίας οι αποφάσεις λαμβάνονταν από τους «τέσσερις μεγάλους», ήτοι τον Βρετανό πρωθυπουργό, Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ, τον Γάλλο ομόλογό του, Ζορζ Κλεμανσό, τον πρόεδρο τον ΗΠΑ, Γούντροου Ουίλσον, και τον Ιταλό πρωθυπουργό, Βιτόριο Ορλάντο. Καρπό των εργασιών αποτέλεσαν οι συνθήκες ειρήνης με τα ηττημένα κράτη, οι οποίες υπεγράφησαν σε αντίστοιχες περιοχές της γαλλικής πρωτεύουσας: στις Βερσαλλίες με τη Γερμανία (28 Ιουνίου 1919), στο Σεν Ζερμέν με την Αυστρία (10 Σεπτεμβρίου 1919), στο Νεϊγί με τη Βουλγαρία (27 Νοεμβρίου 1919), στο Τριανόν με την Ουγγαρία (4

Έλληνες στρατιώτες της 1ης μεραρχίας στην προκουμιά της Σμύρνης στις 15 Μαΐου 1919.

Ιουνίου 1920) και στις Σέβρες με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920).

Η Ελλάδα, εκπροσωπούμενη στο Παρίσι από τον Βενιζέλο, κατέθεσε στη συνδιάσκεψη το υπόμνημα με τις αξιώσεις της, οι οποίες είχαν τέσσερις κατευθύνσεις: α) τη Βόρεια Ήπειρο, β) τη Δυτική και την Ανατολική Θράκη, γ) τα Δωδεκάνησα και δ) τη Μικρά Ασία. Το ζήτημα της ελληνικής επέκτασης στη Μικρά Ασία, το οποίο μας ενδιαφέρει στο παρόν άρθρο, δεν είχε την προϊστορία που είχαν άλλες περιοχές που εποφθαλμιούσε ο ελληνικός αλυτρωτισμός. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, έως και τις αρχές του 20ού αιώνα η Μικρά Ασία αποτελούσε terra incognita για την ελληνική κοινωνία. Η σταδιακή εμφάνιση του μικρασιατικού ζητήματος στην ελληνική πολιτική σκηνή την επαύριο των Βαλκανικών πολέμων είχε κατά βάση δύο αιτίες. Από τη μία πλευρά, τον πρωτοφανή ανθελληνικό διωγμό που άρχισε από την κυβέρνηση των Νεότουρκων το 1914 στην ανατολική Θράκη αρχικά και στη

Μικρά Ασία στη συνέχεια. Το εκρηκτικό κοινωνικό πρόβλημα της περιθάλψης των περίπου 400.000 προσφύγων ομογενών που ήρθαν στην Ελλάδα μέχρι το 1918 εξαιτίας αυτών των συστηματικών διωγμών αποτελούσε καίριο παράγοντα στη διεκδίκηση της δυτικής Μικράς Ασίας, καθώς η παλιννόστησή τους αποτελούσε μία ρεαλιστική λύση σε αυτό το ζήτημα. Παράλληλα, η πρόταση για μεταπολεμική επέκταση στα δυτικά μικρασιατικά παράλια που τέθηκε το 1915 από την Αντάντ ως δέλεαρ για την έξοδο της Ελλάδας από την ουδετερότητα έδρασε ως καταλύτης για την είσοδο του μικρασιατικού ζητήματος και στη διπλωματική σκακιέρα. Το παρόν άρθρο δεν ασχολείται με τις διπλωματικές εξελίξεις της Συνδιάσκεψης Ειρήνης, αλλά με τους επικουρικούς μηχανισμούς που ανέπτυξε η ελληνική κυβέρνηση επιτόπου στη Μικρά Ασία στο μεσοδιάστημα από την Ανακωχή του Μούδρου (17/30 Οκτωβρίου 1918) μέχρι την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (2/15 Μαΐου 1919) με σκοπό την ενίσχυση της διπλωματικής της προσπάθειας στο Παρίσι και

την προετοιμασία για ενδεχόμενη επέκτασή της πέρα από το Αιγαίο.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, οι δραστηριότητες αυτές εντάσσονταν στο πολυεπίπεδο δίκτυο προπαγάνδας που είχε οικοδομήσει η ελληνική κυβέρνηση για την υποστήριξη των διπλωματικών αξιώσεών της. Βεβαίως η δραστηριότητα αυτή δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα. Αντίθετα, η Ελλάδα εισήλθε καθυστερημένα σε αυτό τον «πόλεμο προπαγάνδας». Στην ελληνική περίπτωση τα θεμέλια αυτών των μηχανισμών τέθηκαν ουσιαστικά στις αρχές του 1918 και συστηματοποιήθηκαν σταδιακά τους επόμενους μήνες, μέχρι το τέλος του πολέμου. Το επίκεντρο του δικτύου προπαγάνδας βρισκόταν στην ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο, στην οποία δημιουργήθηκε τον Αύγουστο του 1918 το Greek Bureau of Foreign Information, ενώ αντίστοιχες υπηρεσίες δημιουργήθηκαν σταδιακά σε πρεσβείες και σε άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Ενορχηστρωτής του όλου δικτύου ήταν ο Δημή-

τριος Κακλαμάνος, πρέσβης στη βρετανική πρωτεύουσα από τον Νοέμβριο του 1918, και κρίσιμο ρόλο διαδραμάτιζαν τόσο ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, υπουργός Γεωργίας και Δημοσίων Κτημάτων (1917-1920) και υπουργός ανευχαρτοφυλακίου (1919-1920), όσο και ο διπλωμάτης Νικόλαος Πολίτης. Αμφότεροι βρίσκονταν μεταξύ της βρετανικής και της γαλλικής πρωτεύουσας αυτή την περίοδο, ενώ την εποπτεία του δικτύου είχε ο ίδιος ο Βενιζέλος. Τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την ενίσχυση των ελληνικών θέσεων φανερώνουν την πολυδιάστατη οργάνωση της ελληνικής διπλωματικής προσπάθειας. Πέρα από τις τακτικότερες συνεντεύξεις και ομιλίες του (άκρως επικοινωνιακού) Βενιζέλου, το δίκτυο αυτό συντόνισε τη δημιουργία οργανώσεων προάσπισης και προβολής των «ελληνικών δικαιών», εκδόσεις βιβλίων, περιοδικών, χαρτών, στατιστικών, καθώς και εκτενή αρθρογραφία υπέρ των ελληνικών θέσεων στον ευρωπαϊκό Τύπο. Επιπρόσθετα,

Το αντιτορπιλικό Λέων.

πραγματοποιήθηκαν διαλέξεις προς υποστήριξη της Ελλάδας από άτομα με επιρροή (καθηγητές, διανοούμενους, πολιτικούς), ενώ σε αυτό το πλαίσιο ιδρύθηκε με χρηματοδότηση της ελληνικής κυβέρνησης η Έδρα Ελληνικών Σπουδών Κοραΐς (Koraeus Chair) στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ελληνική διπλωματία καλλιέργησε φιλικές σχέσεις με πρόσωπα που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη, μεταξύ αυτών και δημοσιογράφοι, όπως, για παράδειγμα, ο αρχισυντάκτης εξωτερικών θεμάτων των *The Times* του Λονδίνου Χένρι Γοθίκαμ Στιντ και ο ποιητής Ράντγιαρντ Κίπλινγκ, ο οποίος μάλιστα μετέφρασε τον ελληνικό εθνικό ύμνο στα αγγλικά. Σε αυτό το πλαίσιο, κατά την υπό εξέταση περίοδο η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε να επηρεάζει ευμενώς στη Μεγάλη Βρετανία τις εφημερίδες *The Manchester Guardian*, *The Morning Post*, *The Westminster Gazette* και στη Γαλλία τις *Le Temps* και *Le Journal de Debats*.

Η Ελληνική Αποστολή στη Σμύρνη

Παράλληλα με αυτές τις διεργασίες στη Δυτική Ευρώπη, αναπτύχθηκαν παρόμοιοι μηχανισμοί και στη Μικρά Ασία, ώστε να προλειανθεί το έδαφος για ενδεχόμενη ελληνική παρουσία εκεί. Συγκεκριμένα, στη Σμύρνη έδρασε από τον Δεκέμβριο του 1918 έως τον Μάιο του 1919 η Ελληνική Αποστολή, με επικεφαλής τον Ηλία Μαυρουδή, πλοίαρχο του αντιτορπλικού Λέων και αντιπρόσωπο της Ελλάδας στη Σμύρνη την περίοδο της ανακωχής. Ήδη από τις αρχές Δεκεμβρίου 1918, λίγες μέρες πριν από τον κατάπλου του πλοίου Λέων στην πρωτεύουσα της Ιωνίας, ο Βενιζέλος τόνιζε ότι οι εκπρόσωποι της Ελλάδας στην πόλη έπρεπε να επιστήσουν την προσοχή του ελληνικού πληθυσμού ώστε να διατηρήσει καλές

Ο ποιητής Ράντγιαρντ Κίπλινγκ (1865-1936) δημοσίευσε το 1918 στην *Daily Telegraph* μετάφραση των πρώτων στίχων του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* του Διονύσιου Σολωμού. ΚΑΤΩ: Ο Σμυρνιός δημοσιογράφος Κώστας Μισοαηλίδης (1883-1955).

σχέσεις με τις άλλες κοινότητες της πόλης, ιδίως τους Ιταλούς και τους Τούρκους. Συγκεκριμένα, έπρεπε «να αποφεύγωσι πάσαν σύγκρουσιν και πάσαν απάντησιν εις προκλήσεις διατηρούντες αξιοπρεπή στάσιν», ενώ συνέχιζε προϊδεάζοντας τρόπον τινά για την τακτική της Ελλάδας στην περιοχή, αναφέροντας ότι «επί του ζητήματος τούτου πρέπει να γίνη συστηματική προπαγάνδα υπό ειδικής Επιτροπής επί τούτου καταρτιζομένης».¹

Η «επιτροπή» που ανέλαβε αυτό το καθήκον ονομάστηκε Ελληνική Αποστολή και υπαγόταν στο Υπουργείο Εξωτερικών. Σχετικά με τους στόχους της, όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο επικεφαλής της σε έκθεσή του: «Δύο απ' αρχής υπήρξαν τα κύρια σημεία, εφ' ων είχε να ενδιατρίψη η εν Σμύρνη Ελληνική Αποστολή, ίνα αφ' ενός φωτίση την Εθνικήν Κυβέρνησιν περί της εν Μικρά Ασία καταστάσεως και αφ' ετέρου δια-

φωτίση τους εν αυτή λαούς περί των προς αυτούς διαθέσεων της Ελλάδος, ίνα προλειάνη το έδαφος προς ανάκτησιν της πολυτίμου ταύτης εθνικής κληρονομίας και προλάβη πάσαν δυσμενή εκδήλωσιν κατά της ευμενούς ημίν αποφάσεως της Συνδιασκέψεως της Ειρήνης».² Ως πολιτικός σύμβουλος της Ελληνικής Αποστολής επιλέχθηκε ο βουλευτής Κυκλάδων Δημήτριος Ζαμάνος, ο οποίος, ως καθολικός, θεωρείτο ο πλέον κατάλληλος για να προωθήσει τις ελληνικές αξιώσεις στους ομοδόξους του κατοίκους της Σμύρνης. Στην ίδια κατεύθυνση εντασσόταν και η άφιξη του βουλευτή Ηρακλείου Κρήτης Μιχαήλ Μακράκη στην πρωτεύουσα της Ιωνίας για την εξασφάλιση της συνεργασίας των Τουρκοκρητικών. Ο γηραιός πάλαι ποτέ οπλαρχηγός, ο οποίος αποβιβάστηκε στη Σμύρνη με την παραδοσιακή κρητική ενδυμασία, είχε στενούς δε-

Ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος με τον αρχίατρο Βασίλειο Τσουνούκα και τον πλοίαρχο Ηλία Μαυρουδή τον Ιανουάριο του 1919 στα εγκαίνια του νοσοκομείου της Αποστολής του ΕΕΣ.

σμούς με Τουρκοκρητικούς, διότι στις κατά καιρούς κρητικές επαναστάσεις είχε προστατεύσει Τούρκους αμάχους και τις οικογένειές τους. Νευραλγικό ρόλο στην Αποστολή διαδραμάτισαν επίσης τρεις δημοσιογράφοι, οι οποίοι, παρότι δεν ήταν Σμυρνιοί, είχαν συνδεθεί με την πόλη, στην οποία ζούσαν και εργάζονταν προπολεμικά. Πρόκειται για τους Κώστα Μισαηλίδη, Μιχαήλ Ροδά και Παντελή Καφή, η δράση των οποίων παρουσιάζεται αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Πρώτο μέλημα της Αποστολής Μαυρουδή, όπως εναλλακτικά ονομαζόταν, ήταν η συλλογή πληροφοριών για την κατάσταση του μικρασιατικού ελληνισμού την επαύριο του Μεγάλου Πολέμου. Συγκεκριμένα, «η διερεύνησις της εν Μικρά Ασία απομεινάσης δυνάμεως του Ελληνισμού εις αριθμόν, εθνικόν αίσθημα και οικονομικήν αντοχήν, η εξακρίβωσις του μεγέθους των κατά των ημετέρων διαπραχθεισών γερμανοτουρκικών βαρβαροτήτων».³ Παράλληλα επιδίωκε να «εξακριβώση» τη στάση των Τούρκων («Κράτους και Λαού»), αλλά και των υπόλοιπων κοινοτήτων της Σμύρνης (Αρμενίων, Εβραίων, Λεβαντίνων) ως προς τους Έλληνες και την ενδεχόμενη παρουσία τους στην περιοχή. Ένα ευρύ δίκτυο πληροφοριοδοτών, αποτελούμενο από δημογέροντες, αρχιερατικούς επιτρόπους, ιερείς, δασκάλους, σιδηροδρομικούς υπαλλήλους και τηλεγραφητές, είχε δημιουργηθεί για τη συλλογή αυτών των πληροφοριών. Όπως έγραφε ο Παντελής Καφής δεκαπέντε χρόνια αργότερα, «οι περί ων ο λόγος δημοσιογράφοι [Μισαηλίδης, Ροδάς, Καφής] παρηκολούθουν και τας κινήσεις των Τούρκων πατριωτών, οι οποίοι από τότε άρχισαν να προπαρασκευάζονται και να ανασυντάσσονται μυστικώς διά την μέλλουσαν άμυναν

προς διατήρησιν της Τουρκικής κυριαρχίας στην Μ. Ασία». Σύμφωνα μάλιστα με τον Μισαηλίδη κέντρο του δικτύου ήταν η Μαγνησία, απ' όπου οι πληροφορίες προωθούνταν στον Ηλία Μαυρουδή. Τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιούνταν κατόπιν από το Υπουργείο Εξωτερικών και την ελληνική αντιπροσωπεία στο Παρίσι προς ενίσχυση των εθνικών διεκδικήσεων.

Ο δεύτερος σκοπός της Ελληνικής Αποστολής ήταν «η καλλιέργεια αγαθών σχέσεων» με τις άλλες κοινότητες της Σμύρνης, μία δραστηριότητα που την «κατέστησεν επιτακτική η πορεία των εθνικών ημών ζητημάτων». Μάλιστα ανά κοινότητα υπήρχε και η αντίστοιχη τακτική από την πλευρά της αποστολής. Για παράδειγμα, όσον αφορά του Αρμένιους, βασικό επιχείρημα που χρησιμοποιούνταν ήταν η ελληνική υποστήριξη στην αξίωση για δημιουργία ανεξάρτητου αρμενικού κράτους, καθώς έτσι αυτοί θα «συναισθανθώσι την υποχρέωσιν να παρέχωσιν ημίν την συνδρομήν αυτών αμέριστον και ανυπόκριτον προς ευόδωσιν των εθνικών μας υποθέσεων». Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής ήταν, κατά τον Μαυρουδή, ότι η στήριξη των Αρμενίων «επετεύχθη [...] εις βαθμόν λίαν ικανοποιητικόν». Από την άλλη πλευρά, για τον προσεταιρισμό των Εβραίων στόχος ήταν «να διαφωτισθώσιν [...] περί των αγαθών της ευνομίας, των απολαύουσιν οι εν τη νέα ιδίως Ελλάδι ομοεθνεῖς των». Κατά τον Μαυρουδή και σε αυτή την περίπτωση ο στόχος «επετεύχθη εις βαθμόν εξ ίσου προς τον προηγούμενον [των Αρμενίων]».⁴

Στον τομέα της προπαγάνδας κύριος στόχος βέβαια ήταν «η μεταστροφή των πνευμάτων των Λεβαντίνων και προπαντός των Τούρκων, ένεκα της προς αμφοτέρους καταφώρου και ασυστόλου ιταλικής προπαγάνδας». Οι ιταλικές βλέ-

Κάρτα της Ελληνικής Αποστολής.

ψεις στην περιοχή, οι οποίες πήγαζαν από τις συμμαχικές υποσχέσεις που είχαν δοθεί στην Ιταλία από το 1915 ώστε να εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, αποτελούσαν τον μεγαλύτερο «σκόπελο» για την Ελληνική Αποστολή. Η ιταλική προπαγάνδα μάλιστα θεωρούνταν από τον Έλληνα πλοίαρχο τόσο αριστοτεχνική, ώστε έβρισκε ευήκοα ώτα όχι μόνο στους Λεβαντίνους, αλλά ακόμη και σε Έλληνες καθολικούς. Σε αυτό το πλαίσιο, ο (καθολικός) Δημήτριος Ζαμάνος ίδρυσε στις αρχές του 1919 τον Ελληνοκαθολικό Σύλλογο, ο οποίος λειτούργησε μέχρι το 1922.

Ο κυριότερος μηχανισμός για την καλλιέργεια ευμενούς για την Ελλάδα κλίματος στη Σμύρνη ήταν αναμφίβολα η προπαγάνδα μέσω του Τύπου. Όπως το έθετε ο επικεφαλής της Ελληνικής Αποστολής, για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι «επεδιώχθη η εξαγορά του Τύπου αφ' ενός και αφ' ετέρου η διά καταλλήλων προσώπων διαφώτισις Τούρκων και Λεβαντίνων περί του πραγματικού αυτών συμφέροντος και των προθέσεων της Ελληνικής Κυβερνήσεως»⁵. Το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η προσπάθεια ίδρυσης ενός Δημοσιογραφικού Ελληνοτουρκικού

Συνδέσμου στα τέλη του 1918. Το όλο εγχείρημα συντόνιζε ο Κώστας Μισαηλίδης έπειτα από σχετικές εντολές που είχε λάβει από τον Μαυρουδή. Τις πρώτες συνομιλίες τις έκανε με τον διευθυντή της εφημερίδας *Köylü*, Μεμέτ Ραφέτ. Ο υπό ίδρυση σύνδεσμος είχε ως διακηρυγμένο στόχο «να υποστηρίξη τας ιδέας της ειρηνικής συμβίσεως των δύο στοιχείων [Ελλήνων και Τούρκων]». Προς αυτή την κατεύθυνση μάλιστα πραγματοποιήθηκε μία σύσκεψη με την παρουσία διευθυντών και ιδιοκτητών των ελληνικών και των τουρκικών εντύπων της πόλης, καθώς και των τριών δημοσιογράφων-μελών της Αποστολής Μαυρουδή (Μισαηλίδη, Ροδά, Καφή). Εντούτοις το εγχείρημα δεν καρποφόρησε, λόγω της απροθυμίας των Τούρκων εκδοτών, ιδίως του Χαϊδάρ Ρουστί, διευθυντή των εφημερίδων *Anadolu* και *Duygu* και μετέπειτα βουλευτή της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, για περαιτέρω συνεργασία.

Μετά την αποτυχία αυτής της προσπάθειας, και προκειμένου να έχει «φωνή» στον τουρκικό Τύπο, η Ελληνική Αποστολή κινήθηκε προς τον προσεταιρισμό της *Köylü*. Η εφημερίδα αυτή, η οποία όπως αναφέρεται σε υπηρεσιακά έγγραφα

Ο βουλευτής Ηρακλείου Κρήτης Μιχαήλ Μακράκης αποβιβάστηκε στη Σμύρνη με την παραδοσιακή κρητική ενδυμασία.

του Υπουργείου Εξωτερικών «επιχορηγείτο» από την Ελληνική Αποστολή, εξυπηρέτησε τα ελληνικά συμφέροντα μέχρι το 1922. Πέρα από αυτήν, ως «επιχορηγούμενη» από την Ελληνική Αποστολή εμφανιζόταν και η γαλλόφωνη *Liberté*, ενώ οι *Réforme, Independent* και *Levant* θεωρούνταν ότι διατηρούσαν ευμενή στάση για την Ελλάδα. Πέρα από την «επιχορήγηση» εντύπων, η Αποστολή Μαυρουδής, μέσω συνεργαζόμενων Ελλήνων δημοσιογράφων, προπαγάνδιζε σε εφημερίδες των κοινοτήτων της πόλης (κυρίως των Λεβαντίνων) την ελληνική συμβολή στη συμμαχική νίκη. Για παράδειγμα, ο Ροδάς δημοσίευσε στη *Levant* σειρά άρθρων υπό τον τίτλο «Η συμβολή της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό Πόλεμο», ενώ στο πλαίσιο καλλιέργειας καλών σχέσεων με τους Τούρκους δημοσιεύθηκαν σε τουρκικές εφημερίδες, μεταξύ άλλων, τα άρθρα «Έλληνες και Τούρκοι» του Ροδά και «Μια νέα ζωή χωρίς μίσση» του Μισαηλίδη. Εντούτοις, ο Μαυρουδής ομολογούσε ότι «ούτε εκ της διά του Τύπου ούτε εκ της άλλης μέχρι τούδε ενεργείας ημών έχομεν

αρκούντως ικανοποιητικά αποτελέσματα. Και των Τούρκων ο φανατισμός παραμένει αμείωτος και των Λεβαντίνων η δυσμένεια καταφανής». Γι' αυτή την κατάσταση ως κυριότερη αιτία θεωρούνταν «οι ποικιλώνυμοι πολιτικοί και μη σύλλογοι και σωματεία, οργανούμενα μεθοδικώτατα υπό των Ιταλών, αναλαμβάνοντων να συμπληρώσωσι το ανθελληνικόν έργον της απαίσιαις μνήμης Γερμανών αξιωματικών». Για να αντιμετωπιστεί μάλιστα αυτή η κατάσταση, ιδίως στη μικρασιατική ενδοχώρα, όπου υπερτερούσε σαφώς το τουρκικό στοιχείο, σημειωνόταν ότι έπρεπε να ανατεθεί «εις κατάλληλα πρόσωπα [...] το έργο της προπαγάνδας ημών ουχί ως παρέργου, αλλ' ως κυρίου έργου αυτών». Τέτοια πρόσωπα αναφερόταν ότι είχαν σταλεί ήδη από τις αρχές Απριλίου 1919 στις περιφέρειες Αϊδινίου, Εφέσου, Σωκίων, Μυλάσσων, Μούγλων, Μαινεμένης, Μαγνησίας, Αξαρίου, Σώματος, Κασαμπά, Σαλιχλί, Φιλαδέλφειας, Ντενιζλί, ακόμη και στην Αττάλεια.⁶

Μία ακόμη δραστηριότητα της αποστολής ήταν οι μυστικές συνεννοήσεις

Όρθιοι από αριστερά: Κώστας Μισαηλίδης, Ζωή Ν. Λάσκαρη, Παντελής Καψής (αρχισυντάκτης της *Αρμονίας*), Μιλτιάδης Απέργης (γιατρός). Καθιστοί ο διευθυντής της ύπατης αρμοστείας, Μιχαήλ Ροδάς, και ο διευθυντής του *Κόσμου*, Νέστωρ Λάσκαρης. ΚΑΤΩ: Ο μουτσεφίρης (γενικός διοικητής) Μαγνησίας, Χουσνί μπέης.

που πραγματοποιήθηκαν με Τούρκους αξιωματούχους σε περιοχές πέριξ της Σμύρνης ώστε να προλειανθεί το έδαφος για την ειρηνική επέκταση του ελληνικού στρατού ήδη πριν από την αποβίβασή του στην Ιωνία. Η μοναδική γνωστή περίπτωση τέτοιων συνομιλιών είναι αυτές που πραγματοποίησε ο Μισαηλίδης. Σύμφωνα με αυτόν, στις 16/29 Απριλίου 1919 ο Μαυρουδής τον ενημέρωσε ότι ήταν πλέον πολύ πιθανό το ενδεχόμενο να λάβει η Ελλάδα από τους συμμάχους την εντολή για κατάληψη της Σμύρνης και της ενδοχώρας της. Ο πλοίαρχος ωστόσο ανησυχούσε ότι οι Ιταλοί ενδεχομένως θα συνδαύλιζαν το ανθελληνικό αίσθημα των Τούρκων ώστε να προκληθούν γεγονότα με δυσάρεστο αντίκτυπο για την Ελλάδα. Για την αποτροπή μιας τέτοιας εξέλιξης καλύτερη λύση θεωρήθηκε ο χρηματισμός των Τούρκων αξιωματούχων.

Ο Μισαηλίδης επιλέχθηκε από τον Μαυρουδή για τη «γραμμή Μαγνησίας», ενώ παρόμοια δραστηριότητα αναπτύχθηκε και σε άλλες περιοχές γύρω από τη Σμύρνη. Η αποστολή που ανατέθηκε στον δημοσιογράφο ήταν η «εξαγορά» των καϊμακάμηδων Μαινεμένης και Κασαμπά, καθώς και του μουτσεφίρη Μαγνησίας. Στις 17/30 Απριλίου 1919 ο Μισαηλίδης μετέβη στη Μαινεμένη, όπου συναντήθηκε με τον καϊμακάμη και τον έπεισε να μην εναντιωθεί σε ενδεχόμενη ελληνική παρουσία στην περιοχή. Το αντάλλαγμα δεν ήταν οικονομικό, αλλά η υπόσχεση για τη διατήρησή του στη διοικητική του θέση με το νέο καθεστώς. Στη συνέχεια (18 Απριλίου/1 Μαΐου) πήγε στη Μαγνησία, όπου μουτσεφίρης ήταν ο προσωπικός φίλος του Μισαηλίδη Χουσεΐν Χουσνί μπέης, πρώην γενικός εισαγγελέας με κρητική καταγωγή. Όπως στη Μαινεμένη, έτσι και στη Μαγνησία, ο Οθωμανός αξιωμα-

τούχος αποδέχθηκε την πρόταση του διαμεσολαβητή, με αντάλλαγμα τη διατήρηση της θέσης του. Αντίθετα, ο καϊμακάμης Κασαμπά κράτησε ασαφή στάση. Αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών ήταν η ειρηνική κατάληψη της Μαινεμένης και της Μαγνησίας στις 9/22 και 12/25 Μαΐου αντίστοιχα. Οι επιτόπου ανεπίσημες συνομιλίες για παράδοσή τους πραγματοποιήθηκαν από τον ίδιο τον δημοσιογράφο, ο οποίος προπορευόταν του ελληνικού στρατού, ενώ οι Τούρκοι αξιωματούχοι παρέμειναν στις θέσεις τους, όπως είχε συμφωνηθεί.

Από το κάδρο της ελληνικής παρουσίας στη Σμύρνη την περίοδο της αναγκωής δεν πρέπει να παραλειφθούν οι υγειονομικές υπηρεσίες που αναπτύχθηκαν στην πόλη. Συγκεκριμένα, κλιμάκιο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού υπό τον αρχίατρο Βασίλειο Τσουνούκα έφτασε στη Σμύρνη στις 6/19 Ιανουαρίου 1919 και αποστολή του Πατριωτικού Ιδρύματος Περιθάψεως υπό τον Περικλή Μαζαράκη, διευθυντή του Υπουργείου Εσωτερικών, στις 1/14 Απριλίου 1919. Αμφότερες οι αποστολές δεν περιέθαλπαν μόνο Έλληνες, αλλά και Τούρκους, Αρμένιους, Εβραίους και Λεβαντίνους, καλλιεργώντας και με αυτό τον τρόπο μία θετική για την Ελλάδα εικόνα στις υπόλοιπες κοινότητες της πόλης.

Συγκεφαλαιωτικά, η Ελληνική Αποστολή, από τα όσα διαθέσιμα στοιχεία έχουμε γι' αυτή σήμερα, μολονότι δεν έφερε εις πέρας όλους τους στόχους της, προετοίμασε την ελληνική επέκταση στη Σμύρνη με τις επιτόπιες δραστηριότητές της τόσο στον τομέα της προπαγάνδας όσο και στην ενίσχυση της διπλωματικής φαρέτρας του Βενιζέλου μέσω των πληροφοριών που έστειλε στο Παρίσι. Το τέλος μάλιστα της λειτουργίας της

Ο διευθυντής των εφημερίδων *Anadolu* και *Duygu* και μετέπειτα βουλευτής της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, Χαϊδάρ Ρουσί. ΚΑΤΩ: Ο Χουσεΐν Χουσιμί μπέης, πρώην γενικός εισαγγελέας, με κρητική καταγωγή, ήταν προσωπικός φίλος του Μισαηλίδη.

σήμανε την έναρξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας το πρωινό της 2ας/15ης Μαΐου 1919, όταν αποβιβάζονταν στη Σμύρνη τα πρώτα τμήματα του ελληνικού στρατού. Μέσα από τη μελέτη της αναδύονται ιστοριογραφικά παραγκωτισμένες όψεις της μικρασιατικής εμπλοκής σε πολλά επίπεδα. Η Αποστολή Μαυρουδή αναδεικνύει ταυτόχρονα τόσο την αριστοτεχνική οργάνωση της ελληνικής διπλωματίας το 1919, ενόψει της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, όσο και την «από τα κάτω» δράση πολυάριθμων, άγνωστων εν γένει σήμερα, προσώπων, τα οποία συνέδραμαν ποικιλοτρόπως την ελληνική επέκταση στη Μικρά Ασία.

Σημείωση: Οι ημερομηνίες που αφορούν τις εξελίξεις στη δυτική Ευρώπη ακολουθούν το γρηγοριανό (νέο) ημερολόγιο, ενώ αυτές στην Ελλάδα και στη Μικρά Ασία και τα δύο ημερολόγια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών (ΥΔΙΑ), Βενιζέλος προς Υπουργείο Εξωτερικών, Παρίσι, 6 Δεκεμβρίου 1918.
- 2 ΥΔΙΑ, Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, Σμύρνη, 11 Απριλίου 1919.
- 3 ΥΔΙΑ, Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, Σμύρνη, 11 Απριλίου 1919.
- 4 ΥΔΙΑ, Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, Σμύρνη, 11 Απριλίου 1919.
- 5 ΥΔΙΑ, Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, Σμύρνη, 11 Απριλίου 1919.
- 6 ΥΔΙΑ, Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, Σμύρνη, 11 Απριλίου 1919.

ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΟ

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών (ΥΔΙΑ), Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1919, Α/3/VI (5).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παντελής Ι. Καψής, *Πως επήγαμε στη Σμύρνη και πώς εφύγαμε*, τόμ Α', Έκδοσις «Εφημερίδος των Αθηνών», Αθήνα, 1934.

Αλέξανδρος Μακρής, «Κώστας Μισαηλίδης (1883-1955). Η ζωή ενός ανταποκριτή της Μικρασιατικής Εκστρατείας», *Η Μικρασιατική Εκστρατεία του Κώστα Μισαηλίδη. Οι ανταποκρίσεις του από το Μέτωπο (1919-1922)*, επιμ Ειρήνη Σαρίογλου, ΙΔΙΣΜΕ-Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΑ, Αθήνα, 2019, σσ. 31-88.

Κώστας Μισαηλίδης, *Ανακωχή*, δημοσίευτο βιβλίο.

Κώστας Μισαηλίδης, «Μικρασιατική Εκστρατεία», *Εθνικός Κήρυξ*, 7 Μαΐου-27 Δεκεμβρίου 1950.

Κωνσταντίνος Ξ. Νίδερ, «Η Εκστρατεία στην Μικρά Ασία. Περίοδος Α' (1919-1920)», περιοδικό *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, Β/2 (11 Μαρτίου 1928), σ. 19-24.

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Τα μυστήρια της Αιγίδος. Το μικρασιατικό ζήτημα στην ελληνική πολιτική (1891-1922)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2016.

Σωτήρης Ριζάς, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2015.

Μιχαήλ Λ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, Τυπ. Κλεισούνη, Αθήνα, 1950.

Υπουργείον Περιθάλψεως, *Το έργον των Αποστολών του Υπουργείου Περιθάλψεως. Πόντος. Κωνσταντινούπολις. Σμύρνη. Μακεδονία*, Εκ του Τυπογραφείου Κων. Θεοδορόπουλου, Εν Αθήναις, 1920.

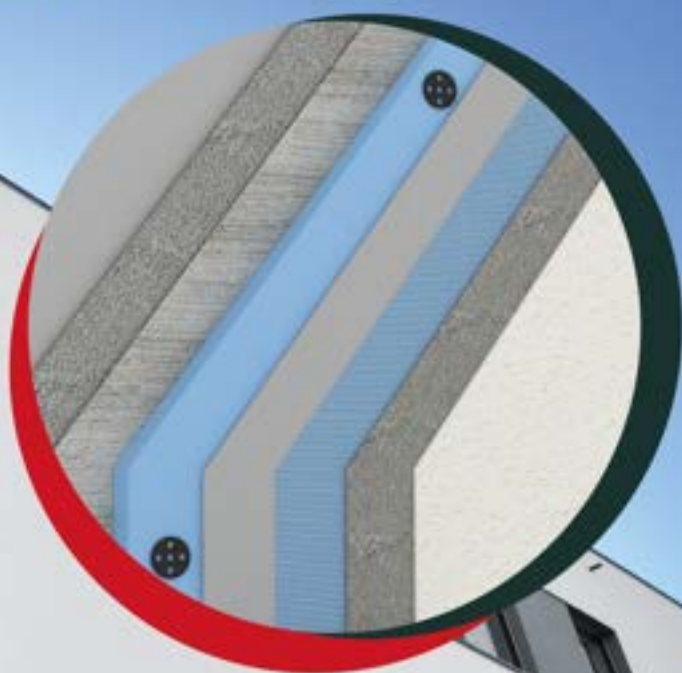
Michael Llewellyn Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2009.

Victoria Solomonidis, «Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin, 1919-1922», δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, University of London, Λονδίνο, 1984.

Ο Αλέξανδρος Μακρής είναι διδάκτωρ Ιστορίας.

Εξοικονομήστε χρήματα
χειμώνα – καλοκαίρι και
αναβαθμίστε ενεργειακά
την κατοικία σας!

Άμεση παράδοση
σε όλη την Ελλάδα

baumarket.gr

Το επίσημο eshop της Μαθιός Πυρίμαχα

210 55 80 120-1

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΛΙΚΙΟΠΟΥΛΟΣ ΜΑΝΤΖΑΡΟΣ (1795-1872)

150 χρόνια από την εκδημία του

ΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΑΡΤΙΝΗ

Η σχεδόν αδιάκοπη από τον 12ο αιώνα και έπειτα σύνδεση των Επτανήσων με τη Δύση είχε έντονο αντίκτυπο τόσο από κοινωνικής, όσο και από πολιτιστικής πλευράς.

Στο πλαίσιο αυτό πολλοί ήταν οι Επτανήσιοι που φοίτησαν σε φημισμένες ακαδημίες και λοιπά εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιδίως του ιταλόφωνου χώρου, μεταξύ άλλων και στον τομέα της μουσικής. Οι περισσότεροι από αυτούς

Η χειρόγραφη παρτιτούρα για τετράφωνη ανδρική χορωδία και πιάνο (β' μελοποίηση) του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν*, η οποία φυλάσσεται στο δημαρχείο της Κέρκυρας.

επέστρεψαν στην πατρίδα τους μεταλαμπαδεύοντας τις γνώσεις και την εμπειρία τους και σε άλλους.

Η χαρακτηριστικότερη τέτοια περίπτωση υπήρξε αναμφίβολα ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος.

Η οικογένεια και η κοινωνική θέση του Μάντζαρου

Ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος γεννήθηκε στην Κέρκυρα, στις 26 Οκτωβρίου 1795 (π.ημ.).

Ήταν γόνος εύπορης οικογένειας. Ο πατέρας του, Ιάκωβος, υπήρξε έγκριτος νομικός, με αριστοκρατική καταγωγή και σημαντική κτηματική περιουσία. Ήταν επιφανές μέλος της επανασιακής κοινωνίας—κάτι που δεν άλλαξε ούτε εν μέσω των διοικητικών και πολιτικών συγκυριών στα Επτάνησα στα τέλη του 18ου-αρχές 19ου αιώνα— και κατείχε τον τίτλο του ιππότη, έναν τίτλο που κληρονόμησε και ο γιος του. Αριστοκρατικής καταγωγής ήταν και η μητέρα του Μάντζαρου, Ρεγγίνα Τουρίνη, η οποία ασχολούνταν με τη μουσική και την ποίηση.

Επίσης αριστοκρατικής καταγωγής (έχοντας και τον τίτλο της κόμισσας) ήταν και η Μαριάνα Μερκαντάντε Ιουστινιάνη, την οποία ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος παντρεύτηκε το 1813 και απέκτησε μαζί της έξι παιδιά. Η Μαριάνα ήταν η μοναχοκόρη του αρχιδούκα Αντώνιου Μερκαντάντε Ιουστινιάνη, της οικογένειας των Κομνηνών Ιουστινιανών.

Γενικότερα, ο κοινωνικός περίγυρος της οικογένειας Χαλικιόπουλου- Μάντζαρου περιλάμβανε από ανώτατους εκκλησιαστικούς παράγοντες (άλλωστε ο θείος του Νικόλαου, από την πλευρά του

πατέρα του, κατείχε θέση επισκόπου) και Άγγλους αρμοστές μέχρι καθηγητές της Ιονίου Ακαδημίας και ανθρώπους των τεχνών.

Όλα αυτά συντέλεσαν ώστε ο Νικόλαος να καταστεί σύντομα αναγνωρισμένος στην κερκυραϊκή αστική τάξη, αλλά

Η επιστολή του Μάντζαρου που συνόδευε την αποστολή του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* στον βασιλιά Όθωνα και η σχετική απάντησή του τελευταίου.

Πορτρέτο του Νικόλαου Χαλικιόπουλου Μάντζαρου φιλοτεχνημένο από τον Σπυρίδωνα Προσαλέντη λίγο μετά τον θάνατο του συνθέτη. ΔΕΞΙΑ: Η σχέση του Μάντζαρου με τον Διονύσιο Σολωμό υπήρξε βαθιά και πολυεπίπεδη.

και να δημιουργήσει αργότερα το δικό του «καλλιτεχνικό σαλόνι», όπου συγκεντρώνονταν και αντάλλασαν απόψεις σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, κατά τα πρότυπα των ευρωπαϊκών μεγαλοαστικών «σαλονιών» του 19ου αιώνα.

Απ' ό,τι μπορούμε να συμπεράνουμε από τις διάφορες πηγές, εκτός από τη μουσική τον Μάντζαρο ενδιέφεραν επίσης η ιστορία, η φιλολογία και η φιλοσοφία, ενώ τόσο ο ίδιος όσο και ο πατέρας του παρακολουθούσαν συχνά τις παραστάσεις στο θέατρο Σαν Τζάκομο.

Εκτός όμως από την αριστοκρατική καταγωγή και τον «υψηλό» κοινωνικό κύκλο, αξιοσημείωτες ήταν και οι θέσεις δημοσίου λειτουργού που κατείχε ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος. Συ-

γκεκριμένα, από το 1818 έως το 1832 διετέλεσε γραμματέας του γενικού εισαγγελέα Ιονίων Νήσων και από το 1834 έως το 1847 γραμματέας του προέδρου της Ιονίου Βουλής.

Η μουσική σταδιοδρομία του Μάντζαρου

Το ενδιαφέρον του Νικόλαου Χαλικιόπουλου-Μάντζαρου για τη μουσική φάνηκε από πολύ νωρίς. Έτσι, ξεκίνησε μαθήματα από την ηλικία των 8 ετών. Απ' όσα είναι γνωστά μέχρι σήμερα, πρώτοι του δάσκαλοι υπήρξαν οι αδελφοί Τζιρόλαμο και Στέφανο Πογιάγο, στο βιολί και στο κλειδοκύμβαλο αντίστοιχα. Στη συνέχεια έλαβε θεωρητικά μαθήματα μουσικής από τον Στέφανο Μορέτι, μέχρι το 1810. Σημαντικότερος δάσκαλός του όμως φαίνεται πως ήταν ένας, επίσης

Ιταλός, ονόματι Μπαρμπάτι. Γι' αυτόν ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά πέρα από το ότι κατείχε τον τίτλο του ιππότη και, πιθανότατα, καταγόταν από τη Νάπολη. Δίδαξε τον Μάντζαρο ανώτερα θεωρητικά, σύνθεση και ενορχήστρωση κατά την περίοδο 1810-1813.

Κάπου εκεί άρχισε και η συνθετική παραγωγή του Μάντζαρου, με τις πρώτες νεανικές του δημιουργίες να αφορούν κυρίως έργα φωνητικής μουσικής, ως επί το πλείστον προοριζόμενα να παιχτούν στο θέατρο Σαν Τζάκομο. Ανάμεσα σε άλλα, ξεχωρίζει η μονόπρακτη κωμική όπερα *Don Crepuscolo* (1815), που αποτελεί και την παλαιότερη σωζόμενη όπερα Έλληνα συνθέτη. Τα υπόλοιπα έργα της περιόδου αυτής περιλαμβάνουν αυτόνομες άριες, ντουέτα, αλλά και τέσσερις καντάτες. Σε όλα αυτά τα έργα είναι εμφανείς οι ιταλικές επιρροές (της επιλογής της ιταλικής γλώσσας για τα κείμενα συμπεριλαμβανομένης), προερχόμενες προφανώς τόσο από τους δασκάλους του Μάντζαρου, όσο και από τη γενικότερη επικράτηση του ιταλικού μουσικού ιδιώματος σε ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου, ήδη από τον προηγούμενο αιώνα τουλάχιστον.

Σημαντικές γνωριμίες

Πέραν των ιταλικής καταγωγής δασκάλων που είχε στην Κέρκυρα, ο Μάντζαρος ήρθε σε αμεσότερη επαφή με τα μουσικά τεκταινόμενα στον ιταλόφωνο χώρο χάρη σε τέσσερα ταξίδια που πραγματοποίησε την περίοδο 1819-1825 σε σημαντικά αστικά (και μουσικά) κέντρα της χερσονήσου των Απεννίνων, όπως η Νάπολη, η Τερζέστη, το Μιλάνο, η Βενετία και η Μπολόνια. Ήταν η εποχή που εκεί είχε αρχίσει να ανατέλλει το άστρο συνθετών όπως ο Ροσίνι, ο Μεκκάντε και ο Ντονιτσέτι. Στα ταξίδια του αυτά ο Μάντζαρος συνδέθηκε με σημαίνουσες

προσωπικότητες, όπως ο συνθέτης Τζιοβάνι Πατσίνι (1796-1867).

Η επιδραστικότερη όμως διασύνδεσή του ήταν αναμφίβολα εκείνη με τον φημισμένο μουσικοδιδάσκαλο και συνθέτη Νικολό Αντόνιο Τσινγκαρέλι (1752-1837), με τον οποίο φαίνεται πως είχε γνωριστεί ήδη από την Κέρκυρα, έχοντας επιλέξει να τελειοποιήσει τις μουσικές του γνώσεις πλάι του. Ο Τσινγκαρέλι αναγνώρισε από την πρώτη στιγμή την υψηλή μουσική κατάρτιση και το γενικότερο επίπεδο του Μάντζαρου, για τον οποίο εξέφραζε συχνά ιδιαιτέρως κολακευτικά σχόλια. Από την πλευρά του, ο Κερκυραίος μουσουργός φαίνεται ότι επηρεάστηκε καθοριστικά από τον Τσινγκαρέλι ως προς τη διαμόρφωση του δικού του συνθετικού στυλ. Εξάλλου σε εκείνον αφιερώνει και τις *Δώδεκα Φούγκες για 4 ή 5 φωνές*, που εκδόθηκαν το 1826 στην Νάπολη και αποτέλεσαν το πρώτο έργο Έλληνα συνθέτη σε μορφή φούγκας.

Με αυτές τις προσλαμβάνουσες, δεν είναι τυχαίο ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1820 (ιδίως από το 1826) έως και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1830 θεωρείται ότι ο Μάντζαρος πέρασε σε μία νέα περίοδο δημιουργίας, με κύριο χαρακτηριστικό την αμφιταλάντευση ανάμεσα σε στοιχεία που συναντώνται και σε παλαιότερα έργα του αλλά και σε νέα στοιχεία που σταδιακά υιοθέτησε. Τα έργα της περιόδου αυτής περιλαμβάνουν φωνητική μουσική με συνοδεία πιάνου ή ορχήστρας, πιανιστικά έργα, καθώς και έργα θρησκευτικής μουσικής.

Η επόμενη καθοριστική στιγμή για τον Μάντζαρο, τόσο ως προσωπικότητα, όσο και ως συνθέτη, ήταν αναμφίβολα η γνωριμία του με τον μεγάλο Ζακύνθιο ποιητή Διονύσιο Σολωμό (1798-1857), ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα το

Το σπίτι όπου γεννήθηκε, έζησε και πέθανε ο Μάντζαρος, στην Παλιά Πόλη της Κέρκυρας.

1828. Πολύ σύντομα μεταξύ των δύο ανδρών αναπτύχθηκε στενή φιλία και συνεργασία.

Στο σημείο αυτό αξίζει να ανοίξουμε μία παρένθεση για να αναφερθούμε ιδιαίτερος στο εμβληματικότερο –αλλά όχι και μοναδικό– δείγμα της συνεργασίας Μάντζαρου και Σολωμού που ήταν, φυσικά, η μελοποίηση από τον πρώτο του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* (1823) του δεύτερου. Για την ακρίβεια, ο Μάντζαρος προχώρησε σταδιακά σε πολλές (και πολύ διαφορετικές μεταξύ τους) μελοποιήσεις του έργου, καταπιανόμενος με αυτό ήδη από το 1828 και για μεγάλο διάστημα της ζωής του. Το 1844 μία αντιστικτική εκδοχή του *Ύμνου* υποβλήθηκε από τον Μάντζαρο στον βασιλιά Όθωνα, ο οποίος τίμησε τον συνθέτη με τον Αργυρό Σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος (1845) και τον ποιητή με τον Χρυσό Σταυρό του ίδιου Τάγματος

(1849), χωρίς ωστόσο το έργο να υιοθετηθεί ως επίσημος ύμνος του ελληνικού κράτους, το οποίο μετρούσε τότε λίγα χρόνια ζωής. Αυτό τελικά επετεύχθηκε έναν χρόνο μετά την ενσωμάτωση των Επτανήσων στην Ελλάδα, οπότε οι δύο πρώτες στροφές του ποιήματος, με τη μουσική της χρονολογικά πρώτης και στιλιστικά «απλής» μελοποίησης, καθιερώθηκαν ως ελληνικός *Εθνικός Ύμνος* με το βασιλικό διάταγμα του Γεωργίου Α΄ στις 28 Ιουνίου 1865 (π.ημ.). Ακολούθως στον Μάντζαρο απονεμήθηκε ο Χρυσός Σταυρός του Τάγματος του Σωτήρος.

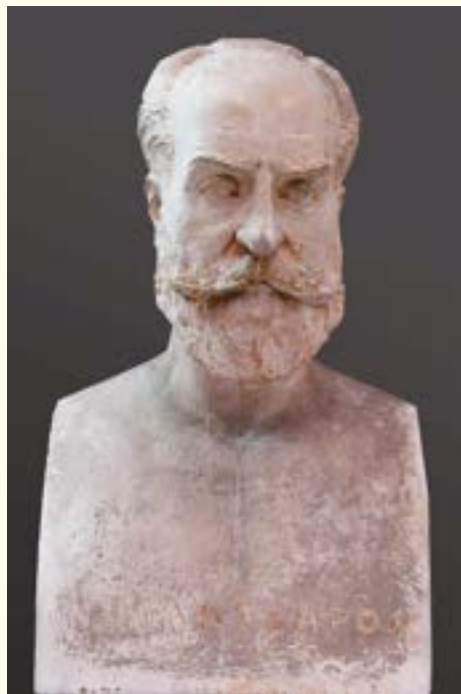
Η δημιουργική ωριμότητα

Η σχέση Μάντζαρου-Σολωμού υπήρξε πολυσήμαντη και σίγουρα εκτεινόταν σε πολύ ευρύτερο πλαίσιο από τη μελοποίηση του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* και μόνο. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι το πέ-

ρασμα και των δύο στην περίοδο της δημιουργικής τους ωριμότητας είναι κοινό και τοποθετείται γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1830.

Γενικά, η συνθετική ωριμότητα του Μάντζαρου χαρακτηρίστηκε από την αντικατάσταση των μεγάλων ορχηστρικών συνόλων από το πιάνο, καθώς και από τη στροφή στην ελληνική γλώσσα όσον αφορά τα έργα φωνητικής μουσικής. Αξιοσημείωτο δείγμα της τελευταίας περίπτωσης είναι η σύνθεση της *Aria Greca* (1827), που αποτελεί το παλαιότερο γνωστό έργο στην ελληνική γλώσσα, όπως επίσης και η σύνθεση μίας –και μοναδικής– πλήρους *Ορθόδοξης Λειτουργίας* το 1834 (είχαν προηγηθεί οι *Λατινικές Λειτουργίες* του Μάντζαρου, οι οποίες όμως δεν διασώζονται), κίνηση επίσης πρωτοποριακή, που αργότερα τη μιμήθηκαν και άλλοι Έλληνες συνθέτες.

Αξιοσημείωτη περίπτωση έργων της ίδιας περίπου περιόδου είναι και η συλλογή των 18 πιανιστικών «συμφωνιών» του Μάντζαρου, όλες πιθανότατα γραμμένες από το 1832 και μετά (ορισμένες από αυτές εκδόθηκαν από ιταλικούς μουσικούς οίκους μετά τον θάνατο του συνθέτη). Κατά τα φαινόμενα, ο Μάντζαρος υπήρξε ο πρώτος Έλληνας μουσουργός που ασχολήθηκε (και) με αυτό το είδος. Αν και καθένα από τα εν λόγω έργα φέρει τον τίτλο *Sinfonia*, δεν θα πρέπει ειδολογικά και στιλιστικά να συγχέονται με τις πολύ μεγαλύτερες σε έκταση και μορφολογικά πολυπλοκότερες συμφωνίες που κυριάρχησαν στο ορχηστρικό ρεπερτόριο από την περίοδο του κλασικισμού και έπειτα. Ανήκουν σε μία κατηγορία σχετικά σύντομων αυτόνομων έργων εισαγωγικού χαρακτήρα, που διαδόθηκαν ιδίως στον ιταλόφωνο χώρο υπό τον όρο *sinfonia*, ταιριάζοντας περισσότερο με αυτό που ο Αλεσάντρο Σκαρλάτι (1660-1725) περιέγραφε παλιό-

Μαρμάρινη προτομή του Μάντζαρου φιλοτεχνημένη το 1934 από τον γλύπτη Μιχάλη Τόμπρο. Βρίσκεται έξω από το σημερινό Δημοτικό Θέατρο της Κέρκυρας.

τερα ως «ιταλική ουβερτούρα». Κάθε τέτοια *sinfonia* αποτελείται κατά κανόνα από ένα ενιαίο μέρος (εν αντιθέσει με τα συνήθως τρία ή τέσσερα διακριτά των «κλασικών» συμφωνιών), στο οποίο και εξελίσσεται ολόκληρο το μοτιβικό υλικό, ακόμη και όταν οι επιμέρους μουσικές ενότητες ποικίλλουν ως προς την υφή και τον χαρακτήρα. Ορισμένα από τα μαντζαρικά έργα του είδους φέρουν συνοδευτικούς τίτλους οι οποίοι είτε έχουν προγραμματικό χαρακτήρα (παραδείγματος χάρη, *Sinfonia no 4, La Tempesta e la Caccia*), είτε υπογραμμίζουν τα υφολογικά και στιλιστικά χαρακτηριστικά του έργου, όπως *Sinfonia di genere Orientale* και *Grande Sinfonia Militare*. Ειδικά στην περίπτωση της τελευταίας, ο τίτλος καταδεικνύει και την άμεση προέλευσή της από μία προγενέ-

στερη ομότιτλη –αλλά με ορισμένες θεματικές διαφοροποιήσεις– μαντζαρκή σίνφονια (που εκδόθηκε στο Μιλάνο το 1823), την οποία ο συνθέτης αφιέρωνε στη Διαμαντίνα Παλατιανού, σύζυγο του Άγγλου ύπατου αρμοστή στην Κέρκυρα, σερ Φρέντερικ Άνταμ, και θεία του συνθέτη και μαθητή του Μάντζαρου Λεωνίδα Αλβάνια (1823-1881).

Οι τελευταίες δεκαετίες

Το 1835 ο Μάντζαρος αποφάσισε να μείνει οριστικά στην Κέρκυρα, αρνούμενος την πρόταση για τη θέση του καλλιτεχνικού διευθυντή του Ωδείου της Νάπολης, καίτοι η οικογένειά του αντιμετώπιζε πλέον σημαντικές οικονομικές δυσχέρειες. Παρ' όλα αυτά, συνέχισε να παραδίδει μαθήματα μουσικής δωρεάν και να θεωρεί τον εαυτό του dilettante (δηλαδή ερασιτέχνη) και όχι επαγγελματία μουσικό. Σε κάθε περίπτωση, το εκπαιδευτικό σύστημα που εφάρμοζε δεν μπορεί να κριθεί παρά ως αποτελεσματικότατο, κα-

θώς οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της επανησιακής μουσικής κατά τις αμέσως επόμενες γενιές υπήρξαν μαθητές του ή μαθητές μαθητών του. Εντελώς ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε τα ονόματα του Σπυρίδωνα Ξύνδα (1812-1896), του Παύλου Καρρέρ (1829-1896), του Δομένικου Παδοβά (1817-1892), των αδελφών Λιμπεράλη (Αντώνιος, 1814-1842, και Ιωσήφ, 1820-1899), και άλλων. Είναι γνωστό εξάλλου το όραμα του Μάντζαρου για τη δημιουργία των απαραίτητων μουσικο-εκπαιδευτικών δομών κατά τα σύγχρονα ευρωπαϊκά πρότυπα και στην Κέρκυρα. Απαρχή της υλοποίησης του οράματος αυτού ήταν η ίδρυση της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας (ΦΕΚ) το 1840, της οποίας ο Μάντζαρος ανακηρύχθηκε ισόβιος επίτιμος πρόεδρος και καλλιτεχνικός διευθυντής.

Τις επόμενες δεκαετίες, παράλληλα με τη διδασκαλία και την ενασχόλησή του με τα της ΦΕΚ, ο Μάντζαρος συνέχισε το συνθετικό έργο του με μελοποι-

Το Μουσικό Σώμα της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας έξω από το κτίριό της. Ο Μάντζαρος αναγορεύτηκε ισόβιος πρόεδρος του σωματείου αυτού, η ίδρυση του οποίου αποτέλεσε ουσιαστικά την υλοποίηση του οράματός του για δυτικών προτύπων μουσική εκπαίδευση στην Κέρκυρα.

Ο Νικολό Αντόνιο Τσινγκαρέλι (1752-1837), ο οποίος άσκησε σημαντική επιρροή στον Μάντζαρο. ΔΕΞΙΑ: Ο συνθέτης Τζιοβάνι Πατσίνι (1796-1867).

ήσεις ποιημάτων του Σολωμού, έργα για πιάνο, θρησκευτική μουσική, καθώς και έργα δημοφιλή στα σαλόνια της εποχής, όπως πόλκες και μαζούρκες. Την ίδια περίοδο καταγράφηκαν και μερικές ακόμη συνθετικές πρωτιές, όπως τα πρώτα έργα Έλληνα συνθέτη για κουαρτέτο εγχόρδων (τα περίφημα *Partimenti*, που χρονολογούνται γύρω στο 1850). Αξιοσημείωτη ήταν επίσης η συστηματική ενασχόληση του μουσουργού με ζητήματα αισθητικής της μουσικής, η οποία καταδεικνύει για άλλη μία φορά το πολύπλευρο της προσέγγισής του στην τέχνη του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η συγγραφή του *Rapporto* (1851) για λογαριασμό του Γάλλου λόγιου και φιλότεχνου Ζουλς Λαρντέν (1787-1870;), στο οποίο ο Μάντζαρος καταγράφει τη συνολική του άποψη για τα μουσικά τεκταινόμενα της εποχής, τόσο από αισθητικής, όσο και από αναλυτικής πλευράς. Το εν λόγω σύγγραμμα τυπώθηκε με έξοδα της ΦΕΚ και σύντομα διαδόθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Καθώς το όνομα του Μάντζαρου ήταν

πλέον γνωστό και αναγνωρισμένο όχι μόνο στα Επτάνησα, στον ελληνικό και στον ιταλικό χώρο, αλλά και σε σημαντικό μέρος των ευρωπαϊκών μουσικών κύκλων, το 1855 η Ιόνιος Βουλή του απέδωσε τιμητική σύνταξη για την προσφορά του στην τέχνη. Αυτή ήταν και η μοναδική οικονομική αμοιβή που έλαβε ποτέ για την ενασχόλησή του με τη μουσική.

Το 1870 ο μουσουργός έλαβε άλλη μία σημαντική τιμητική διάκριση, αυτή τη φορά από τον πάπα Πίο Θ': τον Σταυρό του Αγίου Σιλβέστρου για τις υπηρεσίες που επί σειρά ετών παρείχε αφιλοκεδώς ως οργανίστας στον Καθολικό Καθεδρικό Ναό της Κέρκυρας.

Συνοψίζοντας τη συνθετική πορεία του Μάντζαρου, μπορούμε να τη χωρίσουμε σε τρεις περιόδους: (α) την πρώιμη, στην οποία ανήκουν τα νεανικά έργα του έως και το 1819, (β) την ενδιάμεση, στην οποία οι προσλαμβάνουσες από τα ταξίδια του στην Ιταλία και οι επιρροές από τη γνωριμία του με τον Τσινγκαρέλι και τον Σολω-

Το πιάνο του Μάντζαρου, το οποίο σήμερα εκτίθεται στο Μουσείο Μουσικής Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος της Φιλαρμονικής Εταιρείας Κερκύρας.

μό αναδιαμορφώνουν σταδιακά το συνθετικό του στίλ, και (γ) την ύστερη και πιο «εσωτερική», από το 1835 και έπειτα, στην οποία ο συνθετικός χαρακτήρας του έχει πια οριστικά αποκρυσταλλωθεί και ωριμάσει.

Ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος έφυγε από τη ζωή στις 31 Μαρτίου 1872 (π.ημ.), βυθίζοντας στο πένθος την κερκυραϊκή κοινωνία. Άφησε όμως πίσω του ένα τεράστιο έργο, σίγουρα κατά πολύ ευρύτερο από τη «σύνθεση του *Εθνικού Ύμνου*», γεγονός για το οποίο τόσο μονοδιάστατα μνημονεύεται συνήθως σήμερα. Παρά τις ιταλικές επιρροές, διαμόρφωσε τελικά έναν δικό του συνθετικό χαρακτήρα, που σε συνδυασμό με τη σημαντικότητά σε όγκο και πρωτοτυπία (για τα καθ' ημάς δεδομένα) μουσική παραγωγή του, αλλά και τους αξιολογότετους συνθέτες που τον δια-

δέχτηκαν έχοντας υπάρξει μαθητές του, δικαίως θα μπορούσε να τον αναγορεύσει σε γενάρχη όχι μόνο της επανησιακής, αλλά και της νεοελληνικής μουσικής εν τω συνόλω.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κώστας Καρδάμης, *Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος*, εκδ. Fagotto, Αθήνα, 2015.

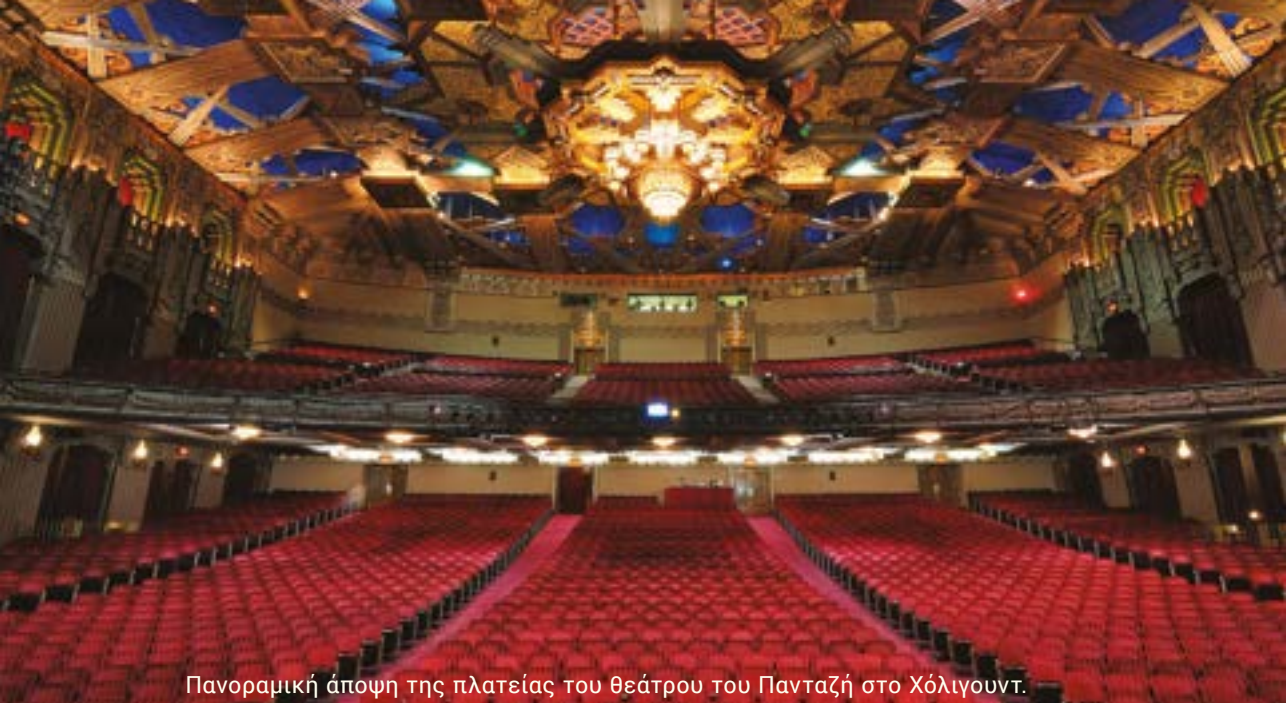
Του ιδίου, *Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος: «Ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα»*, Ε.Κ.Σ, Κέρκυρα, 2008.

Απόστολος Κώστιος, *Επτανησιακή Μουσική*, εκδ. Παπαρηγορίου-Νάκας, Αθήνα, 2019.

Ιωσήφ Μ. Μίνδλερ (επιμ.), *Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, IFB-VDS, Γερμανία, 2010.

Χάρης Ξανθουδάκης και Κώστας Καρδάμης (επιμ.), *Νικόλαος Χαλικιόπουλος Μάντζαρος: ερευνητική συμβολή στα 130 χρόνια από το θάνατο του συνθέτη*, Ι.Π.-Τ.Μ.Σ., Κέρκυρα, 2003.

Ο Γεράσιμος Μαρτίνης είναι μουσικολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Πανοραμική άποψη της πλατείας του θεάτρου του Πανταζή στο Χόλιγουντ.

ΤΟ «ΕΛΛΗΝΙΚΟ» ΧΟΛΙΓΟΥΝΤ Οι Έλληνες στον αμερικανικό κινηματογράφο στις αρχές του 20ού αιώνα

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Ελλάδα εισερχόταν σε μία ακόμη περίοδο οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, μετά τον Ατυχή πόλεμο του 1897. Μόνο την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα σχεδόν 170.000 νέοι εγκατέλειψαν τη χώρα (κυρίως από την περιφέρεια) προς αναζήτηση μίας καλύτερης ζωής στο εξωτερικό. Πολλοί απ' όσους κατέληξαν στις Ηνωμένες Πολιτείες ασχολήθηκαν με το «ποταπό» τότε, αλλά συνάμα εμπορικά αναπτυσσόμενο καλλιτεχνικό μέσο διασκέδασης, τον (βωβό) κινηματογράφο. Σταδιακά, και μέχρι την εποχή του Μεσοπολέμου, περίπου το 10%

των αμερικανικών κινηματοθεάτρων ανήκε σε Έλληνες επιχειρηματίες, ενώ κάποιοι από αυτούς συνδέθηκαν με μεγαθήρια της τέχνης και της πολιτικής, όπως οι Τσάρλι Τσάπλιν, Ροντόλφο Βαλεντίνο, Γουόλτ Ντίσνεϊ, Τζόζεφ Κένεντι, Μπέρναρντ Σο, Πάντσο Βίλα, Ρόναλντ Ρείγκαν, και άλλοι. Πολλοί Έλληνες του Χόλιγουντ εργάστηκαν με μεγάλη επιτυχία πίσω από τις κάμερες αλλά και μπροστά από αυτές, με συμμετοχές σε θρυλικές ταινίες, όπως ο *Πολίτης Κέιν* και η *Καζαμπλάνκα*.

Αλέξανδρος Πανταζής, ο αιθουσάρχης των Όσκαρ

Ο Αλέξανδρος Πανταζής γεννήθηκε στην Άνδρο γύρω στο 1867. Στην ηλικία των 9 ετών ακολούθησε τον πατέρα του στο Κάιρο και άρχισε να εργάζεται ως σερβιτόρος σε ένα καφενείο της ομογένειας. Εκεί άκουγε από τους πελάτες του ότι η Αμερική ήταν ο τόπος όπου ο καθένας μπορούσε να πραγματοποιήσει τα όνειρά του. Έτσι, μόλις βρήκε την ευκαιρία, ξεκίνησε για το μεγάλο ταξίδι. Αρχικά βρέθηκε στον Παναμά, ως εργάτης για τη διάνοιξη της ομώνυμης διώρυγας. Όμως η εταιρία που είχε αναλάβει το έργο πτώχευσε, οπότε ο έφηβος Πανταζής πήρε και πάλι τον δρόμο της φυγής. Επόμενος σταθμός του ήταν το Σαν Φρανσίσκο. Εκεί επανήλθε στον χώρο της εστίασης, ως σερβιτόρος και λαντζέρης σε εστιατόρια ομογενών, ενώ συμπλήρωνε το εισόδημά του ως μποξέρ σε αγώνες πυγμαχίας.

Στα τέλη του 19ου αιώνα πλήθος μεταναστών απ' όλο τον κόσμο κατέκλυσε τις βορειοδυτικές επαρχίες του Καναδά μετά τη δημοσιοποίηση της είδησης ότι εκεί είχαν βρεθεί πλούσια κοιτάσματα

χρυσού. Ο εικοσάχρονος πλέον Πανταζής ήταν μεταξύ αυτών των επίδοξων χρυσοθήρων. Πήγε στα χρυσορυχεία του Ντόσον και του Κλοντάικ, περιοχής στο Γιούκον του βορειοδυτικού Καναδά, αλλά σύντομα συνειδητοποίησε ότι η εργασία κάτω από την επιφάνεια της γης δεν του ταίριαζε. Έτσι, προτίμησε τα «υπέργεια» μπαρ, όπου ήρθε σε πρώτη επαφή με τον χώρο του θεάματος. Την εποχή εκείνη η μόδα της λαϊκής διασκέδασης ήταν η αμερικανική εκδοχή του γαλλικού βοντβίλ και το μπουρλέσκ (συνδυασμός παρωδίας, χορού, ταχυδακτυλουργικών κόλπων, ακροβατικών και στριπτίζ).

Τότε στο ίδιο μέρος βρέθηκε η νεαρή χορεύτρια Κάθλιν Ρόγκουελ, η οποία έμελλε να γίνει η μεγαλύτερη σταρ της εποχής της, με το προσωνύμιο Κλοντάικ Κέιτ). Η Κέιτ εργάστηκε στο ίδιο μπαρ με τον Πανταζή και είχε μία θυελλώδη ερωτική σχέση μαζί του. Εκείνος εκμεταλλεύτηκε τις περιστάσεις και με χρήματα κυρίως της Κέιτ απέκτησε τον πρώτο δικό του χώρο θεαμάτων. Ύστερα από 4 χρόνια η σχέση τους πέρασε κρίση και η επιχείρη-

Ο αιθουσάρχης Αλέξανδρος Πανταζής (1867-1936). ΔΕΞΙΑ: Ο μεγαλοεκδότης Ουίλιαμ Ράντολφ Χερστ, του οποίου τα μέσα δυσφήμισαν τον Πανταζή.

ση άρχισε να παραπαίει οικονομικά, οπότε ο Πανταζής εγκατέλειψε τον Καναδά με όσες οικονομίες είχε και εγκαταστάθηκε στο Σιάτλ των ΗΠΑ.

Στο μεταξύ μόδα του βοντβίλ, που είχε ταυτιστεί με την ελαφρών ηθών διασκέδαση, άρχισε να φθίνει. Τη θέση του άρχισε να καταλαμβάνει το έτερο θέαμα «χαμηλού επιπέδου», ο (βωβός) κινηματογράφος, που εν πολλοίς θεωρούνταν καλλιτεχνικό τέκνο του βοντβίλ. Οι πρώτοι επιχειρηματίες που ασχολήθηκαν με αυτού του είδους το θέαμα ήταν κυρίως οι κακόφημοι μετανάστες από τα Βαλκάνια και οι Εβραίοι. Πράγματι, το αναπτυσσόμενο Σιάτλ έγινε η γενέτειρα των επιχειρηματικών ονείρων του Πανταζή. Σε σύντομο χρονικό διάστημα ο Έλληνας, όπως τον αποκαλούσαν στο Σιάτλ, απέκτησε το πρώτο του κινηματοθέατρο, το Crystal Theatre. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1920 είχε στην κατοχή

του 30 θέατρα και διηύθυνε άλλα 42 στις Ηνωμένες Πολιτείες και στον Καναδά. Συνεργάστηκε με τον Σκωτσέζο αρχιτέκτονα Μάρκουσ Πριτέκα και μαζί ανήγειραν μικρά παλάτια, όπου ο απλός κόσμος μπορούσε να ζήσει την πολυτέλεια με χαμηλό κόστος. Οι φωτεινές επιγραφές με την επωνυμία Pantages φώτιζαν πλέον τις ξέφρενες νύχτες των Αμερικανών, έχοντας ταυτιστεί με τον νέο τρόπο διασκέδασης.

Ο Πανταζής ήταν εργασιομανής, επίμονος, αλλά και αμείλικτος. Συνήθιζε να υπογράφει πανάκριβα επαγγελματικά συμβόλαια με τους καλλιτέχνες, αλλά μεσούσης της σεζόν μείωνε κατά 25% τις αποδοχές τους, γνωρίζοντας ότι όποιος έφευγε πολύ δύσκολα θα έβρισκε πλέον εργασία. Επίσης, όταν δημοφιλείς μουσικοί προσλαμβάνονταν από τον ανταγωνιστή του, τον Τζον Κονσιντάνιν, ο Πανταζής έστελνε δικά του αυτοκίνητα

Η πρώτη κινηματογραφική αίθουσα του Πανταζή στο Σιάτλ το 1907. Σήμερα αποτελεί ένα από τα τοπία της πόλης.

στον σταθμό των τρένων για να παραλάβουν τις αποσκευές τους, οι οποίες, φυσικά, κατέληγαν σε δικά του καταλύματα, και στη συνέχεια εκβίαζε, επί παραδείγματι, τους μουσικούς ότι αν υπέγραφαν επαγγελματικό συμβόλαιο με άλλον θα κατέστρεφε τα πανάκριβα μουσικά τους όργανα.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1920 έγινε η μεγάλη ανατροπή στον χώρο του κινηματογράφου. Ο Λευκορώσος εφευρέτης Ντέιβιντ Σαρνόφ (1891-1971) επινόησε τον ομιλούντα κινηματογράφο και ίδρυσε την Εθνική Εταιρία Εκπομπών (NBC). Στη Δυτική Ακτή των Ηνωμένων Πολιτειών ο ισχυρότερος αιθουσάρχης ήταν ο Πανταζής, ο οποίος είχε συνάψει αποκλειστική συνεργασία με τον διανομέα της εταιρίας κινηματογραφικών παραγωγών Paramount Pictures, ενώ στην Ανατολική Ακτή την πρωτοκαθεδρία είχε η εταιρία ΚΑΟ (Keith Albee Orpheum). Τότε ο επιχειρηματίας και πολιτικός Τζό-

ζεφ Κένεντι (πατέρας του δολοφονημένου προέδρου Τζον Κένεντι) εξαγόρασε την ΚΑΟ έναντι 80.000.000 δολαρίων και έστρεψε το ενδιαφέρον του προς τα δυτικά, προτείνοντας στον Πανταζή την εξαγορά των αιθουσών του έναντι 14.000.000 δολαρίων. Ο Έλληνας όμως δεν δέχτηκε την προσφορά.

Το καλοκαίρι του 1929 ήταν καταστροφικό για τον Πανταζή. Τον Ιούνιο η σύζυγός του, Λόις Μέντενχολ, προκάλεσε τροχαίο δυστύχημα με νεκρούς και τραυματίες. Τότε για πρώτη φορά το όνομα του πανίσχυρου Έλληνα επιχειρηματία άρχισε να φιγουράρει για κακό λόγο στις εφημερίδες. Η δυσφήμιση, σε συνδυασμό με την οικονομική ύφεση του 1929, τα τεράστια έξοδα για τις αποζημιώσεις των θυμάτων του τροχαίου και τα δικαστικά έξοδα μείωσαν τη δυναμική της εταιρείας του Πανταζή. Έτσι, αναγκάστηκε να πουλήσει τις μισές σχεδόν κινηματογραφικές του αίθουσες

Η χορεύτρια Γιουνς Πριγκλ, που κατηγορήσε τον Πανταζή για βιασμό.

στον Κένεντι, έναντι 5.000.000 δολαρίων.

Λίγες μέρες αργότερα επήλθε το οριστικό πλήγμα. Στις 10 Αυγούστου ο Πανταζής κατηγορήθηκε για τον βιασμό της δεκαεπτάχρονης χορεύτριας Γιουνς Πριγκλ. Ήταν γνωστό στον χώρο του ότι ο Έλληνας είχε αδυναμία στις μικρούλες, οπότε η κατηγορία θεωρήθηκε αληθής από την κοινή γνώμη. Το χρονικό της δίκης που ακολούθησε κάλυψε η εφημερίδα *Los Angeles Examiner* του εκδότη Ουίλιαμ Ράντολφ Χερστ, εμβληματικού εκπροσώπου της «κίτρινης» δημοσιογραφίας. Λίβελλοι εκτοξεύονταν εναντίον του Πανταζή και συνεντεύξεις συγγενών, φίλων και γειτόνων της Πριγκλ φιγουράριζαν στα πρωτοσέλιδα των εντύπων. Αντίθετα, ο κατηγορούμενος δεν έδωσε καμία συνέντευξη.

Η καταστροφή για τον μεγιστάνα των κινηματοθεάτρων επήλθε πριν από την έκδοση της δικαστικής απόφασης. Δυσφημίστηκε σε όλες τις Ηνωμένες Πολιτείες και όλοι οι πελάτες του έπαψαν να συνεργάζονται μαζί του. Τελικά ο Παντα-

ζής κρίθηκε ένοχος και καταδικάστηκε σε 50 χρόνια φυλάκιση. Παρέμεινε 7 μήνες στη φυλακή, κατά τους οποίους υπέστη δύο καρδιακές προσβολές. Έτσι, του δόθηκε η δυνατότητα να πληρώσει εγγύηση ύψους 100.000 δολαρίων και να αφεθεί προσωρινά ελεύθερος, ενώ σότου εκδικαστεί η υπόθεσή του σε β' βαθμό. Η έφεση εκδικάστηκε το 1931, οπότε ήρθαν στο φως νέα στοιχεία και μαρτυρίες. Έτσι, ο Πανταζής αθώωθηκε, αφού η κατηγορός του έπεσε σε αντιφάσεις.

Ωστόσο, παρότι δικαστικά δικαιώθηκε, δεν δικαιώθηκε και ηθικά, οικονομικά και επαγγελματικά. Η είδηση της αθώωσής του πέρασε στα ψιλά γράμματα του Τύπου. Οι δύο τελευταίες αίθουσες που του είχαν απομείνει εξαγοράστηκαν έναντι πολύ χαμηλού αντιτίμου από τη Warner Brothers. Όσο για την «αγνή και αθώα» Πριγκλ, όπως είχε παρουσιαστεί από τον Χερστ, αποκάλυψε στο νεκροκρέβατό της το 1996 ότι είχε λάβει 10.000 δολάρια από τον Κένεντι. Αν και ο Πανταζής είχε εξουθενωθεί οικονομικά, τον Νοέμβριο του 1935 ανακοίνωσε στον Τύπο ότι ήταν έτοιμος για τη μεγάλη επιστροφή, αγοράζοντας δύο νέες αίθουσες. Αυτή τη φορά όμως τον πρόδωσε η καρδιά του. Στις 17 Φεβρουαρίου 1936 πέθανε στον ύπνο του. Η αξία της πρώην αυτοκρατορίας του είχε πλέον συρρικνωθεί μόλις στα 5.026 δολάρια.

Σύντομα ο Πανταζής πέρασε στη λήθη, παρά το γεγονός ότι στις θεατρικές σκηνές του εργάστηκαν κορυφαίες προσωπικότητες του χώρου του (όπως ο Τσάρλι Τσάπλιν, ο Γουόλτ Ντίσνεϊ, και άλλοι) και στο πολυτελές *Pantages Theatre* του Λος Άντζελες πραγματοποιούνταν επί μία δεκαετία οι λαμπρές τελετές της απονομής των βραβείων Όσκαρ (1949-1959).

Ο κυρίαρχος του αμερικανικού θεάματος στη Δυτική Ακτή των Ηνωμένων Πολιτειών Πανταζής ποτέ δεν έμαθε να γράφει και να διαβάζει στα αγγλικά. Ποτέ δεν επέστρεψε στην Ελλάδα και σε κανένα από τα τέσσερα παιδιά του δεν έδωσε ελληνικό όνομα. Ένα ακόμη παιχνίδι της μοίρας για εκείνον ήταν ότι η κόρη του, Κάρμεν, παντρεύτηκε τον Τζον Κονσιντάν Τζούνιор, γιο του ανταγωνιστή του στο Σιάτλ. Όσον για τον ισχυρό άνδρα της «κίτρινης» δημοσιογραφίας Χερστ, αυτός υπήρξε η έμπνευση για την παραγωγή της θρυλικής ταινίας *Πολίτης Κέιν*, που παρέμεινε η κορυφαία ταινία των κριτικών τουλάχιστον για μισό αιώνα.

Δημήτριος Μήτσουρας, ο πρώτος «βωβός» Έλληνας στο Χόλιγουντ

Η περίπτωση του Δημήτριου Μήτσουρα (ή Μήτσουρα) είναι αξιομνημόνευτη γιατί υπήρξε ο πλέον επιτυχημένος μετανά-

στης ηθοποιός του βωβού κινηματογράφου στις Ηνωμένες Πολιτείες. Γεννήθηκε στην Αθήνα (ή στον Πειραιά) το 1877 και ολοκλήρωσε τη φοίτησή του στο γυμνάσιο, πράγμα σπάνιο για την εποχή του, το οποίο υποδηλώνει ότι ανήκε σε αστική οικογένεια. Ακολούθως σπούδασε κλαρίνο στη φιλαρμονική ορχήστρα. Σε ηλικία 21 ετών ασχολήθηκε με το τραγούδι, εντασσόμενος στον νεότευκτο μελοδραματικό θίασο Ελληνικό Μελόδραμα, ο οποίος μαζί με τον Ελληνικό Μελοδραματικό Θίασο ήταν οι προπομποί της Εθνικής Λυρικής Σκηνής. Ύστερα από μία δεκαετία ο Μήτσουρας μεταπήδησε στην οπερέτα, περιοδεύοντας ανά τις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού (Ρουμανία, Τουρκία, Αίγυπτος, και λοιπά).

Ίσως τότε να γεννήθηκε μέσα του η επιθυμία να αναζητήσει ένα καλύτερο μέλλον στο εξωτερικό. Έτσι, το 1911 μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου ασχολήθηκε με το νέο είδος τέ-

Ο Δημήτριος Μήτσουρας το 1911 μετανάστευσε στις ΗΠΑ και πολύ σύντομα ασχολήθηκε με το νέο είδος τέχνης, τον κινηματογράφο. ΔΕΞΙΑ: Στον ρόλο του βασιλιά στην ταινία *Romance and duty* του 1913.

χνης, τον κινηματογράφο. Πολύ σύντομα συμμετείχε σε ταινίες παραγωγής της American Eclair Company στο Νιου Τζέρσεϊ. Η πρώτη του μεγάλη επιτυχία ήταν *Ο έμπορος της Βενετίας*, όπου είχε τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Σε όλες τις αφίσες των ταινιών του μάλιστα, δίπλα στο όνομά του αναγραφόταν η φράση «Ο Έλληνας ηθοποιός του κινηματογράφου». Το 1919 ο Μήτσουρας μετακόμισε στο Λος Άντζελες. Οι συνεργασίες του με τα κορυφαία κινηματογραφικά πρόσωπα της εποχής του ήταν πολλές, όπως με τη Μαίρη Πίκφορντ (η πρώτη βραβευμένη με Όσκαρ γυναίκα ηθοποιός του ομιλούντα κινηματογράφου), την ντίβα Πόλα Νέγκρι, τον γόη Ροντόλφο Βαλεντίνο και τον Τσάρλι Τσάπλιν. Σύνάμα ο βαρύτονος Μήτσουρας δραστηριοποιήθηκε και στο τραγούδι, αλλά σε μικρότερο βαθμό από την ηθοποιία (για παράδειγμα, το 1915 τραγούδησε στο ελληνικό περίπτερο της Διεθνούς Έκθεσης του Σαν Φρανσίσκο, συμμετείχε σε διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις ομογενών, και λοιπά).

Από το 1911 μέχρι το 1926 ο Μήτσουρας συμμετείχε σε περισσότερες από 33 βωβές ταινίες. Έκτοτε όμως απείχε. Η αιτία ήταν η εφεύρεση του ομιλούντα κινηματογράφου. Αυτός, όπως και το σύνολο σχεδόν των μεταναστών, δεν μιλούσε άπταιστα την αγγλική, ή τουλάχιστον όχι σε τέτοιο βαθμό που να είναι αποδεκτός από το κινηματογραφικό κοινό. Γενικότερα όμως οι ηθοποιοί του βωβού κινηματογράφου, που ήταν συνηθισμένοι στην ταχεία εναλλαγή των σκηνών, δυσκολεύτηκαν να εναρμονιστούν με την αργή εξέλιξη των ομιλουσών εικόνων. Έτσι, τις επόμενες δύο δεκαετίες ο Μήτσουρας εργάστηκε μόνο σε ελληνόφωνους θιάσους των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1953 εμφανίστηκε για τελευταία φορά στη μεγάλη οθόνη. Είχε

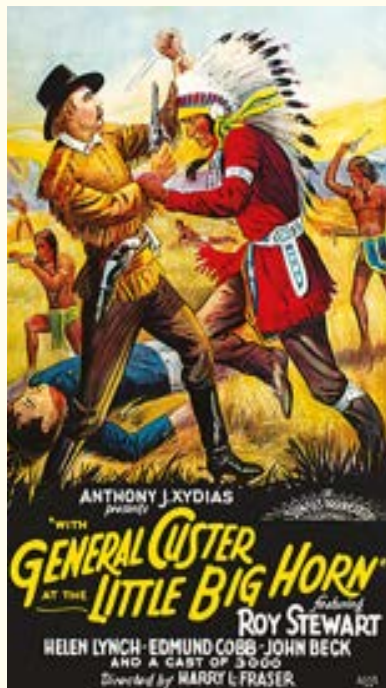
έναν μικρό, βουβό ρόλο στον ομιλούντα κινηματογράφο. Υποδυόταν το μέλος ενός πληρώματος καϊκιού σφουγγαράδων στην ταινία *Κάτω από τον ύφαλο των 12 μιλίων*, με πρωταγωνιστή τον Ρόμπερτ Βάγκνερ. Η υπόθεση αφορούσε τους Έλληνες σπογγαλιείς του Τάρπον Σπρινγκς της Φλόριντα, και ο μοναδικός Έλληνας που συμμετείχε στην ταινία ήταν ο εβδομηνταεξάχρονος τότε Μήτσουρας.

Αντώνης Ξυδιάς, από λούστρος παραγωγός

Ο Αντώνης Ξυδιάς γεννήθηκε στην Τήνο το 1879 και είναι άγνωστο πότε βρέθηκε στη Νέα Υόρκη. Εκεί η πρώτη του δουλειά ήταν αυτή του πλανόδιου λούστρου. Η επαγγελματική πορεία του παραμένει άγνωστη μέχρι την ηλικία των 27 ετών,

Ο πρωταγωνιστής των τελευταίων ταινιών του Ξυδιά, Τζέιμς Μπίρον Γουόρνερ. Πέθανε από φυματίωση, σε ηλικία 29 ετών.

Ο κινηματογραφικός παραγωγός Αντώνης Ξυδιάς (1879-1952), ο φαλακρός σε πρώτο πλάνο, και η σύζυγός του (η κυρία στα δεξιά, δίπλα στον ηθοποιό με το σπαθί). ΔΕΞΙΑ: Αφίσα ταινίας γουέστερν, παραγωγής του Αντώνη Ξυδιά.

οπότε αγόρασε ένα θέατρο στο Ντάλας του Τέξας, το 1906. Έκτοτε η καριέρα του εκτοξεύτηκε και ο Ξυδιάς αναδείχθηκε σε επιτυχημένο επιχειρηματία.

Το 1922 ίδρυσε την εταιρία Sunset Productions, που παρήγε γουέστερν χαμηλού οικονομικού προϋπολογισμού. Ως πρωταγωνιστή των ταινιών του επέλεξε τον αναβάτη του ροντέο και γόη Τζακ Χόξι. Ύστερα όμως από 2 χρόνια και 12 πρωταγωνιστικούς ρόλους σε ισάριθμες ταινίες, ο Χόξι εγκατέλειψε τη Sunset Productions και συνεργάστηκε με τη Universal Pictures. Έτσι, ο Ξυδιάς αναζήτησε νέο πρωταγωνιστή, καταλήγοντας στον γοητευτικό καουμπούι από τη Νεμπράσκα Τζέιμς Μπάιρον Γουόρνερ. Ο νέος αυτός ηθοποιός ήταν ταλαντούχος, αλλά πέθανε πρόωρα από φυματίωση, σε ηλικία 29 ετών, το 1924. Η απώλειά του συνέπεσε με την αρχή

του τέλους του βωβού κινηματογράφου. Ο Ξυδιάς συνειδητοποίησε την αλλαγή των δεδομένων, αλλά δεν είχε την οικονομική επιφάνεια για να τα ακολουθήσει. Γι' αυτό τον λόγο θέλησε να αλλάξει το ρεπερτόριό του και στράφηκε στην παραγωγή ιστορικών μελοδραμάτων, με υποθέσεις από την πρόσφατη αμερικανική ιστορία. Σε σύντομο χρονικό διάστημα παρήγαγε έξι έπη, αλλά το 1931 αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την επαγγελματική του δραστηριότητα για λόγους υγείας.

Το 1937 επανήλθε στα κινηματογραφικά δρώμενα. Στόχος του ήταν η μεταφορά των βωβών μελοδραμάτων του στον ομιλούντα κινηματογράφο. Μόνο μία ταινία υλοποιήθηκε από το μεγαλεπήβολο αυτό σχέδιο, το *Οι ήρωες του Άλαμο*, στην οποία απλώς είχε προστεθεί ήχος στη βωβή εκδοχή της ταινίας.

Ωστόσο αυτή εξαγοράστηκε από την Columbia Pictures, η οποία αφαίρεσε το όνομα του Ξυδιά από τους τίτλους παραγωγής, και προβλήθηκε για πρώτη φορά στους εορτασμούς για την επέτειο της εκατονταετούς ανεξαρτησίας της πολιτείας του Τέξας από το Μεξικό.

Το 1941, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες ενεπλάκησαν στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ο Ξυδιάς βρισκόταν στη Μανίλα των Φιλιππίνων, όπου αιχμαλωτίστηκε από τους Ιάπωνες και φυλακίστηκε στο στρατόπεδο-κολαστήριο του Σάντο Τομάς. Εκεί παρέμεινε μέχρι τη λήξη του πολέμου. Οικονομικά καταστράφηκε και η ήδη κλονισμένη υγεία του επιδεινώθηκε. Απεβίωσε 7 χρόνια αργότερα, το 1952, στο Λος Άντζελες.

Γεώργιος Ρήγας, όπως Hercules Rodin

Οι Έλληνες μετανάστες στην Αμερική μπορεί να είχαν τη φήμη των δαιμόνιων επιχειρηματιών, αλλά όχι αυτή των καλλιτεχνών. Το στερεότυπο για τους καλλιτέ-

χνες ήταν η γαλλική φινέτσα, το ιταλικό ταπεραμέντο και η λατίνικη ομορφιά. Γι' αυτό τον λόγο σπανίως οι Αμερικανοί προσλάμβαναν νέους Έλληνες ηθοποιούς, θεωρώντας τους καλλιτεχνικά κατώτερους από τους υπόλοιπους μετανάστες της Μεσογείου. Αυτό το στερεότυπο προσπάθησε να αλλάξει ο Λάκωνας Γιώργος Ρήγας (ή Ρηγάκος).

Γεννήθηκε στους Γοράνους το 1890 και εργάστηκε ως θεατρικός ηθοποιός πριν ακόμη μεταναστεύσει. Η πρώτη του σπουδαία θεατρική δουλειά στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ο πρωταγωνιστικός ρόλος στην παράσταση *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* τη δεκαετία του 1910. Όταν αναζήτησε εργασία στον κινηματογράφο, ο Αμερικανός διευθυντής μιας εταιρίας ενθουσιάστηκε από το παράστημά του, αλλά όταν άκουσε ότι ήταν Έλληνας τον απέρριψε. Ωστόσο ο Ρήγας δεν το έβαλε κάτω. Πήγε στο Χόλιγουντ και παρουσιάστηκε σαν Γάλλος, χρησιμοποιώντας το ψευδώνυμο Hercules Rodin. Όταν όμως ολοκλήρωσε την πρώτη του δουλειά και

Ο Λάκωνας ηθοποιός Γιώργος Ρήγας ή Ρηγάκος (1890-1940).

αναγνωρίστηκε το ταλέντο του, αποκάλυψε την πραγματική του ταυτότητα, εμφανιζόμενος πλέον ως George Regas.

Η πρώτη του σπουδαία κινηματογραφική δουλειά ήταν η δραματική ταινία του 1921 *The Love Light*, από την παραγωγή και πρωταγωνίστρια Μαίρη Πίκφορντ. Η Πίκφορντ είχε ενεργό πολιτική και πολιτιστική δράση κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, ήταν μία από τους συνιδρυτές της Ακαδημίας Κινηματογραφικών Τεχνών και Επιστημών και διατηρούσε στενές επαφές με προσωπικότητες παγκόσμιας φήμης, όπως ο Άλμπερτ Αϊνστάιν, ο Τσάρλι Τσάπλιν, ο θεατρικός συγγραφέας Τζορτζ Μπέρναρντ Σο, η ακτιβίστρια Έλεν Κέλερ, ο σκηνοθέτης Μαξ Ράινχαρτ, και άλλοι. Χάρη στην Πίκφορντ λοιπόν ο Ρήγας είχε την ευκαιρία να γνωριστεί με αυτό τον κύκλο ανθρώπων.

Η τραχιά εμφάνισή του και η σκουρόχρωμη, μεσογειακή επιδερμίδα του τον έκαναν περιζήτητο σε ρόλους «ξωτικών εθνικοτήτων, όπως του Ινδιάνου, του Άραβα, του Μεξικανού, του Τσιγγάνου, και λοιπά. Συμμετείχε σε περισσότερες από 100 ταινίες, με τελευταία το *Σημάδι του Ζορό* το 1940. Λίγους μήνες αργότερα πέθανε σε ηλικία 50 ετών εξαιτίας επιπλοκών έπειτα από χειρουργική επέμβαση στον λαιμό.

Θανάσης Λυμπέρης, μία ζωή σαν μυθιστόρημα

Ο Θανάσης Λυμπέρης είναι περισσότερο γνωστός για τον περιπετειώδη βίο του παρά για την υποκριτική του δεινότητα. Γεννήθηκε στο χωριό Βασιλίτσι της Μεσσηνίας στις αρχές του 20ού αιώνα και ήταν το νεότερο τέκνο μίας δεκαμελούς οικογένειας. Μεγάλωσε σε ένα πάμφτωχο περιβάλλον και ήταν το παιδί για τα θελήματα. Ανήλικος ακόμα έφυγε για τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά όταν έφτασε

στη Νέα Υόρκη δεν του επιτράπηκε η είσοδος στη χώρα, επειδή θεωρήθηκε φορέας μολυσματικής ασθένειας εξαιτίας ενός εξανθήματος στο μάγουλο. Εκείνος όμως δεν το έβαλε κάτω και ταξίδεψε πάλι προς τον Νέο Κόσμο. Στο πλοίο γνώρισε μία Ελληνίδα από τη Ρουμανία, η οποία είχε μαζί της και τρία κορίτσια. Κατόπιν συνεννόησης μαζί της ντύθηκε και αυτός κορίτσι, και τον Νοέμβριο του 1913 πέρασε τον αμερικανικό έλεγχο για την είσοδο στη χώρα σαν το τέταρτο παιδί της Ελληνίδας. Ωστόσο ο μικρός Λυμπέρης συνειδητοποίησε ότι η κυρία με την οποία συνταξίδευε δεν ήταν η μάνα των κοριτσιών, αλλά η προαγωγός τους. Έτσι, το έσκασε και ξεκίνησε την περιπλάνησή του στη χαοτική Νέα Υόρκη, όπου ένας πλανόδιος πωλητής ξηρών καρπών του πρόσφερε τα απαραίτητα. Λίγο καιρό

Αποψη κλιμακοστασίου του θεάτρου του Πανταζή στο Χόλιγουντ.

αργότερα ο νεαρός Θανάσης έφυγε για το Λος Άντζελες αναζητώντας τον αδελφό του Σωτήρη, ο οποίος ήταν ιδιοκτήτης ορυχείου ή πιθανότατα μεταλλωρύχος. Εκεί παρέμεινε δύο χρόνια κάνοντας διάφορες δουλειές για να ζήσει (σερβιτόρος, ιεροψάλτης, κομπάρσος, και λοιπά) ώσπου το 1915 πήγε στο Χόλιγουντ και από εκεί στο Μεξικό, αναζητώντας τον άλλο αδελφό του, ο οποίος ήταν σύγαμμος του επαναστάτη Πάντσο Βίλα. Και το ταξίδι του όμως αυτό δεν είχε αποτέλεσμα, οπότε επέστρεψε στο Χόλιγουντ.

Γύρω στο 1920 εργάστηκε ως κασκαντέρ. Η πρώτη του μεγάλη δουλειά ήταν όταν ντουμπλάρισε τον σταρ του βωβού κινηματογράφου Ντάγκλας Φέρμπανκς στην ταινία *Ο κλέφτης της Βαγδάτης* το 1924. Ακολούθησε μία σειρά παρόμοιων συνεργασιών με μεγάλα ονόματα του Χόλιγουντ, όπως ο Ροντόλφο Βαλεντίνο, ο Τσάρλι Τσάπλιν, ο Ρόναλντ Ρέικαν, ο Τζον Γκίλμπερτ, και άλλοι. Το 1929 ο Λυμπέρης ίδρυσε την εταιρία *Liberis Classic Enterprises - Sound and Talking Productions*, έχοντας επινοήσει ένα δικό του σύστημα ομιλούντος κινηματογράφου, το λεγόμενο *Cinematophon*. Το 1927 συμμετείχε στην ταινία *Σενιορίτα*, στην οποία είχε έναν σχετικά μεγάλο ρόλο. Επρόκειτο για μία παρωδία του *Ζορό*, όπου τον μασκοφόρο ήρωα υποδούταν μία γυναίκα, η Μπεμπέ Ντάνιελς. Μία από τις τελευταίες συμμετοχές του σε δημοφιλείς ταινίες ήταν στον *Πολίτη Κέιν* το 1941. Αργότερα εγκατέλειψε τον κινηματογράφο και ασχολήθηκε με διάφορες δραστηριότητες, όπως η δημοσιογραφία, η διεύθυνση μίας ομάδας μπάσκετ, και άλλα, ώσπου κατέληξε να ζει σε μία κοινότητα των Ινδιάνων Ναβάχο.

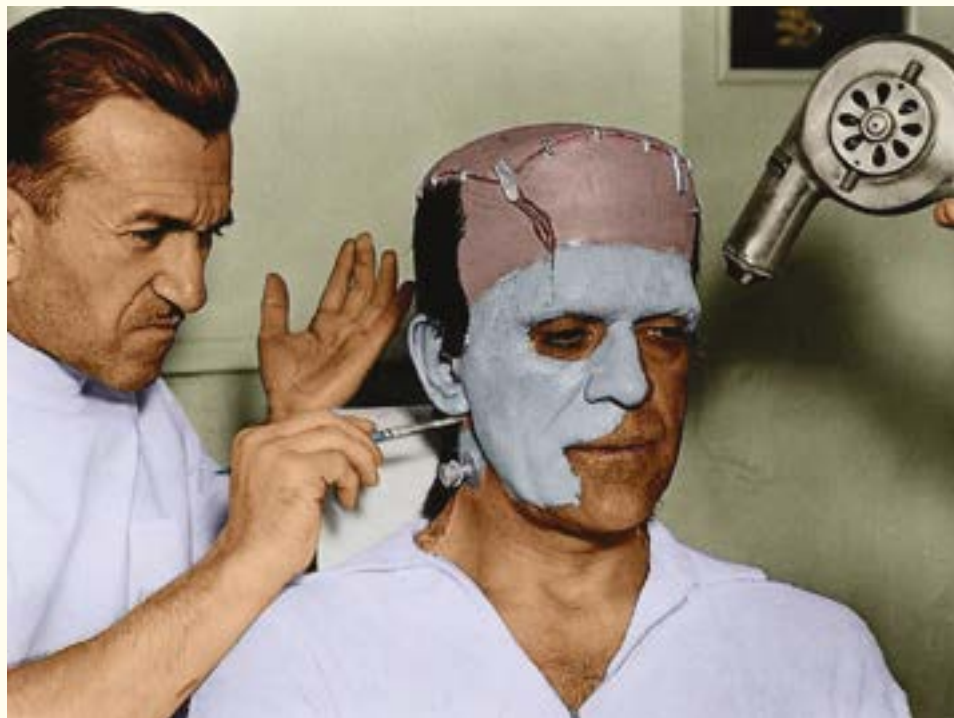
Ο Λυμπέρης ήταν από τους λίγους μετανάστες που επέστρεψαν μόνιμα στην πατρίδα. Χάρη σε αυτόν διασώθηκε η ιστορία μίας πλειάδας Ελλήνων ηθοποι-

ών που διέπρεψαν στο Χόλιγουντ, αλλά η καλλιτεχνική και η επαγγελματική διαδρομή τους παρέμεινε άγνωστη.

Έλληνες πίσω από τις κάμερες, πράκτορες και «ψευδο-Έλληνες»

Η άνηση του βωβού κινηματογράφου και αργότερα η εμπορική εκτίναξη του ομιλούντα κινηματογράφου απαιτούσε την ύπαρξη μίας πλειάδας ανθρώπων που στελέχωνε τις θέσεις πίσω από τις κάμερες. Πολλοί ονειρεύτηκαν να γίνουν δημοφιλείς ηθοποιοί, αλλά το μόνο που κατάφεραν οι περισσότεροι ήταν να κερδίσουν μικρούς ρόλους. Έτσι, μερικοί από αυτούς αποσύρθηκαν από το προσκήνιο, αλλά διέπρεψαν ως σκηνοθέτες, κάμεραμεν, μακιγιέρ, και λοιπά. Μία τέτοια περίπτωση ήταν και αυτή του Ιωάννη Πίκουλα, με το ψευδώνυμο Τζακ Πιρς, που άρχισε την καριέρα του ως μηχανικός προβολής, συνέχισε ως ηθοποιός, βοηθός σκηνοθέτη και βοηθός κάμεραμαν, αλλά καταξιώθηκε ως μακιγιέρ. Ήταν ο άνθρωπος που μετέτρεπε τους ανθρώπους σε τέρατα. Η πρώτη κορυφαία δουλειά του ήταν η μεταμφίεση του ηθοποιού Μπόρις Καρλόφ σε Φρανκενστάιν το 1931. Ακολούθησαν οι τρομακτικές μεταμορφώσεις ηθοποιών σε βρικόλακες, λυκάνθρωπους, μούμιες, ζόμπι, και λοιπά.

Μία άλλη, ιδιαίτερη, περίπτωση ήταν αυτή της Ρίτας Καρίτα, διάττοντα αστέρα και συνάμα αινιγματικής προσωπικότητας. Φυσικά, το όνομά της ήταν ψευδώνυμο, αλλά καμία πληροφορία για το πραγματικό της όνομα δεν είναι γνωστή. Επρόκειτο πάντως για μία καλλιγράμμη Ελληνίδα που το 1921 άρχισε να εργάζεται ως χορεύτρια με το ψευδώνυμο Ρίτα Άνταμς και σύντομα βρέθηκε να πρωταγωνιστεί σε παραστάσεις του Μπρόντγουεϊ. Το 1925 την ανακάλυψε ο διάσημος σκηνοθέτης Σέσιλ Ντε Μιλ, ο οποίος της πρόσφερε ρόλους στις ταινί-

Ο μακιγιέρ Τζακ Πιρς (κατά κόσμο Ιωάννης Πίκουλας) «μεταμορφώνοντας» τον Μπόρις Καρλόφ σε Φρανκενστάιν το 1931.

ες του *Hell's Highroad* και *The Road to Yesterday*. Σε αυτές εμφανίστηκε με το ψευδώνυμο Ρίτα Καρίτα, αλλά έκτοτε η καλλιτεχνική της δραστηριότητα έπαυσε. Η νεαρή Ρίτα όμως έκανε και μία δεύτερη, πρωινή δουλειά. Εργαζόταν ως πολιτικό προσωπικό στον στρατό των Ηνωμένων Πολιτειών, στον τομέα της «συλλογής πληροφοριών για τους μπολσεβίκους», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται.

Σχετικά με τον ελληνοαμερικανικό κινηματογράφο, η πρώτη ομιλούσα ταινία ήταν η *Γροθιά του σακάτη*, παραγωγή της εταιρίας Orthophonie Pictures το 1931. Σκηνοθέτης και πρωταγωνιστής ήταν ο Τέτος Δημητριάδης, με συμπρωταγωνιστή τον Νίκο Δενδραμή, Αθηναίο ηθοποιό με σπουδαίες συνεργασίες, όπως με την Κυβέλη, την Κοτοπούλη, την Παπαδάκη, τον Βεάκη, και άλλους, ενώ

το σενάριο ήταν του πολυγραφότατου Ορφέα Καραβία, γνωστού ως Φέλιξ Καρ.

Ενώ κάποιοι Έλληνες μετανάστες έκρυβαν την πραγματική καταγωγή τους, ένας Ολλανδός ηθοποιός δήλωνε ψευδώς ότι ήταν Έλληνας. Πράγματι, το 1910 ο εικοσιτετράχρονος Ολλανδός ηθοποιός Ισιντόρ Λουί Μπερνάρντ Έντμουντ φαν Ντομελέρ (με το ψευδώνυμο Λου Τέλεγκεν) έφτασε στη Νέα Υόρκη με τον θίασο της εξηνταεπτάχρονης Παριζιάνας και ερωμένης του, Σάρας Μπέρνχαρτ. Ήταν ένας πανέμορφος και γεροδεμένος νέος, τον οποίο ο Τύπος εξύμνησε για τα κάλλη του, παρομοιάζοντάς τον με τον Απόλλωνα και τον Άδωνι. Εκείνος δεν έχασε την ευκαιρία και παρουσιάστηκε σαν Έλληνας, για να επιτείνει τον μύθο γύρω από το πρόσωπό του. Ισχυρίστηκε λοιπόν ότι ήταν ο γιος του Έλληνα στρατηγού Τηλέγαθου Μουράνου και μίας Ολλανδής χο-

ρεύτριας, και γι' αυτό είχε υιοθετήσει το όνομα Τέλεγκαν.

Ο βίος του ήταν ιδιαίτερα σκανδαλώδης, με τραγική κατάληξη. Ανήμερα Χριστούγεννα του 1929 υπέστη εκτεταμένα εγκαύματα στο πρόσωπο όταν αποκοιμήθηκε έχοντας ένα αναμμένο τσιγάρο στο στόμα. Αν και υποβλήθηκε σε πολλές πλαστικές επεμβάσεις για την αποκατάσταση της ζημιάς, τα αποτελέσματα δεν ήταν ενθαρρυντικά. Η απολλώνια ομορφιά του είχε καταστραφεί. Δύο χρόνια αργότερα η δημοτικότητά του είχε καταβαρθρωθεί, τα χρέη τον έπνιγαν και διαγνώστηκε με καρκίνο. Στις 29 Οκτωβρίου του 1934, και ενώ η ψυχική και η σωματική υγεία του επιδεινώνονταν, κλείστηκε στο μπάνιο, ξυρίστηκε, πουδράρισε το στιγματισμένο

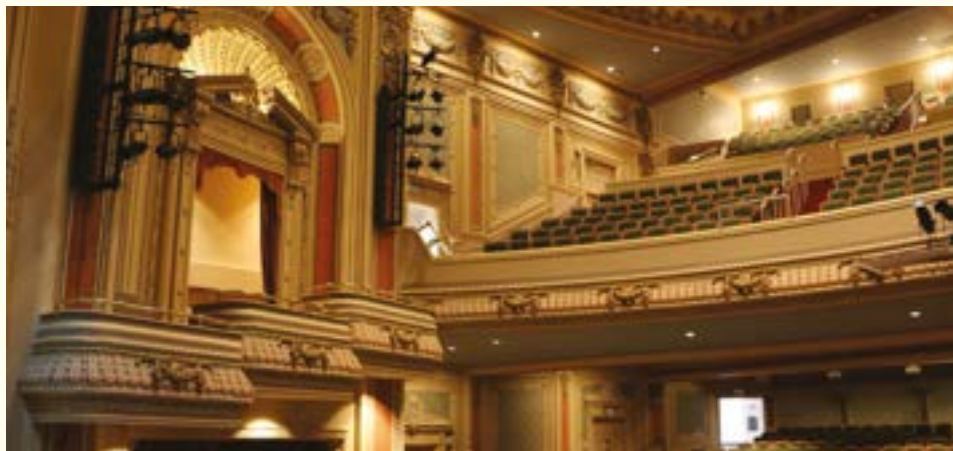
Ο ηθοποιός Νίκος Δενδραμής, που συμπρωταγωνίστησε στην ταινία *Γροθιά του σακάτη*, την πρώτη ομιλούσα ελληνική ταινία στις ΗΠΑ, παραγωγής της Orthophonie Pictures, σε σκηνοθεσία του Τέτου Δημητριάδη και σε σενάριο του Ορφέα Καραβία.

πρόσωπό του και άρχισε να καρφώνει με μανία ένα ψαλίδι στο στήθος του. Συνολικά κατάφερε στον εαυτό του επτά τραύματα. Έτσι ο «απολλώνιος» Τέλεγκαν απεβίωσε σε ηλικία 50 ετών.

Εκτός από τον Ολλανδό ηθοποιό όμως, το όνομα Τέλεγκαν εμφανίστηκε και άλλες φορές στα του αμερικανικού κινηματογράφου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 ο αμερικανικός Τύπος και εν συνεχεία ο ελληνικός έκαναν λόγο για κάποιον κινηματογραφικό παραγωγό ονόματι Πολ Τέλεγκαν. Μάλιστα είχε διαδοθεί η φήμη ότι θα γυρνούσε μία ταινία εμπνευσμένη από τον μύθο του Πυγμαλίωνα, αλλά ποτέ δεν γράφτηκε κάτι περισσότερο γι' αυτόν. Υπήρξε επίσης και ένας τρίτος Τέλεγκαν, ο οποίος ήταν εντέλει υπαρκτό πρόσωπο, με ελληνική καταγωγή. Ήταν ο Μιχαήλ Οικονόμου, που γεννήθηκε στο Λουτράκι το 1892 και πέθανε στην Αθήνα το 1964. Αυτός χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Μάικ Τέλεγκαν και συμμετείχε σε διάφορες ταινίες, με πιο εμβληματική τη θρυλική *Καζαμπλάνκα*.

Στο ξεκίνημά του ο αμερικανικός κινηματογράφος είχε μεγάλη απήχηση στα κατώτερα οικονομικά και μορφωτικά στρώματα του πληθυσμού. Οι Έλληνες μετανάστες ήταν η εθνοτική ομάδα που επιχειρηματικά ασχολήθηκε πιο μαζικά με τον κινηματογράφο σε σχέση με τους υπόλοιπους νεοφερμένους στον Νέο Κόσμο. Αυτό συνέβη διότι πολλοί Έλληνες είχαν αναπτύξει ήδη εμπορική δραστηριότητα κατά τα προηγούμενα χρόνια (εστιατόρια, ζαχαροπλαστεία, παντοπωλεία, οπωροπωλεία, και λοιπά), οπότε, όταν οι λαϊκές μάζες στράφηκαν προς τον κινηματογράφο, αυτοί άνοιξαν μικρά κινηματοθέατρα κοντά στις επιχειρήσεις τους.

Ο Πανταζής ήταν ο άνθρωπος που

Άποψη της πλατείας του θεάτρου του Πανταζή στην Τακόμα της Ουάσιγκτον. ΚΑΤΩ: Ο Σκωτσέζος αρχιτέκτονας των πολυτελών κινηματογράφων του Πανταζή, Μάρκος Πριτέκα (1889-1971).

καθιέρωσε τον κινηματογράφο στη συντηρητική κοινωνία των ΗΠΑ ως ένα είδος τέχνης που δεν απευθυνόταν μόνο στα λαϊκά στρώματα. Ο Μήτσουρας ήταν ο κορυφαίος Έλληνας πρωταγωνιστής

του βωβού κινηματογράφου, ο οποίος, κατ' εξαίρεση, προερχόταν από οικογένεια αστών με σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Ο Λυμπέρης ήταν ο «χρονικογράφος» των Ελλήνων ηθοποιών, ενώ πλήθος άλλοι επίδοξοι σταρ του Χόλιγουντ διέπρεψαν πίσω από τις κάμερες. Ωστόσο όλοι σχεδόν οι ηθοποιοί του βωβού δεν κατάφεραν να προσαρμοστούν στον ομιλούντα κινηματογράφο, οπότε μοιραία η καλλιτεχνική καριέρα τους έδυσε.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Νικόλ Αλλαρντάους, *Παγκόσμια Ιστορία Θεάτρου*, εκδ. Σμυρνιώτη, Αθήνα, 1980.

Φώντας Λάδης, Θεοδοσίου Νίκος, *Οι Έλληνες στο Χόλιγουντ την εποχή του βωβού κινηματογράφου*, εκδ. Μνήμες, Αθήνα, 2020.

Αγλαΐα Μητροπούλου, *Ελληνικός Κινηματογράφος*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2006.

Theodore Saloutos, *The Greeks in the United States*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1964.

Taso Lagos, *American Zeus: The Life of Alexander Pantages, Theater Mogul*, McFarland, Τζέφερσον, Βόρεια Καρολίνα, 2018.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

GIOCHI PREZIOSI

ZAG
MIRACULOUS

*Παιχνίδια που
δημιουργούν
αναμνήσεις!*

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21, Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383
info@giochipreziosi.gr, www.giochipreziosi.gr

Η ΣΦΑΓΗ ΣΤΟ ΧΩΡΙΟ ΔΟΜΕΝΙΚΟ (ΑΛΛΟ) ΕΝΑ ΕΓΚΛΗΜΑ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΠΟΥ ΕΜΕΙΝΕ ΑΤΙΜΩΡΗΤΟ

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η χώρα μας τέθηκε υπό σκληρή τετραπλή κατοχή (Ιταλών, Γερμανών, Βούλγαρων και Αλβανών). Κατά τη διάρκειά της τελέστηκαν πολλές εγκληματικές πράξεις από στρατεύματα όλων των κατοχικών δυνάμεων. Μεταπολεμικά προβλήθηκαν αυτά των Γερμανών (πρωτίστως) και των Βούλγαρων (δευτερευόντως), ενώ τα αντίστοιχα εγκλήματα πολέμου των Ιταλών και των Αλβανών έμειναν στην αφάνεια επί μακρόν. Στο παρόν άρθρο θα αναδειχθεί ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα των ιταλικών στρατευμάτων κατοχής, που έλαβε χώρα στο Δομένικο Λαρίσης τον Φεβρουάριο του 1943.

Γενική άποψη του χωριού Δομένικο.

ΜΕΤΑ την εγκατάσταση των κατοκικών Αρχών και της κυβέρνησης συνεργασίας υπό τον αντιστράτηγο Γεώργιο Τσολάκογλου στην Αθήνα, το ελληνικό κράτος μετονομάστηκε από Βασίλειον της Ελλάδος σε Ελληνική Πολιτεία, ενώ «ο Βασιλεύς Γεώργιος Β΄ και η εγκαταλείψασα την χώραν δυναστεία κηρύσσονταν έκπτωτοι» διά νόμου. Στις 9 Ιουνίου εκδόθηκε μία οδηγία (αρ. 31) η οποία ρύθμιζε εκ νέου τη δικαιοδοσία της Γερμανίας και των συμμάχων της στη Βαλκανική. Μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα η ελληνική επικράτεια διαιρέθηκε σε τρεις ζώνες κατοχής. Το μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας περιήλθε υπό τη διοίκηση των Ιταλών.

Στη Θεσσαλία εγκαταστάθηκε η μεραρχία Πινερόλο, υπό τον αντιστράτηγο Τσέζαρε Μπενέλι. Αυτή έδρευε στη Λάρισα, ενώ είχε μονάδες σε όλες τις μεγάλες πόλεις του νομού. Σημειώνεται ότι στην πρωτεύουσα έδρευε και ένα μεγάλο στρατόπεδο συγκέντρωσης, στο

οποίο βρήκαν τραγικό θάνατο (συχνά από πείνα και δίψα) χιλιάδες Έλληνες. Ήταν ένα από τα 200 περίπου παρόμοια στρατόπεδα που είχαν δημιουργήσει οι Ιταλοί σε ολόκληρη τη Βαλκανική. Σχεδόν από τις πρώτες μέρες της Κατοχής δημιουργήθηκαν αντιστασιακές ομάδες, οι οποίες σταδιακά ισχυροποιούνταν τόσο σε αριθμό μελών όσο και σε οπλισμό. Στις 25 Νοεμβρίου του 1942 έλαβε χώρα η πρώτη μεγάλη αντιστασιακή ενέργεια, που συνίστατο στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου. Είχε σχεδιαστεί ενόψει της τότε επικείμενης μεγάλης συμμαχικής αντεπίθεσης στο Ελ-Αλαμείν. Εντούτοις η αντεπίθεση αυτή ξεκίνησε στις 23 Οκτωβρίου και ολοκληρώθηκε στις 5 Νοεμβρίου, οπότε ήταν πρακτικά αδύνατον να επηρεαστεί από το γεγονός στον Γοργοπόταμο, παρά τα όσα υποστηρίζονται περί του αντιθέτου μέχρι τις μέρες μας (επί παραδείγματι, στην καθημερινή εκπομπή *Σαν σήμερα* της ΕΡΤ, της 25ης Νοεμβρίου 2018).

Μολαταύτα σηματοδοτούσε μία σημαντική αναβάθμιση της δράσης των

Ο στρατηγός Κάρλο Τσελόζο επιθεωρεί Ιταλούς στρατιώτες στην Αθήνα το 1941.

Κατεστραμμένα σπίτια στο Δομένικο (Αρχείο Στάθη Ψωμιάδη).

ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων. Δυστυχώς, η μεταξύ τους συνεργασία δεν συνεχίστηκε. Πάντως οι κατοχικές Αρχές θορυβήθηκαν... Στα τέλη Ιανουαρίου του 1943 η ηγεσία της μεραρχίας Πινερόλο αποφάσισε τη διεξαγωγή άλλης μίας εκκαθαριστικής επιχείρησης στον Όλυμπο. Για την πραγματοποίησή της θα κινητοποιούνταν τμήματα από τη Λάρισα και την Ελασσόνα. Το γεγονός αυτό πληροφορήθηκαν οι αντάρτες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και αποφάσισαν να τους στήσουν ενέδρα στον δημόσιο δρόμο, στη θέση Μαυρίτσα, μεταξύ Δομένικου-Μυλόγουστας. Ήταν ένα άδεντρο μέρος, παντελώς ακατάλληλο για ενέδρα, γεγονός που επισήμαναν αρκετοί κάτοικοι της περιοχής στους ελασίτες, χωρίς όμως οι τελευταίοι να αλλάξουν την άποψή τους.

Λίγο πριν από το μεσημέρι της 16ης Φεβρουαρίου μία ιταλική φάλαγγα αποτελούμενη από 6 οχήματα (με 130-150 Ιταλούς) μπήκε στον δρόμο. Μονάδες (κάποιοι κάνουν λόγο για 3 τμήματα) του

ΕΛΑΣ έλαβαν θέσεις στην περιοχή Μαυρίτσα. Σε λίγο έκαναν την εμφάνισή τους οι Ιταλοί. Προπορεύονταν δύο μοτοσικλετιστές, ο ένας από τους οποίους σκοτώθηκε με τα πρώτα πυρά. Ο άλλος έκανε αναστροφή και έφυγε βιαστικά προς τον Τύρναβο για να ζητήσει ενισχύσεις. Στο μεταξύ η μάχη γενικεύτηκε, καθώς πολλοί Ιταλοί ήταν καλά εκπαιδευμένοι. Συνολικά διήρκεσε 15 λεπτά, μετά τα οποία οι αντάρτες επέλεξαν να οπισθοχωρήσουν. Οι Ιταλοί δεν τους καταδίωξαν, επειδή περίμεναν να φτάσουν ενισχύσεις. Πέρασε περίπου μισή ώρα, κατά τη διάρκεια της οποίας ένας σοβαρά τραυματισμένος Ιταλός αξιωματικός (ο οποίος αργότερα υπέκυψε στα τραύματά του) ζήτησε από τους συναδέλφους του να εκτελέσουν όλους τους κατοίκους του γειτονικού χωριού, μην αφήνοντας ζωντανές ούτε τις γάτες.

Το πλησιέστερο χωριό ήταν το Δομένικο, που είναι χτισμένο στους πρόποδες του Ολύμπου. Μέχρι τότε στο χωριό δεν είχαν εγκατασταθεί ιταλικές δυνάμεις. Στην αρχή της Κατοχής οι Ιταλοί είχαν εμφανιστεί και είχαν δηλώσει στους κατοίκους ότι δεν είχαν πρόθεση να τους πειράξουν, αλλά θα σκότωναν 100 από αυτούς για κάθε συμπατριώτη τους Ιταλό που θα έχανε τη ζωή του. Αργότερα επανήλθαν και τους ζήτησαν να τους ενημερώνουν κάθε φορά που αντάρτες θα έκαναν την εμφάνισή τους στο χωριό. Σταδιακά ωστόσο το κλίμα άρχισε να μεταβάλλεται, καθώς οι Ιταλοί πολλαπλασίαζαν τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή. Μάλιστα απείλησαν τους κατοίκους πως εάν σε περίπτωση εφόδου έλειπε κάποιος άντρας από το σπίτι του, θα εκτελούσαν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του. Η απειλή αυτή ήταν τρομακτική, καθώς οι περισσότεροι άντρες έλειπαν συχνά στα χωράφια.

Μετά τη μάχη οι αντάρτες ακροβολί-

στηκαν στα γύρω βουνά, ενώ οι Ιταλοί άρχισαν να κινούνται μόνο μετά την άφιξη των ενισχύσεων. Στην περιοχή έφτασαν και ιταλικά αεροπλάνα, τα οποία όμως πολυβολούσαν στο κενό, χωρίς να προξενήσουν την παραμικρή απώλεια στους ελασίτες. Δυστυχώς, ο αριθμός των νεκρών και των τραυματιών δεν είναι απολύτως εξακριβωμένος, καθώς έχει διαπιστωθεί ότι συχνά οι αντάρτες υπερέβαλλαν ως προς τις απώλειες των αντιπάλων τους, αποσιωπώντας τις δικές τους. Γενικά, γίνεται λόγος για 9 Ιταλούς νεκρούς και πολύ περισσότερους τραυματίες.

Το ίδιο απόγευμα ισχυρές ιταλικές δυνάμεις κινήθηκαν προς το Δομένικο, το οποίο κύκλωσαν απ' όλες τις πλευρές. Οι Ιταλοί επέβαιναν σε 40 φορτηγά. Καθ' οδόν σκότωναν αδιακρίτως όποιον συναντούσαν στο διάβα τους. Μετά την άφιξή τους στο χωριό διέταξαν τη συγκέντρωση όλων των κατοίκων στην πλατεία. Προς τούτο χρησιμοποίησαν τον διορισμένο από το λεγόμενο «Πριγκιπάτο της Πίνδου» πρόεδρο του Δομένικου, Νικόλαο Χώτο, ο οποίος διαβεβαίωσε τους κατοίκους ότι δεν διέτρεχαν κανέναν κίνδυνο αν υπάκουαν στις διαταγές. Όσοι ήταν άρρωστοι ή ανήμποροι να πάνε στην πλατεία εκτελέστηκαν. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ονόματα της Βαρβάρας Κωνσταντινίδου και της Κερασίνιας Μπαράκου.

Κατόπιν οι Ιταλοί πλιατσικολόγησαν τα σπίτια, αφαιρώντας κάθε πολύτιμο αντικείμενο, και στο τέλος τους έβαλαν φωτιά, αρχίζοντας από την οικία του Ιωάννη Καραγιάννη. Οι έντρομοι κάτοικοι έβλεπαν το φρικτό θέαμα ανήμποροι να αντιδράσουν, καθώς ήταν περικυκλωμένοι από τα ιταλικά πυροβόλα. Οι περισσότεροι άρχισαν να ψιθυρίζουν τη φράση «Θα μας σκοτώσουν». Σύντομα υποχρεώθηκαν να μεταβούν στον τόπο

Το Δημοτικό Σχολείο Δομένικου μετά την καταστροφή του από τους Ιταλούς (Αρχείο Στάθη Ψωμιάδη).

της μάχης στη Μαυρίτσα. Εκεί οι Ιταλοί άρχισαν να ξεχωρίζουν τους άνδρες από 14 έως 80 ετών. Μάλιστα κοιτούσαν τους ηλικιωμένους στα δόντια για να κρίνουν την ηλικία τους. Το «κριτήριο» αυτό έσωσε μεν 4-5 νεότερους, αλλά οδήγησε στον θάνατο πολλούς ογδονταπεντάχρονους και ενενηντάχρονους.

Στη συνέχεια τα γυναικόπαιδα διατάχθηκαν να πάνε στο γειτονικό χωριό Αμούρι. Καθ' οδόν τους είπαν ψέματα ότι οι άντρες του χωριού θα πήγαιναν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Λάρισα. Πριν όμως ξεκινήσουν, είδαν τους Ιταλούς να εκτελούν εν ψυχρώ τους αδελφούς Γεώργιο και Ευάγγελο Ζάγκα, καθώς και 20 περίπου ακόμη άντρες. Το γεγονός «πάγωσε το αίμα στις φλέβες τους», καθώς αντιλήφθηκαν ότι δεν επρόκειτο να ξαναδούν ζωντανούς τους άντρες του Δομένικου. Οι άντρες παρέμειναν πίσω, περικυκλωμένοι από τους

πάνοπλους Ιταλούς. Τα ονόματά τους ήταν καταγραμμένα σε κατάλογο που τους είχε δώσει ο Χώτος. Αργότερα η θλιβερή φάλαγγα ξεκίνησε προς άγνωστη κατεύθυνση. Οι άντρες του χωριού πίστευαν ότι ακολουθούσαν τα γυναικόπαιδα, τα οποία είχαν ήδη ξεκινήσει. Ως εκ τούτου, δεν αποπειράθηκαν να αποδράσουν. Καθ' οδόν οι Ιταλοί συνέχισαν το δολοφονικό έργο τους, σκοτώνοντας και όποιους συναντούσαν στο διάβα τους ή σε κοντινή απόσταση, συνολικά 18 άτομα. Σημειωτέον ότι πολλά από τα άτυχα θύματά τους εργάζονταν αμέριμνα στα χωράφια τους! Επρόκειτο για συνήθη πρακτική των Ιταλών, την οποία εφάρμοσαν και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, όπως, για παράδειγμα, στον Μαραθώνα Αττικής. Εκεί μία ιταλική φάλαγγα εκτέλεσε καθ' οδόν αμέριμνους κατοίκους, συγγενείς του γράφοντος, προκειμένου οι άντρες της να εξασκηθούν στη σκοποβολή! Δυστυχώς, ο ιταλικός στρατιωτικός ποινικός κώδικας αποδείχθηκε κενό γράμμα για τους υπηρετούντες στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα αρχεία που μελέτησε ο γράφων.

Τέλος, η θλιβερή φάλαγγα έφτασε στη θέση Καυκάκι. Προηγουμένως οι Ιταλοί είχαν πυρπολήσει 40 σπίτια στη Μυλόγουστα (σημερινό Μεσοχώρι). Σύμφωνα με κάποιες πηγές, εκεί οι Ιταλοί σταμάτησαν εν αναμονή διαταγών. Πράγματι, ύστερα από λίγο έφτασε έγγραφη διαταγή, υπογραμμένη από τον αντιστράτηγο Μπενέλι. Η ώρα είχε φτάσει 22:30 μ.μ. Ύστερα από αυτό χώρισαν τους άντρες σε επτάδες και τους εκτέλεσαν, χωρίς τον παραμικρό δισταγμό από κάποιον Ιταλό αξιωματικό ή οπλίτη. Μάλιστα, όταν μία διμοιρία κουραζόταν αντικαθίστατο από άλλη προκειμένου να ολοκληρωθεί το ταχύτερο δυνατόν το έγκλημα. Αξιοσημείωτη ήταν η περίπτωση του ιερέα Δημήτριου Παπαζήση,

ο οποίος προσπάθησε να προλάβει το κακό. Τον εξύβρισαν, τον χλεύασαν αποκαλώντας τον «Ρήγκα Φεραίο» (δηλαδή Ρήγα Φεραίο), του έκαψαν τα γένια και στο τέλος τον σκότωσαν.

Συνολικά 150 άντρες έχασαν τη ζωή τους, ενώ μόλις 6 γλίτωσαν. Ένας από αυτούς, ο Πέτρος Κιάτος, έσπρωξε τον Ιταλό σκοπό και έτρεξε προς το ποτάμι. Οι Ιταλοί τον πυροβόλησαν, αλλά αστόχησαν λόγω του σκότους. Οι άλλοι 5 (Σωτήρης Δισακόπουλος, Βασίλης Ζάγκας, Γεώργιος Κιάτος, Χρήστος Κυπαρίσης και Ευάγγελος Ντάσιος) είχαν τραυματιστεί, αλλά καλύφθηκαν από τις σορούς των συγχωριανών τους. Στα θύματα πρέπει να προστεθούν και πολλές γυναίκες, οι οποίες πέθαναν από τον καημό τους τις επόμενες μέρες. Οι Ιταλοί διέταξαν τους κατοίκους του γειτονικού χωριού Δαμάσι να θάψουν τους νεκρούς.

Το Δομένικο είχε σβηστεί από τον χάρτη. Οι γυναίκες είχαν πάρει τη θέση των αντρών και το χωριό ονομαζόταν πλέον «το χωριό με τις χήρες». Τα σπίτια του κάπνιζαν για μέρες, ενώ μία μυρωδιά θανάτου είχε απλωθεί πάνω από την περιοχή, καθώς πολλά ζώα είχαν καεί. Το θλιβερό σκηνικό συμπληρωνόταν από τα ουρλιαχτά των σκύλων, πολλοί από τους οποίους ήταν μισοκαμένοι. Οι διασωθέντες κάτοικοι του Δομένικου ζούσαν στα χαλάσματα για καιρό, επιβιώνοντας με τη βοήθεια των κατοίκων των γειτονικών χωριών. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Χώτος δεν ξαναπάτησε το πόδι του στο χωριό.

Η ιταλική διοίκηση θεώρησε την επιχείρηση επιτυχή και ο αντιστράτηγος Μπενέλι πρότεινε τη βράβευση του επικεφαλής αξιωματικού. Ακολούθως παρατίθεται η αναφορά του προς τη διοίκηση του Γ' Σώματος Στρατού (απόδοση στη νέα ελληνική).

Εκτελεστικό απόσπασμα Ιταλών.

*ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΠΕΖΙΚΟΥ ΠΙ-
ΝΕΡΟΛΟ, συνημ. 138*

*Γραφείο του αρχηγού του Επιτελείου, Το-
μέας Επιχειρήσεων και Υπηρεσιών,
23 Φεβρουαρίου 1943*

*ΘΕΜΑ: Στρατιωτικές επιχειρήσεις Δομένι-
κου.*

*ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ Γ΄ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΡΑ-
ΤΟΥ – Γραφείο Επιχειρήσεων*

*Αναφορά για την επίθεση στην περιοχή
Δομένικο εναντίον της φάλαγγας αυτοκι-
νήτων που μετέφεραν τρόφιμα και για τις
επιχειρήσεις καταστολής που ακολούθη-
σαν.*

*Φάλαγγα αυτοκινήτων αποτελούμενη
από 6 φορτηγά και 2 μοτοσικλετιστές
αναχώρησε κατά τις 8:00 π.μ. από τη Λά-
ρισα, υπό την αρχηγία του λοχαγού ΜΑΡΙ-
ΝΟΥΤΣΙ Μαρίνο, και έφτασε στον Τύρναβο
κατά τις 9:00 π.μ. Έπειτα από σύντομη
στάθμευση η φάλαγγα αναχώρησε εκ
νέου, με προορισμό την Ελασσόνα. Στο
ύψος της Μυλόγουστας η φάλαγγα αυτο-
κινήτων προσπέρασε τον λόχο της 120ής
μεραρχίας μελανοχιτώνων. Ενώ συνέχιζε
την πορεία της, έπειτα από 6 χιλιόμετρα
περίπου, 500 μέτρα από το Δομένικο (κατά*

*τις 11:00 π.μ.), ένα εντονότατο πυρ από
τουφέκια και οπλοπολυβόλα, που προερ-
χόταν από δύο λόφους στα δεξιά, έπληξε
στο σύνολό του το πρώτο φορτηγό και
σχεδόν ταυτόχρονα άλλα τέσσερα, ενώ το
τελευταίο, στη στροφή, παρέμεινε εκτός
του εχθρικού πεδίου βολής. Ένας μοτοσι-
κλετιστής μας ο οποίος βρισκόταν στο
τέλος της πομπής, μετά τις πρώτες βολές,
με δική του πρωτοβουλία, επέστρεψε και
ειδοποίησε τον λόχο της 120ής ταξιαρχίας
μελανοχιτώνων.*

ΕΝΙΣΧΥΤΙΚΗ ΦΑΛΑΓΓΑ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ.

*Στις 12:10 μ.μ. της 16ης του μηνός έλαβα
από τη φρουρά του Τυρνάβου την είδηση
της επίθεσης. Προέβην αμέσως:*

*1. στην επιτόπου αποστολή ενός ανα-
γνωριστικού αεροπλάνου του 35ου σμή-
νους, για να έχω ακριβέστερες λεπτομέρει-
ες και για να βοηθήσω με τον πολυβολισμό
την αντίσταση της συνοδείας, της οποίας
την τύχη δεν γνώριζα·*

*2. στη συγκέντρωση όλων των οχημά-
των που ήταν διαθέσιμα στη Λάρισα·*

*3. στην ετοιμασία της Β΄ ομάδας ιλών
της ομάδας λογχοφόρων Μιλάνο.*

Η φάλαγγα αυτοκινήτων που συστήθη-

κε κατ' αυτό τον τρόπο ξεκίνησε από τη Λάρισα στις 14:00 μ.μ., υπό τη διοίκηση του αντισυνταγματάρχη Αντόνιο ντε Πάουλα. Η φάλαγγα έφτασε στο Δομένικο λίγο πριν από τις 16:00 μ.μ. Αφού ο διοικητής έλαβε γνώση της κατάστασης, σύμφωνα με τις διαταγές που είχε λάβει, φρόντισε να περικυκλώσει το χωριό Δομένικο, να ερευνήσει όλες τις κατοικίες και να χωρίσει τον πληθυσμό σε δύο ομάδες: ικανοί άντρες από τη μία πλευρά, γυναίκες, γέροι και παιδιά από την άλλη. Αυτοί οι τελευταίοι ξεκίνησαν με κατεύθυνση τη Μυλόγουστα, αφού τους επετράπη να πάρουν τρόφιμα, κουβέρτες και διάφορα άλλα αντικείμενα που επιθυμούσαν.

Οι ικανοί άντρες ανακρίθηκαν και 12 από αυτούς, που φάνηκαν πέραν πάσης αμφιβολίας ένοχοι κατά τη διάρκεια της ανάκρισης, εκτελέστηκαν αμέσως. Επίσης, άλλοι 4 Έλληνες υπήκοοι, που μεμονωμένα προσπαθούσαν να αποφύγουν τη σύλληψη, εκτελέστηκαν. Έπειτα από λίγο η κατοικημένη περιοχή, εκτός από την εκκλησία, πυρπολήθηκε. Στη συνέχεια τα στρατεύματά μας αποχώρησαν. Στις 0:15 π.μ. της 17ης (Φεβρουαρίου) το σύνολο των δυνάμεών μας έφτασε λίγο βορειότερα από το Δαμασούλι, όπου σταμάτησε για να περιμένει την επιστροφή της φάλαγγας αυτοκινήτων από την Ελασσόνα. Εκεί φρόντισε να εκτελέσει τους 97 Έλληνες υπηκόους που είχαν συλληφθεί, μεταξύ των οποίων, έπειτα από συνοπτικές έρευνες, είχε γίνει φανερό ότι υπήρχαν συμμορίτες και υποστηρικτές τους.

Μόνο ο πρόεδρος αυτού του χωριού, ένας αδελφός του και ένας ξάδελφός του, γνωστοί ως πρώην πληροφοριοδότες των δυνάμεων μελανοχιτώνων, οι οποίοι είχαν υποσχεθεί να δώσουν τα ονόματα των αρχηγών των ανταρτών στη Λάρισα, γλίτωσαν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Οι απώλειες είναι οι ακόλουθες:

α) από την πλευρά μας
- μελανοχιτώνες νεκροί στη μάχη: στρατιώτες 8

- μελανοχιτώνες που πέθαναν στο νοσοκομείο υποκώπτοντας στα τραύματά τους: στρατιώτες 1

- μελανοχιτώνες τραυματίες: 2 αξιωματικοί, 13 στρατιώτες

β) από την πλευρά των Ελλήνων

- νεκροί κατά τη διάρκεια της μάχης: 8

- συμμορίτες που συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν από τη συνοδεία της φάλαγγας αυτοκινήτων: 7

- συλληφθέντες κατά τις εκκαθαρίσεις και εκτελεσθέντες: 16

- εκτελεσθέντες διότι προσπαθούσαν να διαφύγουν από την περικύκλωση: 4

- εκτελεσθέντες από το απόσπασμα στην περιοχή Μυλόγουστα: 8

- εκτελεσθέντες στο Δαμάσι: 97

Σύνολο: 140 νεκροί Έλληνες

2. Ο δεκανέας ΧΑΤΖΙΜΠΙΡΟ (της 1ης εκατονταρχίας στρατιωτικοποιημένων οδηγών, ο οποίος μετέβαινε στην Ελασσόνα με τη φάλαγγα τροφίμων σε σύντομη άδεια για οικογενειακούς λόγους) συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των τραυματιών της δικής μας πλευράς.

3. Ο διοικητής της φάλαγγας αυτοκινήτων, αντισυνταγματάρχης Α. ντε Πάουλα του συντάγματος λοχιοφόρων Μιλάνο, κατόρθωσε να φέρει σε πέρας με ηρεμία, ευφυΐα και ισορροπία το καθήκον που του είχα αναθέσει. Η καταστροφή του χωριού Δομένικο επιβαλλόταν ως γερό μάθημα σε όλους τους κατοίκους της περιοχής που συνέδραμαν σε πολύ μεγάλο βαθμό τις συμμορίες.

Ο γνωστός κομμουνιστής ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Βασίλειος από το Δομένικο φιλοξενεί μία ένοπλη συμμορία από την ομάδα Μπαλδούμη, που επιχειρεί εδώ και καιρό στην περιοχή. Το Δομένικο ήταν ορμητήριο των συμμοριτών για τις επιθέσεις τους. Στο προαναφερθέν χωριό στρατοπέδευαν και

Πινακίδα στο σημείο των εκτελεσθέντων στο Δομένικο.

σε αυτό στάθμευαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή για να πραγματοποιήσουν τις επιθέσεις τους. Είναι πολυάριθμες οι περιπτώσεις επιθέσεων κατά οχημάτων πολιτών κοντά στο χωριό. Σχετικά με την επίθεση στη φάλαγγα αυτοκινήτων, η διοίκηση της ομάδας μελανοχιτώνων Λ'Ακουίλα πληροφορήθηκε στη συνέχεια ότι η συμμορία έμενε τρεις μέρες στο χωριό για να περιμένει το πέρασμα της φάλαγγας.

Στον πληθυσμό επετράπη από τον αντισυνταγματάρχη Α. ντε Πάουλα να πάρει μαζί του τα τρόφιμα που υπήρχαν ακόμα εκεί, όλα τα υλικά και τα αντικείμενα που του ανήκαν. Τα υπόλοιπα πράγματα ελάχιστα αξίας και χωρίς την παραμικρή σημασία πυρπολήθηκαν μαζί με τις κατοικίες γιατί, εκτός των άλλων, η ώρα ήταν περασμένη και δεν υπήρχαν μέσα μεταφοράς, ενώ δεν ήταν δυνατόν να ληφθούν μέτρα για να διασωθούν.

Επίσης, η εκτέλεση των 97 Ελλήνων υπηκόων του Δομένικου στην περιοχή Δαμάσι επιβαλλόταν για να δοθεί άπαξ διά

παντός μία προειδοποίηση στους πληθυσμούς της περιοχής, γεγονός που, απ' όσα προκύπτουν, έφερε το αναμενόμενο αποτέλεσμα.

Εν τω μεταξύ αισθάνομαι ότι έχω το καθήκον να προτείνω τον αντισυνταγματάρχη Α. ντε Πάουλα για εύφημη μνεία, με την ακόλουθη αιτιολογία:

«Ως διοικητής φάλαγγας αυτοκινήτων, που είχε τη διαταγή να απεγκλωβίσει ένα απόσπασμά μας το οποίο είχε δεχτεί ισχυρή επίθεση ένοπλης συμμορίας, καθώς και να πραγματοποιήσει μία επιχείρηση καταστολής, με ηρεμία, αμείλικτη ενεργητικότητα και ευφυή διοικητική δράση εκπλήρωσε εξ ολοκλήρου και με τέλειο τρόπο όλα τα καθήκοντα που του είχαν ανατεθεί».

Ο διοικητής της μεραρχίας,
αντιστράτηγος
Σ. Μπενέλι

Ο μόνος που αντέδρασε στο προαναφερθέν έγκλημα πολέμου ήταν ο διευθυντής της Χωροφυλακής Ελασσόνας, μοίραρχος Νικόλαος Μπάμπαλης, ο οποίος έσπευσε στο χωριό αμέσως μετά

το έγκλημα των Ιταλών. Αυτός έστειλε δύο τηλεγραφήματα, το περιεχόμενο των οποίων είχε ως εξής:

Ελασσών, 19/2/1943

Προς Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, Υπουργείο Εσωτερικών, Αρχηγείο Χωροφυλακής
Αριθμός 16/41/19α/19/2/43

Από παρελθούσης Τρίτης κωμόπολις Δομενίκου δεν υπάρχει. Στρατός κατοχής με επικεφαλής αξιωματικούς εξ αφορμής μίας επιθέσεως ενεργηθείσης κατ' αυτού υπό 50δος ενόπλων ανταρτών, και ενισχυθείς εκ Λαρίσης, Τυρνάβου και Ελασσόνοσ με στρατόν και αεροπορίαν, δεν απεδόθη εις δίωξιν των ανταρτών, αλλά μετά λύσσης απεδόθη εις εύκολον ηρωισμόν, δηλαδή σύλληψιν και φόνον αθώων, διαρπαγήν και πυρπόλησιν οικιών. Εκτός των συλληφθέντων εντός κωμοπόλεως, συνέλαβον εν υπαίθρω και πάντα ασχολούμενον εις γεωργικάς εργασίας και τους εφόνευσαν. Μέχρι στιγμής αριθμός εκτελεσθέντων υπερβαίνει 150, χωρίον Μυλόγουστα 15, Αμούρι 5. Πυρποληθείσαι οικείαι 200. Δομένικον θρήνοι, οδυρμοί και κραυγαί απελπισίας ακούγονται και συγκινητικά σκηναί εκτυλίσσονται. Απορφανισθείσαι οικογένειαι στερούνται τροφής, στέγης και παντός χρειώδους.

Διοικητής Υποδιευθύνσεως Ελασσόνοσ

Νικ. Μπάμπαλης,
μοίραρχοσ

Αριθ. 16/41/19β

Ελασσών, 19/2/1943

Προς το Ιταλικόν Φρουραρχείον Ελασσόνοσ

Ελασσόνα

Διαμαρτύρομαι με όλην την δύναμιν της ψυχής μου ως αξιωματικός και ως άνθρωποσ διά τα αποτρόπαια εγκλήματα τα οποία την παρελθούσαν Τρίτην, δεκάτην έκτην τρέχοντοσ μηνόσ, διέπραξεν εις Δομένικον ο στρατόσ σας, έχων δυστυχώσ αξιωματικόσ επικεφαλής, διά θανατώσεωσ 150 αθώων και αόπλων πολιτών Δομενίκου,

απορφανίσασ ισαρίθμοσ οικογενείασ και ρίψασ εις την δυστυχίαν και θλίψιν αρκετάσ εκατοντάδασ αθώων γυναικοπαίδων και πυρπολήσασ υπερδιακοσίασ οικίασ μετά των υπάρχοντων των και αφού προηγουμένωσ οι αξιωματικοί και στρατιώται σας αφήρεσαν ό,τι πολύτιμον αντικείμενον εύρον. Εναντίον του στρατού σας επετέθησαν ένοπλοι και πιθανόν να εφόνευσαν στρατιώτασ σας. Ενισχυθείσ όμως ο στρατόσ σας από τον Τύρναβον και την Λάρισσα από ξηράσ και αέροσ, και καταστάσ ασυγκρίτωσ ισχυρότεροσ, είχε υποχρέωσιν να επιδοθεί εις την καταδίωξιν των ενόπλων εκείνων και όχι να στραφεί εναντίον αθώων ανθρώπων οι οποίοι, πεισθέντεσ εις τασ επισήμοσ υποσχέσεισ σας όπωσ, οσάκισ μεταβαίνωσιν Ιταλοί στρατιώται, να παραμένωσιν εις τα χωρία των, μη διατρέχοντεσ κανέναν κίνδυνον, και βασιζόμενοι εις την αθωότητά των παρέμειναν εκεί διά να εύρωσιν οικτρότατον θάνατον και να εγκαταλείψωσιν εις την θλίψιν και απόγνωσιν συζύγοσ και παιδιά.

Δεν σας είναι βεβαίωσ άγνωστον ότι τον άμαχον πληθυσμόν προστατεύουον διεθνείσ νόμοι και συνθήκαι, τασ οποίασ ούτε ετηρήσατε, ούτε εσεβάσθητε, εν αντιθέσει προς ημάσ, οι οποίοι κατά τον μεταξύ μας πόλεμο εν Αλβανία ετηρήσαμεν. Εντούτοισ ισχυρίζεσθε ότι είσθε το πλέον πεπολιτισμένον κράτοσ της Ευρώπησ, και όμως παρόμοια κακοουργήματα δεν τα διαπράττουον παρά μόνοον βάρβαροι. Και άλλοτε στρατιώται σας και αξιωματικοί διέπραξαν εγκλήματα φονεύσαντεσ αθώουσ πολίτασ και επιχειρήσατε να συγκαλύψετε τα εγκλήματα αυτά και δεν εδίστασαν οι αξιωματικοί σας να αποδώσουον τουσ φόνουσ εις Έλληνασ περιβληθέντασ δήθεν στολάσ Ιταλών και επεχείρησαν να με εκβιάσουον να υποβάλω αναφοράν αναιρούσαν προηγουμένην, διά της οποίασ κατήγγελλα τουσ φόνουσ αυτούσ. Τώρα ποίαν δικαιολογίαν θα προβάλλητε; Ημείσ, στηριζόμενοι εις τα γε-

γονότα του Δομενίκου, θα πιστεύωμεν ακραδάντως ότι όλοι οι φόνοι των Ελλήνων είναι έργον σας.

Ο διοικητής της Υποδιευθύνσεως
Ελασσόνας
Ν. Μπάμπαλης,
μοίραρχος

Ο θαρραλέος μοίραρχος δεν έμεινε ατιμώρητος από τις ιταλικές Αρχές, οι οποίες διέταξαν τη σύλληψή του. Παρέμεινε στη φυλακή 42 μέρες και μετά παραπέμφθηκε σε δίκη στην Πάτρα. Σε αυτήν καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά γλίτωσε την εκτέλεση της ποινής χάρη σε παρέμβαση της κατοχικής κυβέρνησης Ιωάννη Ράλλη. Στάλθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Πάδοβα της Ιταλίας, όπου παρέμεινε έγκλειστος για δύο χρόνια. Από εκεί επέστρεψε μετά την απελευθέρωση. Επισκέφθηκε το χωριό και θέσπισε ένα βραβείο για τους καλύτερους μαθητές. Δυστυχώς, η ελληνική πολιτεία δεν έδειξε το ίδιο ενδιαφέρον και οι κάτοικοι αγωνίζονταν μόνοι τους για να αναγνωριστεί η θυσία των προγόνων τους. Μόλις το 2009 καθιερώθηκε η 16η Φεβρουαρίου ως δη-

μόσια εορτή τοπικής σημασίας για τον Δήμο Ποταμιάς, επονομαζόμενης Καυκάκεια, με το υπ' αριθμ. 190/2009 (ΦΕΚ 224/Α/18.11.2009) προεδρικό διάταγμα. Ήταν η πρώτη δικαίωση...

Με τη συμπλήρωση 60 ετών από το γεγονός τρεις από τους απογόνους των θυμάτων κατέθεσαν μήνυση στην Εισαγγελία Λάρισας, με την οποία ζητούσαν την τιμωρία των Ιταλών δολοφόνων, αν βρισκονταν ακόμα στη ζωή. Το γεγονός αυτό ευαισθητοποίησε την επιστημονική κοινότητα. Η καθηγήτρια της σύγχρονης Ιταλικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια της Νέας Υόρκης δρ. Λίντια Σανταρέλι και ο ιστορικός Κωστής Κορνέτης αναδίφησαν στα ιταλικά αρχεία, όπου εντόπισαν αρκετά στοιχεία. Αυτά απέδειξαν την ευθύνη του αντισυνταγματάρχη Αντόνιο ντε Πάουλα, του αντιστράτηγου Μπενέλι και του ανώτατου διοικητή των ιταλικών δυνάμεων κατοχής στον ελλαδικό χώρο, αντιστράτηγου Κάρλο Τζελόζο. Επίσης, καταδείχθηκε ότι η πολιτική των αντιποίνων κατά του άμαχου πληθυσμού αποτέλεσε επίσημη πρακτική του ιταλικού στρατού σε όλα

Στις 17 Φεβρουαρίου 1946 μεταφέρονται στο Δομένικο τα οστά των εκτελεσθέντων από τους Ιταλούς Δομενικιωτών στις 16 Φεβρουαρίου 1943 από τον χώρο εκτέλεσης και ομαδικής ταφής τους.

Προτομή του μοίραρχου Νικόλαου Μπάμπαλη στο Δομένικο. Ο Μπάμπαλης, με την αποστολή αναφορών προς τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, το Υπουργείο Εσωτερικών και το Αρχηγείο Χωροφυλακής, καθώς επίσης και το ιταλικό Φρουραρχείο Ελασσόνας, ανέδειξε την κατάφωρη αδικία και το έγκλημα πολέμου που διαπράχθηκε, αφηφώντας τις συνέπειες για τη ζωή του.

τα Βαλκάνια, και μάλιστα στην Ελλάδα εφαρμόστηκε πριν καν το πράξουν οι Γερμανοί.

Ο μύθος του δήθεν «καλού Ιταλού» που είχε με επιτυχία φιλοτεχνήσει μεταπολεμικά η Ρώμη άρχισε να καταρρίπτεται. Στη χώρα μας, μετά το 1967, καθιερώθηκε (σε ταινίες, θεατρικά δρώμενα, και λοιπά) το δίπολο κακού Γερμανού - καλού Ιταλού, παρά το γεγονός ότι οι δεύτεροι ήταν αυτοί που όχι μόνο επέπλεξαν τη χώρα μας στην παγκόσμια ανθρωποσφαγή με την αναίτια επίθεσή τους τον Οκτώβριο του 1940, αλλά και προσάρτησαν αυθαίρετα στη χώρα τους ένα τμήμα της ελληνικής επικράτειας – τα Επτάνησα. Το αποκορύφωμα της πολιτικής της Ρώμης αποτελεί η απόπειρα «αγιοποίησης» της μεραρχίας Άκουι λόγω του άδοξου τέλους της, παρά τη μέχρι τότε εγκληματική δράση της εις

βάρος των Ελλήνων της Κεφαλονιάς. Υπενθυμίζεται ότι μεταπολεμικά ουδείς ανώτατος Ιταλός αξιωματικός καταδικάστηκε για εγκλήματα πολέμου, αν και υπήρχαν πολλές τέτοιες περιπτώσεις, ιδίως στην περιοχή των Βαλκανίων. Αντίθετα, αρχής γενομένης από τις δίκες της Νυρεμβέργης και του Τόκιο, εκατοντάδες Γερμανοί και Ιάπωνες αντιμετώπισαν τη νέμεση της δικαιοσύνης, την ίδια ώρα πάντως που αξιωματικοί των Συμμάχων έμειναν στο απυρόβλητο, συχνά βραβευθέντες, όπως στην περίπτωση των βομβαρδισμών στη Δρέσδη.

Αρχικά το ιταλικό προξενείο Λάρισας εξέφρασε την έκπληξή του για την υποβληθείσα μήνυση. Στην Ιταλία όμως είχε προκληθεί σάλος. Η εταιρία τηλεοπτικών παραγωγών GA&A Productions ανέθεσε στον σκηνοθέτη Τζιοβάνι Ντονφραντσέσκο τη δημιουργία ενός ντοκιμαντέρ (υπό τον τίτλο *Ο βρώμικος πόλεμος του Μουσολίνι*) για τα γεγονότα στο Δομένικο. Πράγματι, αυτό δημιουργήθηκε με τη βοήθεια του History Channel και της ΕΡΤ, και προβλήθηκε για πρώτη φορά την άνοιξη του 2008. Η ιταλική κοινή γνώμη εξεπλάγη, καθώς η συγκεκριμένη μεραρχία υπάρχει μέχρι σήμερα και έχει συμμετάσχει σε πολλές αποστολές (παραδείγματος χάρη, στο Κοσσυφοπέδιο). Τον επόμενο χρόνο η ΕΡΤ πρόβαλε το εξαιρετικό ντοκιμαντέρ του Νίκου Παπαθανασίου *Δομένικο, μια ξεχασμένη θυσία*.

Αν και ο εισαγγελέας Λάρισας θεώρησε ότι τα εγκλήματα έχουν παραγραφεί και έβαλε την υπόθεση στο αρχείο, ο Ιταλός συνάδελφός του Σέρτζιο Ντίνι διέταξε δικαστική έρευνα για τους υπαίτιους. Πέρασαν αρκετά χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων οι επικεφαλής της ιταλικής πρεσβείας αγνοούσαν προκλητικά τις προσκλήσεις των κατοίκων του Δομένικου για να παρευρεθούν στις

εκδηλώσεις μνήμης. Τελικά, το 2009, ο τότε Ιταλός πρέσβης στην Ελλάδα, Τζι-ανπάολο Σκαράντε, παραστάθηκε σε αυτές και δήλωσε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Τίποτα δεν μπορεί να μειώσει τη σημασία και να διαγράψει τα φρικτά γεγονότα που συνέβησαν εδώ και τα οποία θα μείνουν για πάντα ως ανεξίτηλη σελίδα ντροπής στην ιστορία της χώρας μου». Αργότερα η πρεσβεία δεσμεύθηκε εγγράφως για την ετήσια χορήγηση μίας ή περισσότερων υποτροφιών σε νέους του Δομένικου που επιθυμούν να σπουδάσουν στην Ιταλία. Δυστυχώς, αυτή η υπόσχεση δεν έχει υλοποιηθεί μέχρι σήμερα.

Υπενθυμίζεται ότι τα ιταλικά κατοχικά στρατεύματα διέπραξαν σωρεία εγκλημάτων στην Αβησσυνία, στη Γιουγκοσλαβία και στην Ελλάδα. Στη χώρα μας οι πρώτες μεταπολεμικές κυβερνήσεις έκαναν λόγο για εκτελέσεις 11.000 αμάχων και για 110.000. Οι Ιταλοί είχαν τον έλεγχο του μεγαλύτερου τμήματος της χώρας και έφεραν τεράστια ευθύνη για τον λιμό του χειμώνα 1941-42, όπως καταδεικνύεται και από τη δήλωση του πάπα Πίου ΙΒ΄. Συνολικά 300.000 Έλληνες έχασαν τη ζωή τους λόγω πείνας κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Τελικά 1.157 Ιταλοί παραπέμφθηκαν σε δικαστήρια διαφόρων κρατών. Εντούτοις η Δύση χρειαζόταν απεγνωσμένα την Ιταλία, η οποία κινδύνευε να διολισθήσει προς τον ανατολικό συνασπισμό, καθώς το τοπικό ΚΚ ήταν πολύ ισχυρό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μείνουν ατιμώρητοι οι φυσικοί και ηθικοί αυτουργοί εκατοντάδων εγκλημάτων πολέμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ο υπηρέτης στη μεραρχία Πινερόλο λοχαγός Τζιοβάνι Ραβάλι, ο οποίος καταδικάστηκε σε τρις ισόβια το 1946. Δυστυχώς, η Ρώμη

άσκησε φορτικές πιέσεις και απολύθηκε το 1959! Αργότερα μάλιστα έγινε και σύμβουλος του Ιταλού πρωθυπουργού.

Συμπερασματικά, η καταστροφή του Δομένικου αποτελεί αδιαμφισβήτητο έγκλημα πολέμου. Δυστυχώς δεν ήταν το μοναδικό, αλλά ενέπιπε στη συνήθη πρακτική των ιταλικών στρατευμάτων κατοχής σε ολόκληρη τη Βαλκανική, συμπεριλαμβανομένου του ελλαδικού χώρου, όπως θα αποδειχθεί από την παρουσίαση των αντίστοιχων γεγονότων στα Σέρβια Κοζάνης και στην Τσαριτσάνη Λάρισας. Μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα η θυσία των κατοίκων του χωριού δεν είχε γίνει ευρέως γνωστή, περνώντας στην ιστορική λήθη. Τα τελευταία χρόνια όμως το γεγονός έχει αρχίσει να αναδεικνύεται χάρη στην πρωτοβουλία πολλών κατοίκων του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βασίλειος Αποστολάκης, «Νικόλαος Γεωργίου Μπάμπαλης, Μοίραρχος Χωροφυλακής (Μία φωτεινή προσωπικότητα της Κατοχής, 1941-1944)», περ. *Αστυνομία*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2012, σσ. 48-50.
- Δαμιανός Βουλγαράκης, *Σφαγή στο Δομένικο: χρονικό της Κατοχής: αφιέρωμα στα εικοσάχρονα από τη μέρα της μεγάλης θυσίας, 16 Φεβρ. 1943-16 Φεβρ. 1963*. Λάρισα κ.ε., 1984.
- Ιωάννης Γκότσης, *Φλόγες στον Όλυμπο*, Αθήνα, κ.ε., 1945.
- Ελληνικά Ολοκαυτώματα 1940-1945*, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα, 2010.
- Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος, *Η ιστορία του Ελληνικού Στρατού, 1833-1949*, τόμ. Β΄, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014.
- Santarelli Lidia, «Muted violence: Italian war crimes in occupied Greece», περ. *Journal of Modern Italian Studies*, τ. 9, Σεπτ. 2004, σσ. 280-299.
- www.averoph.wordpress.com
- <http://www.anixneuseis.gr>
- <http://domeniko-kafkaki.blogspot.com>
- <http://gerontakos.blogspot.com>

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ. Πανεπιστημίου.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ ΤΗΣ ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

ΤΟΥ ΤΣΑΡΛΣ ΕΜΕΡΣΟΝ

Από τη συνθήκη του Περεγιάσλαβ το 1654, η Ουκρανία έχει απολαύσει κρατική υπόσταση ανεξάρτητη από τη Ρωσία μόνο σε στιγμές ακραίας γεωπολιτικής αναστάτωσης, όπως τις τελευταίες μέρες του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, στον απόηχο της Ρωσικής Επανάστασης του 1917. Σήμερα οι Ρώσοι εθνικιστές φαίνεται να βλέπουν την ουκρανική ανεξαρτησία σαν μία παρόμοια παρέκκλιση, τη συνέπεια αυτού που ο Βλαντιμίρ Πούτιν χαρακτήρισε ως τη μεγαλύτερη γεωπολιτική καταστροφή του 20ού αιώνα: την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991.

Η συνθήκη του Περεγιάσλαβ το 1654, έργο του Μιχαήλ Ιμέλκο (20ός αιώνας).

ΟΙ παλιές συνήθειες δύσκολα ξεχνιούνται. Για πολλούς Ρώσους η Ουκρανία είναι σαν ένα μέλος-φάντασμα που το αισθάνονται ακόμα, για πολύ καιρό μετά τον ακρωτηριασμό του. Η ιδέα ότι η Ουκρανία είναι στην πραγματικότητα ένα έθνος φαίνεται παράξενη σε κάποιους Ρώσους. Στον βαθμό που η αντίληψη της Ιστορίας επηρεάζει την πολιτική, η κατανόηση της ρωσικής θεώρησης της ουκρανικής ιστορίας –και της ουκρανικής θεώρησης της ουκρανικής ιστορίας– είναι απαραίτητη.

Παρότι λανθασμένη, η ιδέα ότι η ουκρανική ιστορία είναι στην πραγματικότητα μόνο ένα παράρτημα της πολυτελούς έπαυλης με τα πολλά δωμάτια της ρωσικής ιστορίας είναι κοινή. Ως έναν ορισμένο βαθμό είναι κατανοητή. Η Ουκρανία και η Ρωσία έχουν μοιραστεί θριάμβους και τραγωδίες από τη γέννη-

ση του Ρως του Κιέβου (του πρώτου πρωτορωσικού κράτους) και τους πολέμους εναντίον των Πολωνών τον 17ο αιώνα μέχρι τον αιματηρό αγώνα κατά του φασισμού τον 20ό αιώνα.

Κοινά πιστεύω

Οι ιστορικοί δεσμοί μεταξύ των δύο χωρών, αρχαίοι και σύγχρονοι, είναι ποικίλοι και βαθείς. Οι ορθόδοξες Εκκλησίες της Ουκρανίας και της Ρωσίας μοιράζονται τον ίδιο προστάτη άγιο –τον άγιο Βλαδίμηρο (Vladimir ή, στα ουκρανικά, Volodymyr)– το άγαλμα του οποίου (με την ουκρανική ορθογραφία) στέκεται υπερήφανα στη γωνία ενός δρόμου του δυτικού Λονδίνου. Στην άκρη του Κιέβου, της ουκρανικής πρωτεύουσας, ένα τεράστιο τιμεντένιο συγκρότημα μουσείων που εγκαινιάστηκε στην αρχή της δεκαετίας του 1980 τιμά τον Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο (1941-45). Από εκεί μια ασημένια

Ο εθνικός ποιητής της Ουκρανίας, Τάρας Σεβτσένκο (1814-1861). ΔΕΞΙΑ: Ο Πούσκιν (1799-1837) στάλθηκε στην Οδησό το 1823-1824 εν είδει τιμωρίας.

γυναικεία φιγούρα, ύψους 60 περίπου μέτρων, κρατάει ένα σπαθί στον αέρα με το ένα χέρι και μία ασπίδα με το έμβλημα της Σοβιετικής Ένωσης με το άλλο. Είναι ένα μνημείο για την κοινή θυσία –οχτώ εκατομμύρια Ουκρανοί πέθαναν στον πόλεμο– και για την κοινή νίκη. Εβδομήντα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου, και σχεδόν ένα τέταρτο του αιώνα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, τέτοια αφηγήματα είναι ακόμα ισχυρά.

Για πολύ καιρό οι Ρώσοι έβλεπαν τους Ουκρανούς σαν κάτι λίγο παραπάνω από χωριάτες συγγενείς. Οι θεωρίες της σλαβικής εθνογένεσης περιέγραφαν τους δύο λαούς ως αδέρφια που γεννήθηκαν από την ίδια σλαβική μήτρα: οι «Μεγάλοι Ρώσοι» (οι Ρώσοι) από τη μία, και οι «Μικροί Ρώσοι» (οι Ουκρανοί) από την άλλη. Η ουκρανική λογοτεχνία, που άρχισε να ξεπροβάλλει κατά τον 19ο αιώνα, θεωρούνταν πατροναριστικά το γραφικό προϊόν μίας αγροτικής κοινωνίας, ουσιαστικά κατώτερη του λογοτεχνικού κα-

Ο τσάρος Νικόλαος Β΄ το 1914, στο ανάκτορο της Λιβαδιάς στην Κριμαία.

νόνα της ίδιας της Ρωσίας, ακόμη και όταν παρήγε σπουδαίους ποιητές όπως ο Ταράς Σεβτσένκο. Το γεγονός ότι η άνθηση του ουκρανικού εθνικού πολιτισμού ήταν πιο έντονη στη δυτική Ουκρανία, που τότε ήταν μέρος της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, έκανε κάποιους Ρώσους να απορρίψουν την όλη υπόθεση θεωρώντας τη ένα αντιρωσικό τέχνασμα που υποστηριζόταν από εξωτερικές δυνάμεις, μία οικεία επωδός όπως αυτές που ακούγονται σήμερα.

Κατά τη σοβιετική περίοδο η ιδέα της ουκρανικής ανεξαρτησίας αντιμετωπιζόταν με παρόμοια καχυποψία, και σήμερα είναι επιπλέον φορτισμένη με υπαινιγμούς ότι ήταν εγγενώς αντιεπαναστατική. Τον Απρίλιο του 1918, όσο η Ρωσία εκρήγνυτο εκ των έσω με την επανάσταση, στο Κίεβο εγκαθιδρύθηκε ένα συντηρητικό καθεστώς, με την υποστήριξη των Γερμανών. Ο αρχηγός του, Πάβλο Σκοροπάνσκι, αναβίωσε τον τίτλο του χετμάνου, ενός αρχαίου στρατιωτικού τίτλου των Κοζάκων, ο τελευταίος κάτοχος του οποίου ήταν ένας άντρας που είχε πεθάνει το 1803, σε ηλικία 112 ετών, σε ένα απόμακρο ρωσικό μοναστήρι που οι Σοβιετικοί μετέτρεψαν αργότερα σε γκουλάγκ. Μετέπειτα, κατά τον Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο, ένα μέρος των Ουκρανών τάχθηκε με το μέρος των Γερμανών για να πολεμήσει εναντίον των Σοβιετικών – κάποιοι κατατάχθηκαν ακόμη και στα Ες Ες. Οι εθνικιστικές αντισοβιετικές πράξεις συνεχίστηκαν και κατά τη δεκαετία του 1950 – παρέχοντας τη βάση στην ιστορική μνήμη για το σύγχρονο «τσουβάλισμα» ακόμη και των μετριόπαθών Ουκρανών εθνικιστών με τους δεξιούς εξτρεμιστές, υπό τους χαρακτηρισμούς «φασίστες» και «ληστές».

Κατά τη σοβιετική εποχή η ουκρανική εθνική ταυτότητα ποτέ δεν εντάχθηκε ολοκληρωτικά στη ρωσική ή στη σοβι-

ετική ταυτότητα. Κάποιες φορές αυτό ήταν χρήσιμο για το σοβιετικό κράτος. Το 1939, όταν η Γαλικία, η Βολυνία και η Βουκοβίνα προσαρτήθηκαν στη σοβιετική Ουκρανία ως αποτέλεσμα του Συμφώνου Ρίμπεντροπ-Μολότοφ και της εισβολής του Στάλιν στην Πολωνία, το ουκρανικό ανώτατο σοβιέτ έστειλε στον Στάλιν το εξής μήνυμα: «Έχοντας διαιρεθεί, έχοντας διαχωριστεί εδώ και αιώνες από τεχνητά σύνορα, ο σπουδαίος ουκρανικός λαός έχει επανενωθεί για πάντα σε μία ουκρανική δημοκρατία». Το 1945 οι δηλώσεις ότι η Ουκρανία δεν ήταν ένα υποτελές σοβιετικό κράτος, αλλά ένα ανεξάρτητο κομμουνιστικό κράτος της επέτρεψαν να ενταχθεί στα Ηνωμένα Έθνη ως ιδρυτικό μέλος μαζί με τη Σοβιετική Ένωση, δίνοντας έτσι στη Μόσχα μία επιπλέον ψήφο στις διαδικασίες του ΟΗΕ.

Ορίζοντας σύνορα

Η διαδικασία με την οποία ορίστηκαν τα σύνορα της σύγχρονης Ουκρανίας, τόσο στη Δύση όσο και στη Μαύρη Θάλασσα, ήταν αναπόσπαστο μέρος της ορμητικής εξάπλωσης της ίδιας της Ρωσίας μέσα σε τρεις αιώνες ευρασιατικής ιστορίας. Στα 1700 και στα 1800, ενόσω η ρωσική γεωπολιτική φαντασία αποκτούσε εμμονή με την ιδέα να μετατρέψει τη Μαύρη Θάλασσα σε ρωσική λίμνη –ίσως ακόμη και να φτάσει στο σημείο να αποκτήσει τον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης– η Οθωμανική Αυτοκρατορία απωθήθηκε επανειλημμένα και με αιματηρό τρόπο από τα οχυρά της στη βόρεια πλευρά της Μαύρης Θάλασσας. Οι ουκρανικές επαρχίες ήταν οι εδαφικοί κληρονόμοι. Η χώρα άρχισε να ενσωματώνεται ολόένα και περισσότερο στις οικονομικές και πολιτικές υποθέσεις της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, αποτελώντας τον σιτοβολώνα της και τον δρόμο της προς τη θάλασσα.

Στο τέλος του 18ου αιώνα η γεννημένη στη Γερμανία Μεγάλη Αικατερίνη ίδρυσε το λιμάνι της Οδησού –και την ενδοχώρα της Νέας Ρωσίας– με τη βοήθεια ενός Ισπανοϊρλανδού Ναπολιτάνου και, αργότερα, ενός Γάλλου αριστοκράτη. Η πόλη γέμισε με Έλληνες, Βούλγαρους και Εβραίους. Ο Πούσκιν στάλθηκε εκεί εν είδει τιμωρίας, και πάραυτα ξεκίνησε παράνομη σχέση με τη σύζυγο του Ρώσου κυβερνήτη της πόλης. Μεταξύ αμέτρητων άλλων, η Οδησός παρήγαγε τον Τρότσκι και την Αχμάτοβα, δύο τιτάνες της ρωσικής πολιτικής και του ρωσικού πολιτισμού, πριν γίνει ο τόπος μίας από τις χειρότερες σφαγές του Ολοκαυτώματος.

Λίγο πιο ανατολικά, μέσω πολέμων, αποικισμών και της εθνοκάθαρσης του μουσουλμανικού πληθυσμού της, η Κριμαία, το τελευταίο απομεινάρι της μογγολικής Χρυσής Ορδής, έγινε το ωραιότερο στολίδι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Ως παροιμιώδης κήπος των ηδονών για ειδύλλια της ύστερης αυτοκρατορικής περιόδου (όπως τα αφηγήθηκε ο Αντόν Τσέχοφ) και αργότερα ως ιδανικό θέρετρο για τους διευθυντές των σοβιετικών εργοστασίων και το κλειδί για τη νοτιότερη πλευρά της Ρωσίας (ως βάση για τον στόλο της Μαύρης Θάλασσας), η Κριμαία ριζώθηκε βαθιά στην ψυχολογική γεωγραφία των Ρώσων ως η προσωπική τους «παιδική χαρά». Λιγότερο από έναν αιώνα μετά την κατάκτησή της από τους τσάρους, ο Στάλιν επέλεξε την Κριμαία ως το μέρος στο οποίο θα επανασχεδίαζε τον χάρτη της Ευρώπης το 1945.

Εννέα χρόνια αργότερα, όταν ο πρώην αρχηγός του ουκρανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, Νικήτα Χρουστσόφ, μεταβίβασε την Κριμαία στην ουκρανική ΣΣΔ για τον εορτασμό της 300ής επετείου της συνθήκης του Περεγιιάσλαβ, δεν

υπήρχε καμία σκέψη ότι τα εσωτερικά σύνορα της Σοβιετικής Ένωσης θα γίνονταν ποτέ διεθνή σύνορα. Μόνο το 1991, ύστερα από μία απόπειρα πραξικοπήματος (που, κατά ειρωνικό τρόπο, έλαβε χώρα ενόσω ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ έκανε διακοπές στην Κριμαία), η χερσόνησος ξέφυγε από τον απόλυτο έλεγχο της Μόσχας, ενώ η ίδια η σοβιετική υπερδομή καταργούνταν νομοθετικά.

Η ιδέα ότι η Κριμαία έγινε μέρος μίας ανεξάρτητης Ουκρανίας ουσιαστικά κατά λάθος είναι ευαγγέλιο μεταξύ των Ρώσων πολιτικών. Ένα μόνο βήμα τη χωρίζει από το να θεωρεί την ουκρανική κατοχή της Κριμαίας ιστορικά παράνομη. Και εδώ έγκειται η αρχή ενός επικίνδυνου παιχνιδιού. Τι γίνεται μετά; Ίσως η ίδια η ουκρανική ανεξαρτησία, ή αυτή των Βαλτικών Χωρών, να θεωρείται επί-

Ο Πάβλο Σκοροπάνσκι (1873-1945) μετά τη ρωσική επανάσταση το 1917 αναβίωσε τον τίτλο του χετμάνου, ενός αρχαίου στρατιωτικού τίτλου των Κοζάκων.

σης συνέπεια μίας σειράς ιστορικών συνθηκών που κάποιοι σήμερα μπορεί να θέλουν να ανατρέψουν.

Ένα ουκρανικό αφήγημα

Σε ποιο σημείο το ενδιαφέρον για την Ιστορία μετατρέπεται σε ρεβανσισμό; Και πόσο μακριά στο παρελθόν εκτείνεται η ιστορική προοπτική κάποιου; Τα οράματα μίας αιωνίως ρωσικής Κριμαίας αγνοούν συνειδητά τον μουσουλμανικό πληθυσμό τον οποίο εκτόπισε και απέλασε πρώτα η ρωσική και μετέπειτα η σοβιετική δύναμη – ενίοτε βιαιώς, πάντοτε με τραγικό τρόπο και με ελάχιστη ιστορική αναγνώριση. Μέχρι και την εκκνοή του προηγούμενου αιώνα οι Τάταροι της Κριμαίας αντιστοιχούσαν σχεδόν στον μισό λαό της Κριμαίας. Ο Χρυστσόφ, στον περίφημο λόγο του στο 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ το 1956, αναγνώρισε την απέλαση των Τατάρων ως ένα από τα εγκλήματα του Στάλιν. Πολλοί μπόρεσαν να επιστρέψουν μόλις τη δεκαετία του 1990.

Η ρωσική εκδοχή της ουκρανικής ιστορίας, απορροφημένη στο δικό της αφήγημα περί αυτοκρατορικής ανόδου και πτώσης, από τους Ρομανόφ στους Σοβιετικούς, βοηθά να εξηγηθεί η στάση της Μόσχας απέναντι στον νότιο γείτονά της – όχι με όρους αντικειμενικών συμπεριόντων, παρότι αυτά είναι πραγματικά, αλλά με όρους συναισθηματικούς, με όρους του ποιος έχει δίκιο και ποιος άδικο. Αυτό που κάνει τα πράγματα άσχημα, από τη ρωσική οπτική, είναι ότι οι Ουκρανοί γενικά δεν προσυπογράφουν πια τη ρωσική ερμηνεία της ιστορίας τους. Οι Ουκρανοί έχουν αρχίσει να αγαπούν εναλλακτικά αφηγήματα της ιστορίας τους, βασισμένα στην ελευθερία και στην αντίσταση. Η εκ νέου ανακάλυψη του παρελθόντος τους είναι σημαντική για τη επιβεβαίωση της ουκρανικής ανεξαρτησίας. Η αποδοχή της

Διαδήλωση στο Κίεβο το 1917. ΚΑΤΩ: Ουκρανοί στρατιώτες σε ασκήσεις το 1918.

πιθανότητας ύπαρξης μιας πολλαπλής ιστορίας είναι το σήμα κατατεθέν της δημοκρατίας.

Επεισόδια που κάποτε θεωρούνταν ως ιστορική κόλλα της ρωσο-ουκρανικής σχέσης έχουν αμφισβητηθεί. Ενώ οι Ρώσοι τείνουν να βλέπουν τη συνθήκη του Περεγιόσλαβ του 1654 ως μία στιγμή επανένωσης για τον ρωσικό και τον ουκρανικό λαό, πολλοί Ουκρανοί βλέπουν την ίδια συνθήκη ως μία προσωρινή σύμμαχία μεταξύ στρατιωτικών ηγετών, την

οποία οι Ρώσοι ερμήνευσαν στη συνέχεια προς όφελός τους. Το 2009, στην 300ή επέτειο της μάχης της Πολτάβας – ίσως της πιο σημαντικής μάχης στη ρωσική ιστορία του 18ου αιώνα– ο τότε πρόεδρος της Ουκρανίας, Βίκτορ Γιούστσενκο, κατακρίθηκε από τη Ρωσία επειδή υπονόησε ότι οι Ουκρανοί που πολέμησαν στο πλευρό των Σουηδών εναντίον των νικηφόρων δυνάμεων του Ρώσου τσάρου Πέτρου Α΄ ήταν αληθινοί πατριώτες.

Το 1954 ο Νικήτα Χρουστσόφ μεταβίβασε την Κριμαία στην ουκρανική ΣΣΔ για τον εορτασμό της 300ής επετείου της συνθήκης του Περεγιόσλαβ. ΔΕΞΙΑ: Το 2009, στην 300ή επέτειο της μάχης της Πολτάβας, ο τότε πρόεδρος της Ουκρανίας, Βίκτορ Γιούστσενκο, κατακρίθηκε από τη Ρωσία επειδή υπονόησε ότι οι Ουκρανοί που πολέμησαν στο πλευρό των Σουηδών εναντίον των νικηφόρων δυνάμεων του Ρώσου τσάρου Πέτρου Α΄ ήταν αληθινοί πατριώτες.

Κατά παρόμοιο τρόπο, παρότι οι λιμοί του πρώιμου 20ού αιώνα θεωρούνταν μία κοινή εμπειρία των σοβιετικών βασάνων, ακόμη και μέρος της δημιουργίας του σοβιετικού βιομηχανικού θαύματος, κάποιοι υποστηρίζουν πλέον ότι, στην πραγματικότητα, οι λιμοί ήταν μία επίθεση εις βάρος των Ουκρανών με επικεφαλής τη Μόσχα. Μερικοί υπαινίσσονται μάλιστα γενοκτονική πρόθεση. Η ενσωμάτωση της δυτικής Ουκρανίας στη Σοβιετική Ένωση το 1939 μπορεί να ιδωθεί ακόμα υπό το παραδοσιακό πρίσμα της: ως η επανένωση της Ουκρανίας υπό σοβιετική ηγεσία. Στη μνήμη όμως των ηλικιωμένων συνταξιούχων της Λβιβ –και ακόμη περισσότερο των εγγονιών τους– μπορεί να μείνει ως η αρχή μιας ρωσικής

κατοχής μισού αιώνα. Και παρότι οι Ουκρανοί εθνικιστές που συμμετείχαν στον Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο συνήθως καταδικάζονταν απερίφραστα ως καιροσκοπικά, αντισημιτικά φασιστικά καθάρματα –και πολλοί από αυτούς ήταν αναμφίβολα– κάποια πιο ευσπόλητα στοιχεία μπορεί σήμερα να έχουν επανενταχθεί στην κοινωνία, όπως στις σύγχρονες Βαλτικές Χώρες, ως πατριώτες που εγκλωβίστηκαν σε μία μέγγενη μεταξύ των ισοδύναμων ολοκληρωτισμών του ναζισμού και του κομμουνισμού. Μερικοί Ουκρανοί κάνουν έναν παραλληλισμό που για πολλούς Ρώσους είναι βλάσφημος: παραλληλίζουν τον Πούτιν με τον Χίτλερ.

Τόσο για τους Ρώσους όσο και για

Ο Λέων Τρότσκι (1879-1940) γεννήθηκε στο μικρό χωριό Γιάνοφκα της Ουκρανίας. ΔΕΞΙΑ: Η ποιήτρια Άννα Αχμάτοβα (1889-1966) γεννήθηκε στο χωριό Μπολσόι Φοντάν, κοντά στην Οδησό.

τους Ουκρανούς, η ερμηνεία της ουκρανικής ιστορίας είναι προσωπική. Όπως σε όλες τις παραμεθορίες, οι αντιθέσεις και οι περιπλοκές ενός μπερδεμένου παρελθόντος αναπαράγονται ξανά και ξανά στις ιστορίες των διάφορων οικογενειών και στις ταυτότητες των διάφορων ατόμων. Για τις κυβερνήσεις στη Μόσχα και στο Κίεβο η ιστορία είναι και πολιτική. Τα αφηγήματα του παρελθόντος μπορεί να χρησιμοποιηθούν έτσι ώστε να δικαιολογήσουν, να αντικρούσουν ή να υπερασπιστούν διαφορετικές ενέργειες του παρόντος. Η Ιστορία μπορεί να είναι ένα εργαλείο επιρροής – ακόμη και ένα εργαλείο μακροπρόθεσμου ψυχολογι-

κού πολέμου–, που χρησιμοποιείται για να «χειριστεί» το «εδώ και τώρα» και να προσδώσει μεγαλύτερη συναισθηματική αξία σε γεωπολιτικές επιταγές ή σε ισχυρισμούς πολιτικής νομιμότητας.

Για να το θέσουμε ωμά, η Ιστορία μπορεί να είναι ένα είδος περιοχής. Στην περίπτωση της Ουκρανίας η συμπλοκή δεν γίνεται μόνο για το έδαφος της χώρας. Γίνεται και για το παρελθόν της χώρας. Αν η Ρωσία και η Ουκρανία θέλουν να ζουν δίπλα δίπλα ως γείτονες που δείχνουν αλληλοσεβασμό, θα πρέπει να βρουν και έναν τρόπο να ζουν η μία με την ιστορία της άλλης.

Ο Τσαρλς Έμερσον είναι ιστορικός.

Μετάφραση: Μυρτώ Κατσίγερα

ΜΑΤΑΡΟΑ

Ιστορία και μύθος

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΗΣ ΔΑΝΑΗΣ ΑΝΤΩΝΑΚΟΥ

Μια «ονειρική έξοδος», «ένα μείζον γεγονός της σύγχρονης Ελλάδας» ήταν σύμφωνα με τον Κορνήλιο Καστοριάδη το ταξίδι μίας ομάδας φοιτητών από την Αθήνα στο Παρίσι τον Δεκέμβρη του 1945, με ένα πλοίο που το όνομά του μεταφράστηκε ως «η γυναίκα με τα μεγάλα μάτια». Στο ντοκιμαντέρ του 2019 με τίτλο Μатарόα: Το ταξίδι συνεχίζεται..., του Ανδρέα Σιαδήμα, ο καθηγητής Παναγιώτης Τουρνικιώτης λέει: «Ματαρόα: μαγική λέξη. Δε λέει κάτι πολύ συγκεκριμένο, αλλά, όπως όλοι οι μεγάλοι μύθοι, διαθέτει μια φοβερή λέξη».

Η ΙΣΤΟΡΙΑ άρχισε μετά την Απελευθέρωση της Αθήνας, τον Οκτώβριο του 1944, και τα αιματηρά Δεκεμβριανά. Μέχρι την άνοιξη του 1945, παρά τις ιστορικές διεργασίες ειρήνευσης, ήταν φανερό ότι η σύγκρουση είχε κοπάσει μόνο προσωρινά. Τότε το Γαλλικό Ινστιτούτο της Αθήνας προκήρυξε έναν σημαντικό αριθμό υποτροφιών. Η προκήρυξη προσείλκυσε πολυάριθμους φοιτητές, αποτελώντας διέξοδο ελευθερίας κυρίως για τους αντιστασιακούς υποψήφιους που είχαν συμμετάσχει στις ταραχές και ευκαιρία για ειδικευμένες σπουδές επιπέδου σε μία

χώρα με κοινή εμπειρία στη μακρόχρονη κατοχή και στην αντίσταση. Κάποιοι ταξιδιώτες, προερχόμενοι από τη μεσαία και τη μεγαλοαστική τάξη, είδαν στο ταξίδι στη Γαλλία μία ανέλπιστα ευκαιρία να «ξεφύγουν από το ελληνικό χάος» και να κάνουν νέα αρχή.¹

Η ιστορία του ταξιδιού

Το 2007 η ζωγράφος Νέλλη Ανδρικοπούλου έγραψε: «Είχαμε την τύχη, σαλπάροντας προς την ελευθερία μέσ' από τους κινδύνους του παρόντος, με τις βαριές κατοχικές μας εμπειρίες μα και "με τη χαρά της αφθαρσίας στα μάτια", να ζή-

σουμε μια νεανική περιπέτεια, της οποίας αγνοούσαμε την εμβέλεια – μας έλειπε η απόσταση του χρόνου»².

Η ποιήτρια Μάτση Χατζηλαζάρου ως λόγο για την αίτησή της δήλωσε στην επιτροπή την καλλιτεχνική της επιθυμία: «Θέλω απλώς να δω και ν' αγγίξω με το χέρι μου έναν Ματίς και έναν Πικασό»³. Οι στίχοι της ωστόσο δείχνουν προς τον συνεχιζόμενο πόλεμο: *Παρά το αίμα που χύθηκε/ τα κύματα διατήρησαν/ το χρώμα/ και παρά το φθόνο που ξύπνησε τόσο μεγάλο μίσος/ ο πευκώνας κρύφτηκε μέχρι την επιστροφή/ της άνοιξης*.

Φωτισμένα στελέχη του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, ο διευθυντής Οκτάβ Μερλιέ και ο Ροζέ Μιλιέξ, κατέστησαν δυνατή την «Υποτροφιάδα», όπως επονομάστηκε από τους φοιτητές, ή «Εποποιία», όπως χαρακτηρίστηκε αργότερα,

μέσω της πολιτικής προσπάθειας της χώρας τους για ουδετερότητα απέναντι στην αγγλοαμερικανική εμπλοκή στην ελληνικό Εμφύλιο. Η αποστολή έλαβε τη μορφή συνεργασίας Ελλάδα-Γαλλίας.

Τον Σεπτέμβριο του 1945 ειδική επιτροπή εξέτασε τις 800 περίπου αιτήσεις και απένειμε 240 υποτροφίες, 78 από τους υποτρόφους – λόγω ηλικίας, επιτυχημένης σταδιοδρομίας, εισοδήματος – δεν έλαβαν οικονομική υποστήριξη, αλλά πήραν όπως οι άλλοι βίζα, δικαίωμα παραμονής και εργασίας, που αργότερα αποδείχθηκαν απαραίτητα. Όπως όλα δείχνουν, η επιτροπή επέλεξε τους υποψήφιους αξιολογώντας και όχι βάσει πολιτικής ένταξης.

Χρειάστηκε όμως μία αναμονή δύο μηνών για το πλοίο και δημιουργήθηκαν δικαιολογημένες ανησυχίες. Η Νέλλη

Εορτασμοί για την απελευθέρωση της Αθήνας στις 12 Οκτωβρίου 1944.

Ανδρικοπούλου γράφει: «Να που πάλι κάποιος κάτι μας στερούσε – ποιος άντεχε κι άλλες στερήσεις; Η ελευθερία μας περίμενε, εδώ και τώρα. Μόνο που το Ματαρόα δεν ερχόταν. Αίσχος!»⁴ Τελικά, λίγο πριν από τα Χριστούγεννα του 1945, το Ματαρόα έπιασε στον Πειραιά και επιβίβασε 124 φοιτητές.

Πλέοντας αργά, με προσοχή, σε μία κυματώδη θάλασσα διάσπαρτη με επιφανειακούς εκρηκτικούς μηχανισμούς, κατευθυνόταν προς την Ιταλία. Οι αναμνήσεις είναι αντιφατικές. Ίσως λόγω της σοβαρότητας της κατάστασης, η μνήμη της διαδρομής φαίνεται να χάθηκε από το μυαλό των επιβατών.

Ο Κώστας Αξελός ανέφερε ότι είχε ξεχάσει τα πάντα, εκτός από τις συζητήσεις του με τους «φιλοσοφούντες» – Κορνήλιο Καστοριάδη, Κώστα Παπαϊωάννου, Μιμίκια Κρανάκη – για φιλοσοφία, λογοτεχνία, τέχνη, για τη ζωή, αλλά όχι για πολιτική.

Η Ανδρικοπούλου θυμόταν την πρώτη νύχτα. Αφού ενημερώθηκαν για τους κανονισμούς και την κατάλληλη συμπεριφορά στο ταξίδι, συνειδητοποίησαν

ότι την αυγή έφευγαν και το μυαλό τους στράφηκε στην Ελλάδα που άφηναν πίσω τους. Ο σκηνοθέτης Μάνος Ζαχαρίας διηγείται ότι δεν κοιμήθηκαν, με τον φόβο ότι κάποιος μπορούσε να αποτρέψει την αναχώρησή τους.

Ο ζωγράφος Ντίκος Βυζάντιος, από τους νεότερους της ομάδας, αφηγείται καταπληκτικές ιστορίες δράσης: «[...] είδα τους συντρόφους μου να σκαρφάζουν στους ιστούς και να αιωρούνται από τα σκοινιά, όπως είχαν δει να κάνουν οι πειρατές στα έργα του Χόλιγουντ. [...] Δεν προλαβαίνει [ο Άγγλος αξιωματικός] να στρίψει την πλάτη και μεμιάς ολόκληρη η σειρά ρίχνει όλα τα σωσίβια της στη θάλασσα. Εμείς θέλαμε να είμαστε ελεύθεροι, να φύγουμε, και τούτα τα σωσίβια μας ήταν εμπόδιο»⁵.

Το πλοίο πλησίαζε αργά στον Τάραντα. Η Ανδρικοπούλου περιγράφει: «[...] οι προσόψεις των κτιρίων που στέκονταν ακόμη όρθιες έδιναν μια αίσθηση ώχρας και το πλοίο έμεινε αρκετά αρόδο επειδή ήρθαν νέα ότι στην πόλη ξέσπασε πανούκλα. [...] Πώς ξεμπαρκάραμε, δεν θυμάμαι».

Συλλαλητήριο του ΕΑΜ στην Πλατεία Συντάγματος στις 3 Δεκεμβρίου 1944.

Ο Οκτάβιος Μερλιέ με τη σύζυγό του, Μέλπω Λογοθέτη.

Ενώσω περίμεναν το τρένο, και ενώ τους υποδεχόταν ο Γάλλος πρόξενος, οι νέοι πρόσεχαν το βουνό των αποσκευών, βιβλίων, φαγητών και τσιγάρων που χρησιμοποιούσαν στο ταξίδι σαν νόμισμα αντί της υπερπληθωρισμένης δραχμής. Το τρένο τελικά ήταν ένα ξύλινο μεταγωγικό. Στριμώχτηκαν σε δύο κρύα βαγόνια που έγραφαν «Οκτώ άλογα, σαράντα άτομα». Χωρίς φως, θέρμανση, νερό –πού λόγος για υγιεινή– διέσχισαν αργά τη μισή Ιταλία. Ο συγγραφέας Ανδρέας Κέδρος γράφει: «Για άγνωστους λόγους το τρένο σταματούσε επί ώρες στους σταθμούς που είχαν καταστραφεί από τους βομβαρδισμούς»⁶. Από την Μπολόνια ένα άνετο τρένο τους πήγε στην Ελβετία. Εκεί η συνοριακή αστυνομία, υπό τον φόβο της πανούκλας του Τάραντα, υπέβαλε τους φοιτητές σε σοκαριστική μεταχείριση: ντους κάτω από το εξεταστικό βλέμμα Ερυθροσταυριστών νοσοκόμων και ψεκασμός με

DDT. Ένα ταξίδι το πολύ τριών ημερών διήρκεσε επτά και για τους εξαντλημένους φοιτητές δεν τελείωνε ποτέ. Από εκεί όμως το Παρίσι ήταν πια κοντά.

Στο Παρίσι

Η υποδοχή των φοιτητών στον σταθμό Γκαρντε Λ'Εστ και την επομένη στην Πανεπιστημιούπολη, όπου στεγάστηκαν πολλοί από αυτούς, ήταν πρωτοφανής. Οι υπόλοιποι φοιτητές έφτασαν δύο μήνες αργότερα, έχοντας φύγει με το πλοίο Grípsholm, αλλά ολόκληρη η γενιά Ελλήνων διανοουμένων που έφτασαν τότε στη Γαλλία θεωρούνταν ότι έκανε το ταξίδι με το Ματαρόα. Το 2007 ο πολιτικός φυγάς Μάνος Ζαχαρίας είπε: «Ήταν ο πόλεμος, η Κατοχή, γλιτώσαμε, επιβιώσαμε και βρεθήκαμε ελεύθεροι στην Ευρώπη. Τίποτα άλλο»⁷.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Νικόλας Μανιτάκης, Servanne Jollivet (επιμ.), *Ματαρόα 1945. Από τον μύθο στην ιστορία*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα, 2018, σ. 10.
- 2 Νέλλη Ανδρικοπούλου (επιμ.), *Το ταξίδι του Ματαρόα – 1945. Στον καθρέφτη της μνήμης*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2007, σ. 17.
- 3 Λ. Αργουκ, «*Η Έλλη Αλεξίου, η Μάτση Χατζηλαζάρου και το Ματαρόα*», στο Νικόλας Μανιτάκης, Servanne Jollivet (επιμ.), *Ματαρόα 1945. Από τον μύθο στην Ιστορία*, ό.π., σ. 218.
- 4 Νέλλη Ανδρικοπούλου, *Το ταξίδι του Ματαρόα*, ό.π., σ. 40.
- 5 Ντίκος Βυζάντιος, «*Η Οδύσσειά μου στο Ματαρόα*», στο Νέλλη Ανδρικοπούλου, *Το ταξίδι του Ματαρόα*, ό.π., σ. 119.
- 6 Ανδρέας Κέδρος, *Ο άνθρωπος με το γαρίφαλο. Το οδοιπορικό ενός νεαρού Έλληνα διανοούμενου στη Γαλλία της δεκαετίας του 50*, εκδ. Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνης, Αθήνα, 1990, σ. 37.
- 7 Νέλλη Ανδρικοπούλου, *Το ταξίδι του Ματαρόα*, ό.π., σ. 74.

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Η Δανάη Αντωνάκου είναι αρχιτέκτων-χωροτάκτης, μέλος του Διαζώματος, αντιπρόεδρος του Διεθνούς Δικτύου Αρχαίων Θεάτρων.

1 Οι μητροπολίτες Κιτίου Ανθιμος, Κυρήνειας Κυπριανός και Πάφου Γεννάδιος ζητούν με «τηλεγραφική» επιστολή τους από τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο να παραιτηθεί έως τις 10 Ιουνίου από την προεδρία της Κύπρου. Ο τελευταίος αρνείται κατηγορηματικά.

2 Μετά από ανταλλαγή πυροβολισμών η —δυτικογερμανική Αστυνομία συλλαμβάνει ηγετικά στελέχη της τρομοκρατικής οργάνωσης «Φράζια Κόκκινος Στρατός» (γνωστής ευρύτερα ως Μπάαντερ Μάινχοφ), στα οποία συμπεριλαμβάνονται οι Αντρέας Μπάαντερ, Γιαν Καρλ Ράσπε και Χόλγκερ Μάινς. Στις 7 Ιουνίου συλλαμβάνεται στο Αμβούργο ακόμη ένα μέλος, η Γκούντρον Ένσλιν, μέσω της οποίας οι Αρχές ανακαλύπτουν ένα κρησφύγετο της οργάνωσης με αρκετά όπλα.

3 Οι τέσσερις κυριότερες νικήτριες χώρες —του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (ΗΠΑ, Σοβιετική Ένωση, Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία) υπογράφουν την τελική συνθήκη για το Βερολίνο, η οποία τίθεται αμέσως σε εφαρμογή στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής ύφεσης στην Ευρώπη.

8 Η δημοσίευση μιας φωτογραφίας απο—τύπωσε εμβληματικά τη φρίκη του πολέμου στο Βιετνάμ. Πρόκειται για τη φωτογραφία της εννιάχρονης Νοτιοβιετναμέζας Φαμ Θι Κιμ Φουκ (γνωστής ως «Κορίτσι της ναπάλμ») που απεικονίζεται να τρέχει κλαίγοντας ολόγυμνη σε έναν δρόμο, έχοντας υποστεί σοβαρά εγκαύματα, κυρίως στην πλάτη, από νοτιοβιετναμική βόμβα ναπάλμ. Χάρη σε αυτή τη φωτογραφία ο Αμερικανοβιετναμέζος φωτογράφος Νικ Ουτ, του πρακτορείου Associated Press, κέρδισε το βραβείο Πούλιτζερ. Η μικρή Νοτιοβιετναμέζα επέζησε παρά τα σοβαρά τραύματά της, τη 14άμηνη νοσηλεία της στη Σαϊγκόν και 17 (!) χειρουργεία, αλλά ανέκτησε πλήρη κινητικότητα στο αριστερό της χέρι μόλις το 1982. Το 1992, αμέσως μετά τον γάμο της, η ίδια και ο σύζυγός της ζήτησαν πολιτικό

Κορίτσι της ναπάλμ

Ούλρικε Μάινχοφ

άσυλο στον Καναδά, όπου και διαμένουν μέχρι σήμερα.

| Στην Κύπρο αρχίζουν διακοινοτικές συνομιλίες υπό την αιγίδα του ΓΓ του ΟΗΕ, Κουρτ Βαλντχάιμ. Οι συνομιλίες καταλήγουν σε αδιέξοδο λόγω της αδιαλλαξίας του Τουρκοκύπριου ηγέτη Ραούφ Ντενκτάς που αξιώνει ομοσπονδιακή λύση για την επίλυση του Κυπριακού, δηλαδή ουσιαστικά ανοικτή διχοτόμηση της Μεγαλονήσου.

| Ο Νοτιοαφρικανός καρδιοχειρουργός Κρίστιαν Μπάρναρντ εκφράζει την αλληλεγγύη του στους συμπατριώτες του φοιτητές που δηλώνουν εναντίον των φυλετικών διακρίσεων στη νοτιοαφρικανική πρωτεύουσα Πρετόρια.

15 Η δυτικογερμανική Αστυνομία συλλαμβάνει σε ένα διαμέρισμα στο Λανγκενχάγκεν δύο ακόμη μέλη της τρομοκρατικής οργάνωσης «Φράζια Κόκκινος Στρατός»: την Ούλρικε Μάινχοφ και τον Γκέρχαρντ Μύλλερ. Χάρη σε αυτές τις επιτυχίες και τις προηγηθείσες συλλήψεις άλλων μελών της οργάνωσης, η τρομοκρατική δραστηριότητά της δέχεται καιρία πλήγματα, χωρίς όμως να τερματιστεί.

17 Στη διάρκεια της νύκτας το FBI συλλαμβάνει πέντε άτομα που πραγματοποιούσαν διάρρηξη στα γραφεία του Δημοκρατικού Κόμματος στο κτιριακό συγκρότημα Γουότεργκεϊτ, στην Ουάσινγκτον, όπου φωτογράφιζαν έγγραφα έχοντας παράλλη-

17

Έντουαρντ Χαντ

17

Εϊσάκου Σάτο

λα στην κατοχή τους πομπούς υποκλοπών. Επικεφαλής των «υδραυλικών» (όπως αποκλήθηκαν ειρωνικά οι διαρρήκτες) ήταν ο υπεύθυνος ασφαλείας της επιτροπής για την επανεκλογή του προέδρου Νίξον, ενώ εξαρχής τα ίχνη της έρευνας οδήγησαν και στον Έντουαρντ Χαντ, πρώην πράκτορα της CIA και στη συνέχεια σύμβουλο ασφαλείας του Νίξον. Με αυτό τον τρόπο άρχισε να αποκαλύπτεται το σημαντικότερο σκάνδαλο υποκλοπών στην Ιστορία, που είχε οργανωθεί στον Λευκό Οίκο και τελικά οδήγησε στην παραίτηση του Νίξον.

| Ο πρωθυπουργός της Ιαπωνίας Εϊσάκου Σάτο (που κατείχε το αξίωμά του συνεχώς από το 1964), παραιτείται από την πρωθυπουργία και την προεδρία του κυβερνώντος Φιλελεύθερου Δημοκρατικού Κόμματος αναλαμβάνοντας την ευθύνη για την αποτυχία της εξωτερικής πολιτικής της χώρας του να διαβλέψει την επικίνδυνη για τα ιαπωνικά συμφέροντα προσέγγιση των ΗΠΑ με την Κίνα. Το 1974 ο Σάτο έλαβε το Νόμπελ Ειρήνης από κοινού με τον Ιρλανδό πολιτικό Σων Μακμπράιντ. Πέθανε στις 19 Μαΐου 1975, σε ηλικία 74 ετών, από εγκεφαλικό επεισόδιο.

18 Στο Παρίσι επαναλαμβάνονται οι ειρηνευτικές συνομιλίες για το Βιετναμικό μετά από παρέμβαση του Σοβιετικού προέδρου Νικολάι Ποντγκόρνυ προς την κυβέρνηση του Βορείου Βιετνάμ.

| Στον τελικό του Πανευρωπαϊκού Πρω-

ταθλήματος μεταξύ εθνικών ομάδων που διεξήχθη στο στάδιο Χέιζελ των Βρυξελλών η Δυτική Γερμανία κερδίζει το κύπελλο νικώντας τη Σοβιετική Ένωση με σκορ 3-0. Επρόκειτο για την τέταρτη συμμετοχή των νικητών στην ίδια διοργάνωση και μόλις την πρώτη των ηττημένων. Το πρώτο γκολ των Δυτικογερμανών πέτυχε ο διάσημος Γκερντ Μύλλερ, που αναδείχθηκε παράλληλα και πρώτος σκόρερ της διοργάνωσης με 4 τέρματα. Την τρίτη θέση κατέλαβε το Βέλγιο, το οποίο νίκησε την προηγούμενη στον μικρό τελικό την Ουγγαρία με σκορ 2-1.

21 Ισραηλινές δυνάμεις πραγματοποιούν κεραυνοβόλα εισβολή στον Λίβανο πλήττοντας παλαιστινιακές βάσεις και αιμαλωτίζοντας πέντε ανώτατους Σύριους αξιωματούχους. Επρόκειτο για την ισραηλινή «απάντηση» σε παλαιστινιακές επιθέσεις εναντίον ισραηλινών στόχων.

22 Στο διάρκεια εκτεταμένων φυλετικών ταραχών στο Μπουρούντι, χιλιάδες μέλη της φυλής Χούτου θανατώνονται από την αντίπαλη φυλή Τούτσι.

23 Ο αυτοκράτορας της Ιαπωνίας Χιροχίτο, ηλικίας 71 ετών, συμπληρώνει 16.618 ημέρες παραμονής του στον θρόνο καταρρίπτοντας το προηγούμενο ρεκόρ που κατείχε ο παππούς του, αυτοκράτορας Μέιτζι. Κατά τον θάνατό του (το 1989) ο Χιροχίτο είχε ηγεμονεύσει επί 62 χρόνια, έναντι 45 ετών και 6 μηνών του Μέιτζι.

27 Στη Γαλλία οι ηγέτες του Σοσιαλιστικού Κόμματος, Φρανσουά Μιτεράν, και του Κομμουνιστικού, Ζωρζ Μαρσαί, συνάπτουν συμφωνία εκλογικής και κυβερνητικής συνεργασίας. Σύμφωνα με το κοινό τους πρόγραμμα θα προέβαιναν σε εθνικοποιήσεις και αποχώρηση από το NATO, και θα επέβαλλαν εβδομάδα εργασίας 40 ωρών και κατώτερη σύνταξη ίση με το 80% του κατώτατου μισθού.

29 Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ δηλώνει ότι η θανατική ποινή είναι αντισυνταγματική.

Το αρχαιότερο χυτήριο της προ-ρωμαϊκής Πάντοβας

Στην τελική φάση της εισέρχεται η αρχαιολογική έρευνα για την πλήρη ανασκαφή και αποτύπωση του παλιότερου χυτηρίου στην περιοχή της Πάντοβας (Ιταλία), που χρονολογείται από τον 9ο έως τον 7ο αιώνα π.Χ. και αρχικά εντοπίστηκε το 2001 στη διάρκεια εργασιών στον προαύλιο χώρο του αρχηγείου της τοπικής αστυνομίας. Όπως ανακοίνωσε το Τμήμα Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Βένετο, πρόκειται ίσως για το μόνο αντίστοιχο χυτήριο εξ ολοκλήρου στρωματογραφικά ανασκαμμένο, που μπορεί να αναγνωριστεί χάρη στην παρουσία ορισμένων λάκκων για τις μεταλλουργικές δραστηριότητες και σε ένα θραύσμα της μήτρας χύτευσης. Τώρα, το επιστημονικό ενδιαφέρον θα εστιαστεί στα πολυάριθμα κεραμικά σκεύη μαγειρικής, τα οποία πιθανόν να διατηρούν στο πορώδες υλικό τους ίχνη τροφικού υλικού, αλλά και στα σπαράγματα υφαντουργικής τέχνης που βρέθηκαν στο σημείο. Οι αρχαιολόγοι εκτιμούν πως η ακριβής χρονολόγηση των ευρημάτων αυτών μπορεί να φωτίσει άγνωστες πτυχές από την ιστορία της Πάντοβας, της οποίας η ίδρυση τοποθετείται στο 1183 π.Χ.

Σημειώνεται ότι έως τον 8ο αιώνα π.Χ., στη συγκεκριμένη περιοχή υπήρχαν μεμονωμένα κτήρια, ωστόσο κατόπιν άλλαξε χαρακτήρα με τη διάνοιξη μεγάλης τάφρου και την οικοδόμηση νέων οικιών και βιοτεχνικών κτηρίων.

Πλοίο της Χανσεατικής Ένωσης βρέθηκε στην Εσθονία

Ένα πλοίο κατασκευασμένο το 1298, που ανήκε στην Χανσεατική Ένωση, ανακαλύφθηκε τυχαία μόλις τρία μέτρα κάτω από κεντρικό δρόμο της πρωτεύουσας της Εσθονίας, Ταλίν, κοντά στις εκβολές του ποταμού Härgjaree, σε σημείο που πριν από 800 χρόνια καταλαμβάνόταν από τη θάλασσα. Έχει μήκος 24 μ., είναι κατασκευασμένο από ξύλα βελανιδιάς, τρίχωμα ζώων και πίσσα και διασώζεται σε εξαιρετική κατάσταση.

Η Χανσεατική Ένωση, που λειτούργησε από τον 12ο αιώνα (αναγνωρίστηκε επίσημα το 1356) μέχρι το 1862, αποτελούσε εμπορική και αμυντική συνομοσπονδία των συντεχνιών και των πόλεων-αγορών της Βορειοδυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, με τα πλοία της να κυριαρχούν σχεδόν μονοπωλιακά στο εμπόριο της Βόρειας και Βαλτικής θάλασσας. Στο συγκεκριμένο πλοίο εντοπίστηκαν θραύσματα μεσαιωνικών δερμάτινων παπουτσιών, εργαλείων και μάλλινο υλικό συσκευασίας, με τους ειδικούς να ελπίζουν πως η συνεχιζόμενη έρευνά τους θα εντοπίσει και άλλα στοιχεία σχετικά με το φορτίο του.

Τα σωζόμενα, σήμερα, πλοία της Ένωσης είναι ελάχιστα, με πιο γνωστό παράδειγμα το «Bremen Cog», που ανακαλύφθηκε στη Γερμανία το 1962. Ωστόσο, το συγκεκριμένο πλοίο αποκτά ξεχωριστή θέση, καθώς είναι παλιότερο κατά 82 χρόνια και διατηρείται πολύ καλύτερα.

Η «μυστηριώδης» σαρκοφάγος της Παναγίας των Παρισίων

Μια μολυβένια σαρκοφάγος, που κατά πάσα πιθανότητα χρονολογείται στον 14ο αιώνα, εντοπίστηκε περίπου 20 μέτρα κάτω από το αρχαίο κωδωνοστάσιο της Παναγίας των Παρισίων, στο πλαίσιο του έργου για την ανοικοδόμηση του ναού μετά την καταστροφική φωτιά του 2019. Η ύπαρξη της σαρκοφάγου, μήκους 1,95 μ. και πλάτους 0,48 μ., στα έγκατα του ναού έχει εντυπωσιάσει τους επιστήμονες, καθώς έως σήμερα η ύπαρξή της δεν ήταν γνωστή. Με τη βοήθεια ενδοσκοπικής κάμερας κατάφεραν να «διεισδύσουν» στο εσωτερικό της, διακρίνοντας τμήμα σκελετού, ένα μαξιλάρι από φύλλα, ενδεχομένως κάποιες τρίχες, υφάσματα και ξηρή οργανική ύλη.

Η σαρκοφάγος ανασύρθηκε από τη θέση της με σκοπό να σταλεί στο Ινστιτούτο Ιατροδικαστικής της Τουλούζης, προκειμένου να ανοιχτεί για να διευκρινιστεί το φύλλο, η κατάσταση της υγείας, καθώς και η κοινωνική τάξη του προσώπου αυτού, που πιθανολογείται ότι συγκαταλεγόταν στην ελίτ της εποχής, με την ταυτότητά του να περιλαμβάνεται ίσως στα ληξιαρχικά μητρώα της επισκοπής.

«Αν αποδειχθεί ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για σαρκοφάγο του Μεσαίωνα, έχουμε μια εξαιρετικά σπάνια πρακτική ταφής», δήλωσε χαρακτηριστικά ο επικεφαλής αρχαιολόγος Κριστόφ Μπεζνιέρ.

Αποκαταστάθηκε σπάνιο ανεμόπτερο του 19ου αιώνα

Σπάνιο ανεμόπτερο του 19ου αιώνα αποκαταστάθηκε πλήρως και το προσεχές φθινόπωρο θα παρουσιαστεί σε έκθεση του Εθνικού Μουσείου Αεροπορίας και Διαστήματος του Smithsonian (ΗΠΑ) με τίτλο «Early Flight», που θα έχει ως αντικείμενο την πρώτη δεκαετία της εποχής των αεροπλάνων.

Πρόκειται για ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα αυθεντικά ανεμόπτερα που κατασκεύασε ο Ότο Λίλιενταλ από το 1893 έως το 1896. Ο Γερμανός αεροπόρος, ο οποίος ήταν ο πρώτος που το 1891 πραγματοποίησε με επιτυχία πτήση περνώντας στην ιστορία ως ο «ιπτάμενος άνθρωπος», σκοτώθηκε στις 9 Αυγούστου του 1896 όταν το ανεμόπτερό του έπεσε από ύψος περίπου 15 μέτρων και ο ίδιος έσπασε τον λαιμό του.

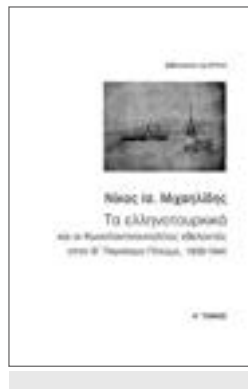
Προηγουμένως είχε προλάβει να κατασκευάσει δέκα αντίγραφα του ανεμοπτερού του, ένα από τα οποία είχε αγοραστεί από τον μεγιστάνα του Τύπου Γουίλιαμ Ράντολφ Χιρστ, που το χρησιμοποιούσε για τη διαφήμιση της εφημερίδας του *New York Journal*. Λίγες μέρες μετά, το συγκεκριμένο ανεμόπτερο καταστράφηκε ύστερα από πτώση, με τον πιλότο του να βγαίνει σώος. Το 1906, το κατεστραμμένο ανεμόπτερο δωρίθηκε στο Smithsonian, ενώ οι εργασίες αποκατάστασής του ξεκίνησαν μόλις το 2019.

Νίκος Ισ. Μιχαηλίδης

Τα ελληνoturκικά και οι Κωνσταντινουπολίτες εθελοντές στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, 1939-1944, Α΄ Τόμος

εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2021, σελ.: 768, τιμή: 26,00 €

Η εθελοντική προσφορά των Κωνσταντινουπολιτών κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είναι πραγματικά αξιοσημείωτη, όχι μόνο για το μέγεθος της προσφοράς προς την Ελλάδα, αλλά κυρίως γιατί όλο αυτό το κύμα εθελοντισμού των ελληνόφωνων μη μουσουλμάνων της Πόλης θέρειψε εντός μιας ξένης χώρας, συχνά εκθροική προς την Ελλάδα, χωρίς να υπάρξει κρατικός εξαναγκασμός και κυρίως χωρίς το ευρύ κοινωνικό τους περιβάλλον να γνωρίζει την οικειοθελή προσφορά τους.

Ο Νίκος Μιχαηλίδης περιδιαβαίνει τα ελληνικά, τουρκικά και βρετανικά αρχεία, αξιοποιεί την υπάρχουσα βιβλιογραφία, και τη συμπληρώνει με επιτόπια έρευνα χρησιμοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία της προφορικής Ιστορίας, και προσθέτει στη βιβλιογραφία μας μια άγνωστη σελίδα της Ιστορίας του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης και τη συμβολή του στους αγώνες κατά του ναζισμού την περίοδο 1939-1944. Θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε ως ένα περιηγητή του καιρού μας στο χώρο της Ιστορίας.

Στο βιβλίο του παρουσιάζονται με εξαιρετική λεπτομέρεια, τα γεγονότα όλων των ετών από το 1939 έως το 1944. Μέσα από πληθώρα πληροφοριών που προκύπτουν από έγγραφα, ανταποκρίσεις και άρθρα του τουρκικού Τύπου συνοδευόμενα από πλούσιο φωτογραφικό υλικό και άλλο τεκμηριωτικό υλικό, ανασυντίθεται το πολύπλοκο σκηνικό εκείνης της εποχής, με πολλά στοιχεία από όσα παρουσιάζονται να είναι εντελώς άγνωστα ακόμα και για μελετητές της περιόδου.

Στο πρώτο μέρος του τόμου περιγράφονται χρονολογικά τα διεθνή γεγονότα της εξαετίας με έμφαση στα Ελληνοτουρκικά, ενώ γίνεται προσπάθεια, να αναδειχθούν τα γεγονότα και από τη σκοπιά των Τουρκικών πηγών. Οι καλές Ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά την δεκαετία του 1930, βοήθησαν στην ύπαρξη καλού κλίματος για τους Κωνσταντινουπολίτες, εφόσον είναι κοινοί εχθροί της περιόδου για την Τουρκία και την

Ελλάδα του Ιωάννη Μεταξά Ιταλοί, Βούλγαροι και Σοβιετικοί. Στο δεύτερο μέρος ερευνά την περίοδο αντλώντας πληροφορίες από τους καταταγέντες. Πρόκειται για προσωπικές μαρτυρίες που του αφηγήθηκαν οι λιγιστοί εν ζωή εθελοντές, καθώς και από αφηγήσεις των απογόνων ή συγγενών τους. Από την έρευνά του καταγράφηκαν 340 και πλέον προσωπογραφίες καθώς και 605 ονόματα. Η βιωματική τους αφήγηση, η οποία καταγράφεται σχεδόν αυτούσια μεταφέρει τον αναγνώστη στην Κωνσταντινούπολη, στην Ελλάδα, τη μέση Ανατολή του 1940-1944, στα πεδία των μαχών, στα στρατόπεδα και στις προσωπικές τους περιπέτειες. Μέσα από τα βιογραφικά σημειώματα, ο αναγνώστης παρακολουθεί την πορεία των Κωνσταντινουπολιτών εθελοντών στο Αλβανικό μέτωπο, την επιστροφή τους στην Αθήνα και αντιλαμβάνεται τις τραγικές διαστάσεις του μοιραίου ταξιδιού 78 αγωνιστών του ελληνο-ιταλικού πολέμου από τον Πειραιά στην Κωνσταντινούπολη τον Ιούλιο του 1941, όταν το καράβι «Ευαγγελίστρια» που τους μετέφερε βυθίστηκε από αγγλικό υποβρύχιο στα ανοιχτά της Τήνου.

Ο Μιχαηλίδης προβάλλει με σχολαστικότητα μια χρονολογική εξιστόρηση της πολιτικής της κεμαλικής Τουρκίας έναντι της Πολιτικής Ρωμιοσύνης, καταγράφοντας παράλληλα την καιροσκοπική και διαφορούμενη στάση της Τουρκίας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η τουρκική διπλωματία επιχείρησε να επωφεληθεί από τις διενεργούμενες εδαφικές ανακατατάξεις, σε μια εποχή ένοπλης σύρραξης και παγκόσμιας αβεβαιότητας.

Emine Yeşim Bedlek

Η ανταλλαγή πληθυσμών του 1923, Τραύμα και φαντασιακές κοινότητες σε Ελλάδα και Τουρκία

Μετάφραση: Αικατερίνη Χαλμούκου

Επιμέλεια: Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

εκδ. Gutenberg, 2022, σελ.: 386, τιμή: 22,00 €

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 στη Λωζάνη, η Ελλάδα και η Τουρκία υπέγραψαν σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών. 1,3 εκατομμύρια ορθόδοξοι χριστιανοί από την Ανατολία ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα, και 300 χιλιάδες μουσουλμάνοι της Ελλάδας μετακινήθηκαν στην Τουρκία. Η Εμινέ Γεσίμ

Μπεντλέκ, –επίκουρη καθηγήτρια Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Βίγγολ της Τουρκίας–, αναζητεί το κοινό οθωμανικό παρελθόν Ελλήνων και Τούρκων της Μικράς Ασίας πριν από την Ανταλλαγή του 1923, βασισμένη σε τρία λογοτεχνικά έργα, στα *Ματωμένα χώματα* της Διδώς Σωτηρίου, στα *Πουλιά χωρίς φτερά* του Λουί ντε Μπερνιέρ και στο *Μια προίκα αμανάτι: Οι άνθρωποι της ανταλλαγής* του Κεμάλ Γαλτσίν. Εκτός από τα τρία μυθιστορήματα, η ανάλυσή της βασίζεται σε ένα ευρύ φάσμα βιβλιογραφίας στον κλάδο των κοινωνικών επιστημών, γεγονός που εμπλουτίζει και ενισχύει τη λογοτεχνική ερμηνεία της.

Δεδηλωμένος στόχος της Μπεντλέκ είναι να δείξει ότι οι ορθόδοξοι χριστιανοί της Ανατολίας δεν διαπνέονταν από ελληνικά εθνικιστικά αισθήματα, διότι η κουλτούρα και οι παραδόσεις τους ήταν σχεδόν ίδιες με εκείνες των μουσουλμάνων Τούρκων της Ανατολίας, με τους οποίους συμβίωναν επί αιώνες. Η συγκινητική ιστορία των προσφύγων της Μικράς Ασίας δείχνει ότι οι Τούρκοι και οι Έλληνες ήταν σε θέση να συνυπάρχουν πριν από την άνοδο του εθνικισμού και το ξέσπασμα του πολέμου στα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή το 1912, κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται μάλιστα από τις γραπτές πηγές και τα διπλωματικά αρχεία.

Η Μπεντλέκ δεν ξαναγράφει την Ιστορία ούτε κομίζει νέα ιστορικά στοιχεία και τεκμήρια, μελετά το θέμα της από τη σκοπιά της συγκριτικής

λογοτεχνίας, της προφορικής Ιστορίας και της μεταποικιακής θεωρίας. Η συγγραφή της έχει σκοπό να προσφέρει μιαν άλλη ανάγνωση και ερμηνεία του παρελθόντος από τα κάτω και έτσι πρέπει να αντιμετωπιστεί από το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Όπως δηλώνει η ίδια στην Εισαγωγή της, στόχος του βιβλίου της είναι να συμβάλει στη συμφιλίωση Ελλήνων και Τούρκων, δύο γειτονικών λαών του Αιγαίου οι οποίοι συγκρούστηκαν κατά το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα, με την άνοδο του εθνικισμού.

Δεδηλωμένος τελικός στόχος της είναι να δείξει ότι οι ορθόδοξοι χριστιανοί της Ανατολίας δεν διαπνέονταν από ελληνικά εθνικιστικά αισθήματα, διότι η κουλτούρα και οι παραδόσεις τους ήταν σχεδόν ίδιες με εκείνες των μουσουλμάνων Τούρκων της Ανατολίας, με τους οποίους συμβίωναν επί αιώνες. Η συγκινητική ιστορία των ανταλλαξίμων της Μικράς Ασίας δείχνει ότι οι Τούρκοι και οι Έλληνες ήταν σε θέση να συμβιώνουν πριν από την άνοδο του εθνικισμού και του πολέμου στα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολής το 1912, κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται μάλιστα και από τις γραπτές πηγές και τα διπλωματικά αρχεία. Οι ελληνοορθόδοξοι ήταν οργανικό κομμάτι του μιλλέτ-ιΡουμ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι την ανταλλαγή.

Η μετάφραση της μελέτης της στα ελληνικά έρχεται να συμπληρώσει μια σειρά από ομόλογα έργα, που στηλιτεύουν τον εθνικισμό στις δύο όχθες του Αιγαίου.

Nicolas Cheetham

Μεσαιωνική Ελλάδα

Μετάφραση: Νίκος Σκοπλάκης

εκδ. Διόπτρα, 2022, σελ.: 536, τιμή: 22,20 €

Η ιστορία της Ελλάδας από την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μέχρι τη γέννηση του σύγχρονου ελληνικού κράτους είναι μια ατέλειωτη σειρά από συγκρούσεις και αντιθέσεις ανάμεσα σε φυλές, κουλτούρες και θρησκείες, ανάμεσα σε ορθόδοξους, καθολικούς και μουσουλμάνους.

Η εκπόρθηση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, η οποία κατέστησε τον ελληνικό κόσμο υποτελή σ' αυτούς τους εισβολείς από τη Δύση, συγκαταλέγεται στα ξεχωριστά κατορθώματα μιας ασυνήθιστης εποχής. Καθώς ο νέος 13ος αιώνας προανέγγελλε τον ώριμο Μεσαίωνα, οι χώρες της Μεσογείου κυριαρχούνταν από σαρωτικά γεγονότα κι από σπουδαίες προσωπικότητες. Τις διαπερνούσαν πνευματικά κινήματα και ρεύματα της διανοήσης, αλλά και μια καθοριστική αίσθηση υπηπετούς διακινδύνευσης. Ήταν η εποχή των Χοενσταύφεν και του πάπα Ιννοκέντιου Γ', του Φίλιππου Αυγούστου και του Ριχάρδου Λεοντόκαρδου, των αλβιγνών και των φραγκισκανών, των μέγιστων διανοητικών επιτευγμάτων που είχαν ως αποκορύφωμα το έργο του Μποναβεντούρα και του Θωμά Ακινάτη. Μα το πραγματικό μεγαλείο εκείνων των καιρών θάμπωνε από την ασπλαχνία, την απληστία και την δολιότητα των ανθρώπων, που επικρατούσαν σε εξίσου μεγάλη κλίμακα. Η δήωση της Κωνσταντινούπολης ήταν έγκλημα κολοσσιαίων διαστάσεων, παράγωγο της ατμόσφαιρας που κυριαρχούσε καχυποψία, βιαιότητα και ανησυχητική έξαψη των παθών. Το 1204 οι παρεξηγήσεις και οι εχθρικές διαθέσεις που δίχαζαν τους χριστιανούς Ανατολής και Δύσης είχαν φτάσει στο ύψιστο σημείο έντασης και ουσιαστικά ξέφυγαν από κάθε έλεγχο. Ο ιστορικός παροξυσμός οργής που φαίνεται πως διακατείχε τους σταυροφόρους ξεπέρασε ακόμα και τη φρενιτίδα με την οποία ο όχλος της Κωνσταντινούπολης είχε επιτεθεί στους Λατίνους το 1181.

Ο βρετανός διπλωμάτης και συγγραφέας Νίκολας Τσίταμ (1910-2002), στο βιβλίο του περιγράφει τις εισβολές των Γότθων και των Σλάβων, την

επιβίωση και τον επαναπροσδιορισμό της ελληνικής ταυτότητας στο πλαίσιο του Βυζαντίου. Εξετάζει τη φραγκοκρατία στην Ελλάδα μετά την Δ' Σταυροφορία του 1204, όταν Φράγκοι και Ιταλοί μοίρασαν την Ελλάδα μεταξύ τους και ίδρυσαν ανταγωνιστικές δυναστείες. Περιγράφει πώς πρίγκιπες από την Καρμανία, δούκες από τη Βουργουνδία, Καταλανοί τυχοδιώκτες και Φλωρεντινοί τραπεζίτες κατείχαν την εξουσία στην Πελοπόννησο και στην Αθήνα και πώς οι Έλληνες υπό την ηγεσία των Καντακουζηνών και των Παλαιολόγων από το Βυζάντιο πήραν πίσω τη χώρα τους, για να τη χάσουν όμως λίγο αργότερα από τους Τούρκους.

Γνωστό στη βιβλιογραφία το βιβλίο του Τσίταμ, όταν κυκλοφόρησε το 1981 από τις Πανεπιστημιακές εκδόσεις του Γέηλ, προξένησε ιδιαίτερη αίσθηση, εφόσον απευθυνόταν σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, παρέμενε έως πρόσφατα αμετάφραστο. Συμπληρώνοντας ένα κενό στη βιβλιογραφία παρουσίαζε βασικά ιστορικά στοιχεία χωρίς να περιπλέκει τον αναγνώστη σε λαβύρινθο ονομάτων, ημερομηνιών και γεγονότων. Ενδιαφέρον έχει η προσέγγισή του στις ανθρώπινες και πολιτισμικές σχέσεις, όπως αυτές αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους κατοίκους της Ελλάδας και στους κατακτητές τους. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η περίοδος της φραγκοκρατίας στην Ελλάδα απέδωσε πληθώρα πολιτιστικών επιτευγμάτων. Οι σχέσεις τους χαρακτηρίζονταν από πολλούς συμβιβασμούς και πολλές παραχωρήσεις, αλλά η κατανόηση ήταν ανεπαρκής και η ουσιαστική συμφωνία εξαιρετικά σπάνια.

Ιστορία της Μουσικής στη Νεώτερη Ελλάδα

Επιμέλεια: Χάρης Ξανθουδάκης, Πάνος Βλαγκόπουλος,
Κώστας Καρδάμης, Στέλλα Κουρμπανά

Τόμ. Α', Από την Άλωση της Πόλης έως την έξωση του Όθωνα
Εκδ. Ωδείο Αθηνών, 2022, σελ. 648, τιμή: 42,50 €

Η τρίτομη συλλογική *Ιστορία της Μουσικής στη Νεώτερη Ελλάδα*, της οποίας κυκλοφόρησε ο πρώτος από τους τρεις τόμους, φιλοτεχνεί την εικόνα της μουσικής δραστηριότητας στην ελληνική κοινωνία κατά τους νεώτερους χρόνους. Στοχεύει σε μια συνολική παρουσίαση της συνεχούς παράδοσης της νεοελληνικής μουσικής ζωής και παραγωγής από την Άλωση έως και σήμερα, αξιοποιώντας τις τελευταίες μουσικολογικές έρευνες αλλά και τον

πλούτο των αρχειακών πηγών. Το αποτέλεσμα είναι αποκαλυπτικό, αν όχι αιφνιδιαστικό, για τον αναγνώστη, ο οποίος μέχρι πρότινος είχε υπόψη του θεωρήσεις που εντόπιζαν τις απαρχές της ιστορίας της έντεχνης μουσικής στον τόπο μας στις αρχές του 20ού αιώνα, για να ανακαλύψει πως η αφήγηση της έκδοσης ξεκινάει πέντε αιώνες νωρίτερα. Εδώ πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι συγγραφείς που συμμετέχουν στον τόμο (Κώστας Καρδάμης, Στέλλα Κουρμπανά, Χάρης Ξανθουδάκης, Κωνσταντίνος Γ. Σαμπάνης), δεν περιορίζονται στην απλή χρονολογική απαρίθμηση των κυριότερων Ελλήνων μουσικών δημιουργών και της βασικής εργογραφίας τους, ούτε σκιαγραφούν τη γενική εικόνα του μουσικού ύφους που συγκροτούν τα έργα αυτά και της διαπροσωπικής εξέλιξής του –πράγμα το οποίο δεν έχει καν επιχειρηθεί ως σήμερα για τη μουσική της χώρας μας–, αλλά θέτουν στο επίκεντρο της αφήγησης τη μουσική ζωή των κοινωνικών ομάδων, κατά τη διάρκεια της Ιστορίας τους.

Πρέπει να επισημανθεί, ότι η *Ιστορία της Μουσικής στη Νεώτερη Ελλάδα*, περιλαμβάνει συστηματικά, στις μουσικές δραστηριότητες που εξετάζει, και μια κατά το δυνατόν περιεκτική ονοματολογία συνθετών και μουσικών έργων, αλλά και ορισμένες αναφορές των σχέσεων που διατηρεί το ύφος των έργων αυτών με τα στυλιστικά χαρακτηριστικά της δυτικοευρωπαϊκής μουσικής.

Ογκώδης, μοναδική, για τα ελληνικά βιβλιο-

γραφικά δεδομένα η *Ιστορία της Μουσικής στη Νεώτερη Ελλάδα*, προσφέρει στον αναγνώστη την επιστημονικότερη και πληρέστερη εικόνα της νεοελληνικής μουσικής που έχει επιχειρηθεί έως σήμερα, ανασκευάζοντας εν πολλοίς τη στρεβλή εικόνα της «ελληνικής μουσικής» που καθιέρωσαν σταδιακά οι διάφοροι εθνικισμοί και λαϊκισμοί, καθώς κι ένας διαρκώς επανερχόμενος πολιτικός ή θρησκευτικός «ανατολισμός», ακόμη και στη μορφή του εισαγόμενου οριενταλισμού. Ο ελληνικός παράγων συμμετείχε διαχρονικά και πολλές φορές ενεργά, στη διαμόρφωση αυτού που με κάποιο πλεονασμό ονομάζεται «ευρωπαϊκή λόγια μουσική», όπως διαφαίνεται μέσα από ντα κείμενα των συγγραφέων του έργου.

Η λόγια ελληνική μουσική είναι ομόριζη και ομήλικη με την αντίστοιχη της Δυτικής Ευρώπης. Πρόκειται για μια πραγματικότητα που υποστηρίζεται από τα πρόσφατα ευρήματα της επιστημονικής έρευνας και που ενισχύεται από το γεγονός ότι η «κλασική μουσική» –η τέχνη, δηλαδή, της δημιουργίας διακριτών μουσικών έργων–, διαμορφώθηκε στη τελική της μορφή, μόλις κατά την εποχή της δημιουργίας του ελληνικού κράτους, πράγμα που επέτρεψε σε αυτό να συμμετάσχει στη γέννηση και τον απογαλακτισμό σε παράλληλη πορεία με τα υπόλοιπα δυτικά κράτη της Ευρώπης και την Αμερική.

Η έκδοση συνοδεύεται από ψηφιακούς δίσκους, ώστε να «εικονογραφείται» μουσικά η αφήγηση με αντιπροσωπευτικό ήχο.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

- Βασιλιάς της Βαβυλώνας σπουδαίος νομοθέτης και κατακτητής
- Πολυγραφότατος κωμωδιογράφος του 4ου αιώνα π.χ.
- Το επιτελείο, το προσωπικό αγγλιστί
- Βυζαντινή νότα - Ατέλειωτη ύλη... - Από εκεί πηγάζει ο Γοργοπόταμος
- Έλλειψη θάρρους, διστακτική συμπεριφορά
- Και τέτοιο είδος τραγουδιού έχουν συνθέσει ο Χατζηδάκης και ο Θεοδωράκης
- ... Έτοιμος, προσκοπικό παράγγελα - Διάσημος Γάλλος γλύπτης
- Δύο σύμφωνα - Ονειροπόλος αυτοκινητοβιομήχανος με άδοξο τέλος
- ... Μασάλα, γνωστή ινδοβρετανική συνταγή - Ομοσπονδία εκπαιδευτικών (αρχικά)
- Ψηφιακό σύστημα για την πρωτοβάθμια περίθαλψη - Επικός τύπος του αεί
- Πανέμορφη αυτοκράτειρα σύζυγος του Ρωμαίου Αλέξανδρου Σεβήρου

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2									■
3	■				■		■		
4		■			■				
5							■		■
6									
7			■						
8		■						■	
9				■					
10					■				
11									

ΚΑΘΕΤΑ

- Στρατιωτικός που εκτελέστηκε καταδικασθείς σε θάνατο στη «δίκη των έξι»
- Υποθετικό - Προστατεύει από τον θόρυβο και την πίεση του νερού
- Αρχικά στρατιωτικού ταμείου - Σύζυγος του Τζον Λένον - ... Μπιλ, διάσημη ταινία του Ταραντίνο
- Παραδοσιακός οικισμός της Μάνης με ομηρική ιστορία - Ποδοσφαιρική κίνηση
- Αλμυρούτσικα, Γλυφά - Αθλητικά αρχικά
- Βρετανική αεροπορία - Αφρικανικό είδος ξύλου
- Υποθετικό - Ήρωας του Τρωικού Πολέμου (με άρθρο)
- Μεσαιωνική γραφή του μηρού - Νομομαθής, πρόεδρος της Εθνικής Τράπεζας και υπουργός οικονομικών
- Τα χωρίζει το ρο - Σάο ..., πρωτεύουσα νησιωτικού κράτους - Ρουμανικά νομίσματα
- Απαγορεύει - Ναυτικός όρος σχετικός με τα πανιά των πλοίων

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΜΑΪΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: •1. ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΣ •2. ΕΥΕΛΠΙΣ-ΝΟ •3. ΣΤΙΟΥΑΡΤ •4. ΠΟΣΣ-ΙΝΟ •5. ΑΚ-ΥΛΙΣΜΟΣ
 •6. ΣΤΕΡΙΑΝΗΣ •7. ΙΟΛΗΣ-ΙΣΗΣ •8. ΑΝΑΣΤΑΤΩΣΗ •9. ΝΙΣ-ΑΛΣ-ΗΚ •10. ΟΑ-ΙΕΡ •11. ΒΑΚΑΛΑΟΣ
 ΚΑΘΕΤΑ: •1. ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ •2. ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ •3. ΡΕΙΣ-ΕΛΑΣ •4. ΒΛΟΣΥΡΗΣ-ΓΑ •5. ΑΠΥ-ΛΙΣΤΑ •6. ΡΙΑΛΙΑ-ΑΛΙΑ •7. ΕΣΡ-ΣΝΙΤΣΕΛ •8. ΤΙΜΗΣΩ-ΡΑ •9. ΟΝ-ΝΟΣΗΣΗ •10. ΣΟΦΟΣ-ΣΗΚΟΣ

Ζήστε τη δική σας
καλοκαιρινή Ιστορία.

**Οικολογικές Πέτρες & Τουβλάκια
Επένδυσης Mathios stone.**

- ✔ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ✔ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, **γρήγορα** και οικονομικά.
- ✔ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.
- ✔ Παράγονται από φυσικά υλικά & **δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες** για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone®

only nature can copy us

Alverstone Gray

Νέο προϊόν

30 YEAR LIMITED warranty

mathios.com

NEA Protein Avocado Bowls

Αυγό

Σολομός

Κοτόπουλο

ΥΨΗΛΗ ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΗ ΑΞΙΑ

E-ORDER
www.gregorys.gr

Download app!

Γρηγόρης